

ઓપિનિયન

यो वै भूमा तत् सुखम्।

તંત્રી : વિપુલ કલ્યાણી

પુસ્તક : 17 • પ્રકરણ : 10 • સળંગ અંક : 202

26 જાન્યુઆરી 2012

ડિજિટલ અવતાર - બાવીસ

અલવિદા ક્રિસ્ટોફર હિચેન્સ! અલવિદા ૨૦૧૧!

• ઋતુલ જોષી

(આ લેખ લખવાની શરૂઆત છેક ૧૭મી ડિસેમ્બરે કરેલી. ઘટનાઓની ન્યૂઝ વેલ્યૂ વીતી ગઈ હોવા છતાં, જે કહેવું છે તે બાકી છે, તે ધોરણે અને નિયમિત, આગ્રહી/દુરાગ્રહી કે વ્યવસાયિક લેખક ન હોવાથી, મળતી છૂટછાટો લઈને આ લખી રહ્યો છું. ગુજરાતી મીડિયામાં આ વિષે નહીંવત્ છપાવું હોવાથી, આ લખવું હું જરૂરી સમજું છું.)

ધરખમ પ્રતિભાવાન લોકો કોઈના બાપની સાડાબારી ન રાખતા હોય. તેમની પાસે મૌલિક વિચારો હોય. તે દુનિયાને ઊંચી-નીચી, આગળ-પાછળ, લાંબી-ટૂંકી કરીને જોતા હોય. તેમનાં ચશ્માં ય અલગ હોય ને લેન્સ પણ. ક્યારેક તે તમને હસાવી જાય, ગભરાવી જાય, આશ્ચર્યચકિત કરી નાખે અને ક્યારેક તેમનાથી નફરત થઈ જાય. તમને જે ગમતું હોય તેને ગાળો આપે, તમે જેને મહાન માની લીધા હોય તેની બીજી બાજુ બતાવે, તમે જેની ફરતે કુદરતી ફરતા હો, તેની હસ્તી જ છે કે કેમ - તેવા સવાલ કરે. એ કોઈનો 'પગાર ન ખાતા હોય' એટલે તમે આવા માણસને શું કરી શકો? ટૂંકમાં, તમને શાંતિથી જીવવા ન દે, નવા નવા પડકારો ફેંક્યા જ કરે. ધરખમ પ્રતિભા ધરાવતા આવા લોકો ધરખમ ભૂલો પણ કરે, તેના માટે ટીકાથી લઈને ગાળો સુધીનો વરસાદ વરસે. આવી જ એક ધરખમ પ્રતિભા હતી, ક્રિસ્ટોફર હિચેન્સની.

૧૫મી ડિસેમ્બરે ક્રિસ્ટોફર હિચેન્સનું, કેન્સરની બીમારીનો ભોગ બન્યા બાદ, ૬૨ વર્ષની ઉંમરે મૃત્યુ થયું. હિચેન્સ એક નંબરનો નાસ્તિક માણસ અને દુનિયામાં નાસ્તિકતાનો પ્રચાર કરવામાં તેનો ચોક્કસ ફાળો. તેના મૃત્યુના શોકમાં જો તમે એમ કહો કે, 'ભગવાન એના આત્માને શાંતિ આપે' તો તે તમને દલીલ કરતો જણાશે કે, 'કોણ ભગવાન? આત્મા શાંતિ પામશે તો શું થઈ જશે અને અશાંત હશે તો શું થઈ જશે? શું તમે તમારા બાળકને એવી ખોટી કેળવણી આપશો કે હિચેન્સની આત્માને શાંતિ નહીં મળે તો એ ભૂત થશે? જો તમે આવા ઉચ્ચારણ બહુ વિચાર્યા વગર કર્યા હોય તો એવું માની લો કે તમે ધાર્મિક-સામાજિક રૂઢિઓને કોઈ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા વિના સ્વીકારી લો છો ...' હિચેન્સ નાની-નાની વાતમાં બુદ્ધિગમ્ય દલીલો કરવાનું છોડતો નથી. આમ તો મૂળે પત્રકાર અને પછી લેખક તરીકેની લાંબી કારકિર્દી. તેનું લેખન તર્ક, વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન અને વાક-ચાતુરીથી હર્ષ-ભર્યું. એણે એકેય ધર્મને છોડ્યા નથી, કોઈનાથી ડર્યો નથી, કેન્સરથી પણ નહિ. પોતાના કેન્સરના અનુભવો વિષે હિચેન્સે આવી રીતે લખ્યું છે.

બીજાની ટીકા કરીને સનસની ઉઘરાવતા અને પોતાની કલમને જાતે જ ધારદાર ઉઠ્ઠે તેજબી ઉઠ્ઠે એસીડીક ઉઠ્ઠે જોરદાર ધારી લેતા લેખક ઉઠ્ઠે ચિતક ઉઠ્ઠે

ક્રિસ્ટોફર હિચેન્સ

વિચારક વગેરેની દુનિયામાં ખોટ નથી. ક્રિસ્ટોફર હિચેન્સ જેવા લોકો સૌથી પહેલા શું માને છે, શું વિચારે છે, દુનિયાને શું નવું અર્થઘટન આપે છે - તેના માટે ઓળખાય છે કે વખણાય છે. શેનો વિરોધ કરે છે, કોની ઝાટકણી કાઢે છે - તેના માટે નહિ. ઝાટકણી કાઢીને કલમ તેજબી બનતી નથી, નહિ તો પછી પાનના ગલ્લે જ લેખકો પેદા થતા હોત. કલમ તેજબી હોવાથી વાત પૂરી થતી નથી, વાચકને નવો અનુભવ અને વિચાર મળવા વધારે જરૂરી છે. એટલે જ હિચેન્સ જેવા લેખકોએ કેટલાક બિનલોકપ્રિય અને સંવેદનશીલ વિષયો વિષે ખેડાણ કર્યું છે. જેમાં સૌથી પહેલાં તો 'ધર્મ' અને તેની સાથે આવતા દંભ આવે. હિચેન્સ માટે નાસ્તિક હોવું પૂરતું ન હતું તેણે 'ધર્મ' નામના સંગઠિત, સુનિયોજિત આદાન-પ્રદાનમાં અત્યાચાર, શોષણ અને રૂઢિચુસ્તતાનો વિરોધ કરવો હતો. તેણે ધાર્મિક વિચારો, સંસ્થાઓ અને તેણે પરિણામ સ્વરૂપ આવતી સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓ એ કેવી રીતે માનવ સમાજમાં વિષમતા પેદા કરે છે તે વિષે ખૂબ લખ્યું. મરીઝના પ્રખ્યાત શેર 'શ્રદ્ધાનો હો વિષય તો પુરાવાની ક્યા જરૂર છે'ની વાત હિચેન્સ આગળ ધપાવીને કહે છે કે 'જો પુરાવા વગર સ્વીકારી શકાય (ધર્મ કે ઈશ્વર) તેને પુરાવા વગર નકારી પણ શકાય'. હિચેન્સ જેવા લોકોને પરિણામે સંગઠિત ધર્મ (organised religion) લગભગ સંગઠિત ગુનાખોરીની (organised crime) પાયરી પર મૂકાયો છે.

એક આત્યંકિત ઉદાહરણ તરીકે, મધર ટેરેસા સામે કોઈને વાંધો હોઈ શકે ખરો? પણ મધર ટેરેસા વિષે હિચેન્સ કૈંક આવું કહે છે, 'મધર ટેરેસા ગરીબોના મિત્ર નહોતાં. તેઓ ગરીબીનાં મિત્ર હતાં. તેઓ એવું કહેતાં કે પીડા તે ભગવાનનું વરદાન છે. તેમને આખું જીવન ગરીબીના સૌથી જાણીતા એવા ઉપાયનો વિરોધ કરવામાં વિતાવી કે જે સ્ત્રીઓનું સશક્તિકરણ કરે છે અને તેમને ઘેટાં-બકરાંની પ્રતિકૃતિ જેવાં બનાવતા ફરજિયાત પ્રજનનની પ્રક્રિયામાંથી મુક્ત કરે છે.' હિચેન્સનું આવું કહેવા પાછળ, રોમન કેથલિક ધર્મની ગર્ભપાત અને સંતતિનિયમનના સાધનોના વિરોધ કરવાનો રિવાજ રહેલો છે. હિચેન્સનો તર્ક એવો છે કે તમે ચોક્કસ ગરીબ સગર્ભા સ્ત્રીઓની સેવા સારી રીતે કરો છો પણ તેને જો ગર્ભપાત કરવો હોય તો રજા કેમ નથી આપતા? એઈડ્સના દર્દીની સારવાર કરવી એક વાત છે અને જે બહુમૂલ્ય છે પણ એઈડ્સ ન થાય તે માટે ગર્ભનિરોધક સાધનો વાપરવા તેવું કેમ શીખવાડી ન શકાય. કારણકે અહીં ધર્મ વચ્ચે આવે છે, કહેવાતી કુદરતી પ્રક્રિયાઓના દાખલા ન દેવા જોઈએ તેવો દંભ વચ્ચે આવે છે. મધર ટેરેસાએ તો પોતાના નોબેલ શાંતિ પુરસ્કારના પ્રવચન વખતે ગર્ભપાતને 'શાંતિના સૌથી મોટા ભંગક' તરીકે અને કુદરતી-સંતતિનિયમનની (એટલે શું?) તરફેણમાં વાત કરી હતી. શું આવી ધર્મધિતાથી અલગ થઈને માનવ-સમાજની પ્રગતિની વાત ન થઈ શકે? જે કરવાની જ-તે દેશના કાયદા અને દાકતરી વિદ્યા માન્યતા

ઓપિનિયન

- "ઓપિનિયન" ગુજરાતી ભાષાનું ઈન્ટરનેટી માસિક વિચારપત્ર છે અને દર માસની ૨૬મી તારીખે બહાર પડે છે.
- "ઓપિનિયન"ના વાંચક ગમે તે અંકથી થઈ શકાય છે. રસ ધરાવનારાઓએ સત્વરે પોતાનો 'ઈ.મૈલ આઈ.ડી.' મોકલવો જરૂરી બને છે.
- "ઓપિનિયન"માં શક્ય હોય ત્યાં સુધી જાહેરખબર ન લેવાની અમારી નેમ છે.
- એમાં વ્યક્ત થતા વિચારો માટેની જવાબદારી જે તે લેખકોની છે.
- "ઓપિનિયન"નાં ધોરણ અને સ્વરૂપને અનુલક્ષીને લેખકોએ પોતાની કૃતિઓ મોકલવી. હાલ પુસ્તકારનું ધોરણ નથી. પરંતુ છપાયેલી કૃતિના લેખકને જે તે અંક ભેટ મોકલવાની પ્રથા છે.
- લખાણ શાહીથી ચોખ્ખા અક્ષરે અને કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. નનામા લેખો અસ્વીકૃત બનશે.
- ભાષા સારી માઠી હશે તેને વિષે લખનારે જરા પણ અચકાવાનું નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે અમે સુધારી લઈશું. ઓછામાં ઓછી ગુજરાતી જાણનાર વાચક પણ સામયિકની મારફતે જાહેર દાદ લઈ શકે તેટલી દાદ દેવી એ અમે અમારી ફરજ સમજીશું.
- જેઓ લખી ન શકતા હોય તેઓ બીજાની પાસે લખાવીને લખાણ મોકલી શકે છે.

સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર

"ઓપિનિયન"

'Holly Cottage',
13 Ferring Close,
HARROW, Middlesex HA2 0AR [U.K.]

e.mail :
vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

ભારત માટે સંપર્કનું ઠેકાણું

Villa Bellevue, 30, Avantikabai Gokhale
Street, Opera House, MUMBAI - 400 004

e.mail : bharti_parekh@hotmail.com

સંપર્ક : ભારતીબહેન પારેખ

"ઓપિનિયન"નું આ ડિજિટલ અવતરણ છે. અને ગમતાનો ગુલાલ કરવાની દરેકને રજામજા જ હોય.

આપતા હોય તો પછી ધાર્મિક સંસ્થાનોએ તેનો વિરોધ કરવો જોઈએ કે તરફેણ? મધર ટેરેસા વિષે હિચીન્સનો લેખ જોવાવાંચવા જોવો છે. મધર ટેરેસાના યોગદાન અંગે આપણાં જે મંતવ્ય હોય તો પણ હિચીન્સની અમુક તર્કબદ્ધ દલીલો સ્વીકારવી પડે છે.

વાત અહીં એક ધર્મની નથી. દરેક ધર્મમાં આવી જ રૂઢિચુસ્તતા, ધર્માધિતા, વૈજ્ઞાનિક સમજનો વિરોધ અને ભ્રષ્ટાચાર સર્વવ્યાપ છે. ઐતિહાસિક રીતે બધા જ ધર્મોએ અલગ-અલગ સમયે થતી વૈજ્ઞાનિક શોધખોળોનો વિરોધ કરેલો છે અને હજી સુધી કરે છે. ક્યારેક સાત સમંદર પાર જવું પાપ મનાતું તો ક્યાંક પૃથ્વીને ગોળ માનવાનો ઈન્કાર થતો તો પછી ક્યારેક દૂરબીન કે બીજાં મશીન વગેરેને અધાર્મિક માનવામાં આવતા. હજી ય પોતાનો ધર્મ કે સંપ્રદાય બીજા કરતાં કેટલો મહાન છે અને બીજા કેટલા પામર-પાપી-દુષ્ટ છે તે અંગે વ્યવસ્થિત, સુનિયોજિત જૂઠાણા ચાલે જ છે. હિચીન્સ પૂછે છે કે ધર્મો અને તેના લીધે પ્રવર્તમાન સંકુચિતતાઓ હંમેશાં માનવ વિકાસ કે વૈજ્ઞાનિક સમજણના વિરોધ પક્ષે જ કેમ રહી છે? ધાર્મિક સંસ્થાનો સમયની સાથે ચાલવાનો ઈન્કાર કરે છે તેની પાછળ ક્યા સ્થાપિત હિતો રહેલા છે? શું ધાર્મિક સંસ્થાનોને વ્યક્તિના સાર્વત્રિક વિકાસમાં રસ છે કે પછી પોતાનો કક્કો ખરો ઠરાવવામાં? વ્યક્તિમાં આત્મ-વિશ્વાસ જગાડવો તે ધર્મ છે કે ઈશ્વરના નામે તેને ડરાવી રાખવો, નરકની બીક બતાવવી અને સ્વર્ગની લાલચ બતાવવી - તે ધર્મ છે? નાત-જાત જેવા સામાજિક અન્યાય, કોમવાદ, સ્ત્રીઓ કે બાળકોનું શોષણ આખરે તો ધર્મના નામે જ કરવામાં આવે છે. ચાલો માની લઈએ કે આ ધર્મના નામનો દુરુપયોગ છે, જે એમ હોય તો કોઈ પણ ધર્મો આવા સામાજિક ભેદ-ભાવનો કે શોષણનો ખુલ્લીને વિરોધ કેમ નથી કરતાં? કે પછી ઐતિહાસિક ભૂલો માટે માફી કેમ નથી માંગી શકતા? ઈશ્વરને જે દયા-કરુણાની મૂર્તિ ધારી લેવામાં આવે છે તો પછી એવું આચરણ ધર્મગુરુઓ કેમ નથી કરી શકતા?

આખી વાતનું હાઈ એ છે કે શું ધર્મ એ જગતમાં સારી શક્તિઓનું કેન્દ્ર હોય છે કે પછી બંધી જ સામાજિક બીમારીઓનું ઉદ્ભવસ્થાન? એક વીડિયો લિન્કમાં આ જ ચર્ચા કિરટોફર હિચીન્સ અને બ્રિટનના ભૂતપૂર્વ વડાપ્રધાન ટોની બ્લેર કરતાં જણાયા છે. ટોની બ્લેરે તેમનાં શાસનકાલ બાદ ધર્મને જાહેરમાં ફરી અપનાવ્યો છે અને તેઓ આ વીડિયોમાં શ્રદ્ધાળુઓના પક્ષે છે. તર્કબદ્ધ દલીલો વડે છતી થતી હિચીન્સની પ્રતિભાની ઝાંખી માટે અને ટોની બ્લેરના એટલા જ મજબૂત જવાબો માટે આ વીડિયો માટે દોઢ કલાકનો સમય ફાળવવો વ્યર્થ જણાશે. અંગત રીતે મને હિચીન્સ વધારે સત્યની નજીક લાગ્યો છે, અલબત્ત જાતે ખાતરી કરીને પોતાના મંતવ્યો બાંધી શકાય.

હિચીન્સ માટે છેલ્લો દાયકો ઉતાર-ચઢાવથી ભરેલો હતો. હિચીન્સના સૌથી નજીકના મિત્રો અને સહકર્મીઓ પણ તેના છેલ્લા દાયકામાં લીધેલા

વિવાદાસ્પદ નિર્ણયો કે વિચારોની સાથે સહમત થતાં ન હતાં. ૧૧મી સપ્ટેમ્બર, ૨૦૦૧ના દિવસે અમેરિકા પર થયેલા હુમલાઓએ હિચીન્સને હલાવી મૂકેલો. તેણે ઈરાક પરના હુમલાને મજબૂત સમર્થન આપ્યું. તેણે આખા ય પ્રકરણને ધાર્મિક કટ્ટરપંથીઓ પર ઉદારમત ધરાવતી લોકશાહીઓના હુમલાનું સ્વરૂપ આપ્યું. તેણે બુશ વહીવટીતંત્રના સદામ અને અલ-કાયદા વચ્ચેના સંબંધને અને ઈરાકમાં ખતરનાક હથિયારો છે તેવા દાવાને માની લીધો અને તેને આખી ઘટનામાં બુશ વહીવટીતંત્રનો 'ઓઈલ-પ્રેમ' ન દેખાવો. અધૂરામાં પૂરું તેણે 'ઈસ્લામો-ફાસીઝમ' નામના શબ્દને પ્રચલિત કર્યો, જે વખત જતાં એક પ્રકારનો 'ઈસ્લામો-ફોબિયા' સાબિત થયો. આખી જિંદગી જે રૂઢિચુસ્ત (અને ધર્મચુસ્ત) રાજકીય તત્વોએ હિચીન્સનો વિરોધ કરેલો અને જેમના માટે 'આતંકવાદ સામેનું યુદ્ધ' એ 'બે ધર્મો વચ્ચેનું યુદ્ધ' હતું - તેઓ તેના વિધાનોનો અને લખાણોનો ઉપયોગ પોતાના રાજકીય લાભ માટે કરવા લાગ્યા. હિચીન્સ પોતાના વિચારોને વળગી રહ્યો.

એક ડગલું આગળ વધીને તેણે કૈંક આ મતલબનું વિધાન પણ આપ્યું કે, 'આપણે અફઘાનિસ્તાનને પથ્થરચુગ તરફ લઈ જવા માટે નહિ પણ તેમાંથી બહાર લાવવા માટે તેના પર બોમ્બ ફેંકી રહ્યા છીએ.' જેમાં પશ્ચિમી સભ્યતાના વર્ચસ્વના નશામાં થયેલો ભારોભાર અહંકાર જણાઈ આવે છે. બે દેશો વચ્ચેનું યુદ્ધ એ યુદ્ધ જ છે, તેને એક દેશના બીજા દેશ પર કરેલા ઉપકાર તરીકે ન જોઈ શકાય. 'ઉપકાર' તરીકે જોવાનો અધિકાર માત્ર હારેલા દેશની પ્રજા (કે જે સ્વતંત્ર થઈ હોય તો તેની) પાસે છે, જીતી રહેલા દેશના બોલકાવર્ગ પાસે નહિ. આવા કેટલા ય વિવાદાસ્પદ વિધાનો હિચીન્સ સાથે સંકળાયેલા હશે. અમેરિકાના 'સલોન' નામના ઓનલાઈન મેગેઝિને હિચીન્સના મૃત્યુ બાદ તેનો મલાજો કેમ ન જાળવવો જોઈએ તે મતલબના કેટલાક લેખો પ્રસિદ્ધ કરીને હિચીન્સને પોતાની રીતે 'અંજલી આપી' છે.

હિચીન્સ વિચિત્ર છે, બેકામ બોલે છે. ક્રિસમસના ધંધાધારી તમાશા વિશેની વાત અમેરિકાની શ્રદ્ધાળુ અને રૂઢિચુસ્ત પ્રજાને ગમતી નથી, મધર ટેરેસા વિશેની વાત ખ્રિસ્તી કે તે સિવાયના સમુદાયોને પણ પચતી નથી, દિવાળી વિષે કે પુનર્જન્મ વિષે કંઈક કહેશે તો હિન્દુઓને નહિ ગમે, રશદીની ખુલ્લી તરફેણ કદાચ મુસ્લિમ સમુદાયને ન ગમે. જ્યોર્જ બુશ પ્રમુખ હોઈ શકે કે ઓબામાને નોબેલ શાંતિ પુરસ્કાર મળી શકે તે વાતની કે પછી સારાહ પેલીનની બુદ્ધિશક્તિ વગેરેની હાંસી ઉડાવીને બધા જ રાજકીય વર્તુળોનો તિરસ્કાર પામ્યો છે. છતાં પણ તેના વ્યૂહાત્મક રીતે આઘાતજનક તેવા આત્યંકિત વિધાનોને, મજબૂત તર્કને, જોરદાર લેખનને નકારી શકાય નહિ. તેના રાજકીય ડાહ્યાપણ કે નિર્ણયશક્તિ પર સવાલો જરૂર થઈ શકે પણ તેના વિચારોના હાઈની આંતર-રાષ્ટ્રીય સમુદાયને જરૂર હતી અને છે. હિચીન્સ જે તમારા મગજના એક ખૂણામાં પ્રકાશ પાડી શકે તો ઘણું છે, તેને આદર્શ-મૂર્તિ માનવો

ભારતની સામાજિક વ્યવસ્થામાં યુવાધનનો વેડફાટ/અપવ્યય

ચિરાગ ઠક્કર

• ચિરાગ ઠક્કર 'જય'

યુનાઈટેડ કિંગડમના છ વર્ષના નિવાસ દરમિયાન, અહીં વસેલા ભારતીય સમુદાયનો બહોળો પરિચય થયો. અને તેમાં પણ એવા લોકો કે જે હજારો પાઉન્ડ ખર્ચીને વીઝા એક્સ્ટેન્શન કે રિન્યૂઅલ કરાવતાં રહીને, આ દેશમાં ટકી રહેવાની મથામણ કરતાં રહે છે, એ વર્ગનો પ્રગાઢ પરિચય પામ્યો છું. કારણ કે હું પણ એમાંનો જ એક છું. જ્યારે-જ્યારે પણ એ સંબંધ ઓળખાણથી થોડોક આગળ વધ્યો છે, ત્યારે-ત્યારે

એ દરેક વ્યક્તિની આંખમાં આંખ મેળવીને એક જ પ્રશ્ન કર્યો છે, 'યુ.કે. કેમ આવવું પડ્યું?' અને જેમ-જેમ જવાબો મળતા ગયા, તેમ-તેમ ભારતીય સમાજમાં, અને ખાસ કરીને નવી પેઢીમાં, જે એક દાહક સમસ્યા છે, તેનો પરિચય પામતો ગયો.

મૌલિન પટેલ ગર્ભશ્રીમંત સંતાન અને ખૂબ જ સંસ્કારી. એને જ્યારે એમ પૂછવામાં આવ્યું કે 'ભાઈ, તારે તો બધી રીતે સારું છે, તો ભારતથી અહીં કેમ આવવું પડ્યું?' ત્યારે તેના ચહેરા પર એવા હાવભાવ આવી ગયા, જણે કે લબકારા મારતા ઘા પર બીજા માર ન વાગતો હોય! તેનો જવાબ પણ રસપ્રદ હતો. તેણે કહ્યું કે તે બી.એસ.સી. કરતો હતો, તે દરમિયાન તેને એક છોકરી સાથે પ્રેમ થયો. તે છોકરી પણ પટેલ હતી. અને છોકરો પણ પટેલ હતો. માટે બંનેનાં મમ્મી-પપ્પા થોડીક આનાકાની બાદ, આ સંબંધ સ્વીકારવા તૈયાર થઈ ગયાં, પણ મૌલિનની બહેનની સાસુને આ વાત પસંદ ન પડી. એ અડચણ સાસુનું એવું કહેવું હતું કે છોકરી લેઉવા પટેલ છે ને છોકરો કડવા પટેલ છે. માટે જો આ જરૂરી નથી. હિચેન્સ વિશેના અને તેણે પોતે લખેલા ઘણા બધા લેખો "ગાર્ડિયન", "વેનિટી ફેર", "સ્કેટ" વગેરેના ઓનલાઈન ખજાનામાંથી, તેના નામ વડે સર્ચ કરવાથી મળી શકશે.

હિચેન્સ જેવા લોકોના ટોળાં હોતા નથી અને તેઓ પોતાની આસપાસ ટોળાં ઊભા થવા દેતા નથી. જેણે ઈશ્વરની પૂજા સામે વાંધો હોય તેને વ્યક્તિ-પૂજા સામે તો વાંધો હોય જ. આવા એકલ-દોકલ લોકો જ જેવા મળે છે અને તેઓ મુન્યુનો હાર પહેરીને, આખી જિંદગી જેવી રીતે જીવ્યા હોય તેવી જ દાદાગીરી આખરી અવસ્થામાં રાખીને વિદાય લે છે. બીજું કે, 'નાસ્તિકતા' એ પણ ધર્મ છે અને તે લોકોના ય વાડા હોય છે તેવો કુપ્રચાર સાચી કે ખોટી રીતે ચાલે છે. હિચેન્સ જેવા લોકોની ઘણી મજબૂત ઓળખાણો હોય છે એટલે તેને માત્ર 'નાસ્તિક' માનવો (એટલે કે તે રીતે ઉતારી પાડવો) પૂરતું નથી. હિચેન્સના લખાણોમાં નાસ્તિકતાનો પ્રચાર નથી પણ આડંબરોનો વિરોધ છે અને એક પ્રકારની આંતર-રાષ્ટ્રીય નૈતિકતાની તરફેણ છે, જે જાતે વાંચવાથી સમજાઈ જશે. નૈતિકતા માટે ધાર્મિકતા બિલકુલ જરૂરી નથી અને ધાર્મિકતા તે નૈતિકતા ન પણ હોઈ શકે, તે સમજવા માટે મોટા વિચારક હોવાની જરૂર નથી. હિચેન્સ આનાથી એક ડગલું આગળ વધીને કહે છે કે જે ધાર્મિક હોય છે તે મોટેભાગે નૈતિક કે દંભ-રહિત હોતું નથી. ભગવાનમાં માનવું કે ન માનવું તે અંગત બાબત છે, તેનો વિરોધ ન હોઈ શકે. પણ પછી ધાર્મિક લાગણીઓ ન દુભાય તે માટે ધાર્મિક દંભ અને આડંબર સહેવો તે આધુનિક સમાજને ન પોસાય.

આજે વર્ષના આખર દિવસે, હિચેન્સને આખરી સલામ અને અવનવા વિચારોથી મને વિચાર કરતાં કરી મૂકવા બદલ ધન્યવાદ. નવા વર્ષે એવી પ્રાર્થના (અરે નહિ ... શુભકામના) કે આવનારું વર્ષ અને તે પછીના દાયકાઓમાં માનવ-સમાજ અને વિશ્વ સમુદાયમાં પરસ્પર સહિષ્ણુતા વિકસે, સાંસ્કૃતિક આપ-લે વધે, ધાર્મિક સંસ્થાઓની પકડ ઓછી થાય અને માનવમૂલ્યોની પકડ વધે, આડંબરો ઓછા થાય અને વિચારશીલતા વિકસે. આપ સૌને નવા વર્ષની શુભેચ્છાઓ, સાલ મુબારક.

(સૌજન્ય : <http://charkho.blogspot.com/>)

e.mail : joshirutul@gmail.com

લગન થાય, તો જ્ઞાતિમાં બદનામી થાય. એ સાસુમાએ એવી આડકતરી ધમકી પણ આપી કે જે મૌલિનને એ છોકરી સાથે પરણાવવામાં આવશે તો તેને કારણે મૌલિનની બહેનને ઘણું દુઃખ વેઠવું પડશે. માટે મૌલિનના લગન થઈ શક્યા નહીં. આ સમસ્યાનો કોઈ ઉકેલ ન મળતાં મૌલિન અને તે છોકરીએ વિદેશનો, એટલે કે યુ.કે.નો, રસ્તો પકડ્યો. અને હવે તેઓ યુ.કે.માં લગનની ગાંઠે બંધાઈ ગયાં અને ભારત દેશમાં મળેલી તાલીમનો ઉપયોગ અહીં યુ.કે.માં કરી રહ્યાં છે.

વિજય વ્યાસના તો લગન થઈ ગયેલા. અને તે પણ અરેન્જ્ડ એટલે કે માતા-પિતાના ગોઠવ્યા મુજબ જ. પોતાના ફાર્મસીના વ્યવસાયમાં તે ઠીક-ઠીક કમાઈ લેતો હતો અને તેને ભવિષ્યની કંઈ વધારે ચિંતા કરવા જેવું નહોતું. કારણ કે માતા-પિતાએ તેના ભવિષ્ય માટે સારું આયોજન કરી રાખ્યું હતું. પણ તેને યુ.કે. આવવું પડ્યું. કારણ સમજવું તો સરળ, પણ તેનો ઉકેલ સરળતાથી નીકળે તેમ નહોતો, ભારતની સામાજિક વ્યવસ્થામાં તો નહીં જ. કારણ એટલું જ કે તેના લગન બાદ તેની પત્ની અને તેની મમ્મીને બન્યું નહીં. આમ તો સાસુ-વહુના ઝઘડામાં કંઈ નવું નથી, પણ વિજયની સમસ્યા એ હતી કે તે મા-બાપનો એકનો એક છોકરો હતો. અને જો તે મા-બાપથી અલગ રહેવા જાય, તો તેમાં ખૂબ સામાજિક બદનામી થાય જે તેનાં માતા-પિતાને મંજૂર નહોતી. માટે રોજના કંકાસથી કંટાળીને એ સમસ્યાનો ઉકેલ લાવવા તે યુ.કે. આવી ગયો. ભારતનો એ ફાર્માસિસ્ટ હવે પોતાની તાલીમનો ઉપયોગ એક સુપર-સ્ટોરમાં કરે છે.

જ્યારે આર્કિટેક્ટ આફ્રીન નૂરાની વાત બીજા છેરેથી શરૂ થાય છે. મુંબઈની એ છોકરીના વીઝા પંદરેક મહિના બાદ પૂરા થઈ જાય છે અને યુ.કે. પ્રશાસનની નવી નીતિઓ મુજબ હવે તેના વીઝા રિન્યૂ થાય તેમ નથી. માટે તે કેનેડા જવાની તૈયારીઓ કરે છે. તે કહે છે, 'પાઉન્ડ-ડોલર કે લાઈફ સ્ટાઈલ તો ઠીક છે, પણ મારાથી મારાં જીવનમાં લોકોની દખલગીરી સહન નથી થતી. મા-બાપ કશુંક કહે તો સમજી શકાય, પણ સગાંવહાલાં અને પડોશીઓ પણ જીવવું હરામ કરી નાખે તેટલાં બધાં 'નોઈઝી' હોય છે. 'વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય' એટલે શું, તેની જ આ લોકોને ખબર નથી હોતી.'

આ જે ત્રણ કિસ્સા વર્ણવ્યા એ કંઈ અપવાદ નથી. પાછલાં દસ-પંદર વર્ષમાં ભારતથી યુનાઈટેડ કિંગડમ આવનારાંમાં માત્ર દસેક ટકા જ એવાં હશે કે જેમને સારી નોકરીની ઓફર હોવાના કારણે અથવા ભારતમાં ન થઈ શકે તેવો કોઈ ઉચ્ચ અભ્યાસ કરવા અહીં આવ્યા હોય. બીજા ત્રીસ-ચાલીસ ટકામાં એવા લોકો છે કે જેમનું ધ્યેય માત્ર, અને માત્ર, પૈસા છે. તેમ છતાં, બાકીના પચાસ ટકા લોકો અહીં આવ્યાં તેનું કારણ આવી કોઈને કોઈ સામાજિક સમસ્યા જ છે.

આપણે એક બાજુ આપણી સામાજિક વ્યવસ્થા પર ગર્વ લઈએ છીએ. બધાને કહેતા ફરીએ છીએ કે બાળપણ અને વૃદ્ધાવસ્થા ભારતમાં સચવાય છે તેવી ક્યાં ય નથી સચવાતી. સાચી વાત હશે; પણ યુવાવસ્થાનું શું? બાળપણ એ દેશનું ભવિષ્ય છે અને વૃદ્ધાવસ્થા એ દેશનો ભૂતકાળ છે, પણ જે આ દેશનો વર્તમાન છે તેવા યુવાધનનું શું? જે કોઈ યુરોપિયન યુવાનને એમ કહેવામાં આવે કે 'તારી બહેનની સાસુને તારા લગન મંજૂર નથી. માટે તારે તારી પસંદગીની છોકરી સાથે પરણવું નહીં.' અથવા 'ભલે તું ભણી-ગણીને ગમે તેટલો હોશિયાર થયો હોય, પગભર થયો હોય, પણ માતા-પિતાથી અલગ આત્મનિર્ભરતાપૂર્વક રહેવા જઈશ તો તારી બદનામી થશે.' ત્યારે એ યુવાનનો પ્રતિભાવ શું હશે?

યુવાધનને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ સવલતો આપીને તેને એટલો વિચક્ષણ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, કે જેથી તે યોગ્ય સમયે યોગ્ય નિર્ણય લઈ શકે, પોતાની ભૂલો સમજીને સુધારી શકે અને આત્મનિર્ભર બની, જીવન વ્યતિત કરી શકે. પણ જ્યારે એ જ યુવાધન કોઈ નિર્ણય લે, ત્યારે તેની સામે પરિસ્થિતિઓના જાત-જાતના નિરર્થક કોયડા ઊભા કરીને તેને પીછેહઠ કરવા માટે મજબૂર કરવામાં આવે છે. પહેલાં પાંખો આપીને ઊડતા શીખવવામાં આવે છે અને પછી કહેવામાં આવે છે કે એ પાંખો તો પીંજરાની શોભા માટે જ છે, ઊડવા નહિ! ત્યારે એ પાંખી શું કરશે? એ પીંજરુ છોડીને જવામાં જ તેને

આપણા સમાજમાં પાકિસ્તાની નાગરિકોને મળવાની તક મર્યાદિત છે. ક્લાકારો અને પત્રકારો ત્યાનાં લોકોને મળતા રહે છે. તે રીતે પાકિસ્તાની નાગરિકોનાં સગાંવડાલાં જે અહીં રહેતાં હોય તેમને આ મોકો મળે. બાકીના માટે આ રીતે પાકિસ્તાની નાગરિકોને સામસામાં મળવાની તકો લગભગ નથી જ. બંને તરફથી 'વિઝા' આપવામાં પણ બમણી કાળજી લેવાની હોવાથી અનાયાસ મળી જવાનો તો પ્રશ્ન જ નથી. હા, અખાતના દેશોમાં અને ઈંગ્લેન્ડમાં

'સત્ય: વ્યવહારમાં' લેખમાળામાં આપણે 'ઈમેજ વિશે વાત કરી હતી. આપણા મનમાં સ્મૃતિઓ અને વારસામાં મળેલી કથાઓને કારણે એક જૂથ માટે અમુક ઈમેજ હોય છે. આ ઈમેજના આધારે એ જૂથની કોઈ વ્યક્તિને અલગ મળીએ ત્યારે અગાઉથી તૈયાર મળેલા અભિપ્રાયો આડે આવતા હોય છે. સંબંધોનું સત્ય આ ઈમેજમાં નથી હોતું. આપણા મિત્ર ડૉ. પરેશ વૈદ્યનો પણ આ જ અનુભવ છે. એમનો દુનિયાના ઘણા સાયન્ટિસ્ટો સાથે સંપર્ક રહ્યો. આમાંથી એમણે પાકિસ્તાની પરિચિતો વિશે આ લેખ લખ્યો છે.

- દીપક ધોળકિયા

પાંચ-છ પાકિસ્તાનીઓને નજીકથી મળવાનું થયું તે કંઈક વિશેષ ઘટના કહેવાય. જે કે એ બધા જ વૈજ્ઞાનિક હતા, તે માત્ર સંયોગ નથી. જુદા જુદા સમયે એ બધાને માત્ર વ્યવસાયને કારણે જ મળવાનું બન્યું હતું અને તે પણ ભારતની બહાર જ. એ વિશેષ મુલાકાતોમાંથી કેટલુંક યાદગાર પણ રહ્યું. પ્રથમ પાકિસ્તાની પચીસ વર્ષ પહેલાં ૧૯૮૬માં મળ્યા તે અબ્દુરહીમ ખાન; તેઓ પણ મારામાં પહેલા ભારતીયને મળતા હતા.

ઈગણા, સ્થૂળ અને જથ્થાદાર દાઢીવાળા એ સજ્જન તદ્દન ભીરુ હતા. મારી જેમ એ પણ પહેલી વાર દેશની બહાર નીકળેલા. અમે બંને એક ટૂરનીંગ કોર્સના તાલીમાર્થી હતા, જેમાં બાકીના પૂર્વ એશિયાના દેશોના નાગરિક હતા. આથી તેમને ઓળખી પાડવું મુશ્કેલ ન હતું. તેથી જેવી મેં ઉદ્દેશિત હિન્દીમાં વાત શરૂ કરી અને તેમને જાણે ઘણા દિવસે ઘરનો ખોરાક મળ્યો હોય તેવું લાગ્યું, તે સ્પષ્ટ દેખાયું. એક જ હોટલમાં રહેતા તેથી દર શનિ-રવિવારે ટોકિયો શહેર જોવાની યાત્રામાં મોટા ભાગે સાથે જતા. તેમાં અગત્યનો એજન્ડા રહેતો ભારતીય રેસ્ટોરાંમાં જમવાનો. ધર્મચુરત મુસલમાનોને અજાણ્યા પ્રદેશમાં 'હલાલ' માંસાહાર મળવાની ખાતરી ન હોવાથી એ લોકોએ શાકાહારી જ બનવું પડતું હોય છે. આથી અમે બે અને એક મલયેસિયન મિત્ર શહેરના વિવિધ પરામાં શાકાહારી ભોજન માટે ભટકતા.

ભારતની સામાજિક પરિસ્થિતિનો જેને પ્રત્યક્ષ પરિચય નહીં હોય, તેને એમ લાગશે કે આ બધાં પાત્રો પરિસ્થિતિનો સામનો કરવાને બદલે ભાગી રહ્યાં છે. પરંતુ એવું નથી. હું એક એવી વ્યક્તિના સંપર્કમાં આવ્યો કે જે લંડનની એક ફૂડ ફેક્ટરીમાં સેન્ડવિચ બનાવવાનું કામ કરે છે અને અઠવાડિયાના ૬૦-૭૦ ક્લાક કામ કરી, પાઉન્ડ બચાવે રાખે છે. ભારતમાં હતા ત્યારે એક કોલેજમાં કોન્ટ્રાક્ટ બેસિસ પર લેક્ચરર હતા. મે તેમને પૂછ્યું કે 'આમ કેમ?' તો કહે કે 'ઓપન કેટેગરીમાં છું, એટલે લેક્ચરરની પરમેનન્ટ પોસ્ટની તક શુન્યવત્ હતી. મારા પગારમાં ઘરનું સરસ રીતે પૂરું થતું, પણ હજી તો ત્રણેય બહેનોનાં લગ્ન કરાવવાનાં બાકી છે, અને મારી પાસે બહુ સમય પણ નથી.' બહેનોનાં લગ્ન માટે પોતાનું ભવિષ્ય કુરબાન કરી દેનાર ભાઈને માનની નજરે જોવા આપણી આંખો ટેવાયેલી છે, પણ આ જ પરિસ્થિતિને એક બીજી દ્રષ્ટિથી પણ જોઈ શકાય છે. લગ્ન નામક અતિ અંગત પ્રસંગને ખર્ચાળ સામાજિક તમાશો બનાવવાની પ્રથાને કારણે આપણા દેશનો એક આશારૂપદ વિદ્યાભ્યાસુ પોતાની તમામ ટેલેન્ટ વેડફીને સેન્ડવિચ બનાવે છે ! આ પરિસ્થિતિથી ભાગવાની નહીં, પરંતુ એ પરિસ્થિતિમાં, એ વ્યવસ્થામાં પીસાવાની વાત છે.

ભારતમાં તૈયાર થયેલા સ્નાતક (મૌલિન પટેલ), ફાર્માસિસ્ટ (વિજય વ્યાસ), આર્કિટેક્ટ (આફ્રીન નૂરા) કે સેન્ડવિચ બનાવનારા ભૂતપૂર્વ લેક્ચરરની પોતાની આગવી આવડત છે, જે માત્ર અને માત્ર સામાજિક વ્યવસ્થાના કારણે વિદેશમાં વેડફાઈ રહી છે. હવે મૌલિનને પસંદગીનો અધિકાર મળે કે વિજયની પત્ની અને સાસુનું સમાધાન થાય કે આફ્રીનનાં સગાંવડાલાં વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યની જરૂરિયાત સમજે કે લેક્ચરરની બહેનોનાં લગ્ન સાદગીથી થાય, તો પણ તેમની વેડફાયેલી આવડત કે સમય દેશમાં પાછા આવવાના નથી. ઊલટું આટલી સ્વતંત્રતાથી રહ્યાં બાદ, હવે ઘણાંના મનમાં એવી શંકા થતી હોય છે કે 'પાછા ભારત જઈશું તો ફાવશે?' વિદેશ ગયેલા સો યુવાનોમાંથી સિત્તેર વહેલા-મોડા પાછા આવતા રહે, તો પણ દેશના સરવૈયામાં ત્રીસની ખોટ જ બોલશે. અને જે આ Brain Drain (બુદ્ધિનનો અપવ્યય) લાંબો સમય ચાલ્યું, તો દેશને કેટલું નુકસાન થશે, તે કલ્પનાતીત છે.

સંસ્કૃતમાં કહેવાયું છે કે 'સા વિદ્યા યા વિમુક્તયો' (મુક્તિ અપાવે એ જ વિદ્યા) અને આજનો યુવાન એ જ આશા રાખે છે કે તેને વિદ્યા મળે પછી તે મુક્તિ તરફ દોડે, બંધન તરફ નહીં. શું આપણા સમાજમાં એ વિચારધારાને સ્થાન છે?

(લેખમાં આવેલાં પાત્રોનાં નામ સકારણ બદલ્યાં છે અથવા અજ્ઞાત રાખ્યાં છે.)

e.mail : chiragthakkar.jay@gmail.com

ગંભીરતાથી નહોતી લીધી. તે વેળા AK-૪૭ની સંસ્કૃતિ વિષે વિચાર કરનાર એક વૈજ્ઞાનિક હતો તે બાબતે મને આજે ય તેમના પર માન થાય છે. જે કે એક વ્યક્તિ તરીકે મારા વિચાર માંડું તો પણ એક ભારતીયના વિચાર તરીકે એ પોતાને દેશ લઈ જશે એ સભાનતાથી જ મેં એમની જોડે વાત કરી.

એ જ શહેરમાં કિરણોત્સર્ગથી સુરક્ષા બાબત એક બીજી કોર્સ પણ એ જ વખતે ચાલતો હતો. તેમાં અમારા જ ખાતાના એક બહેન ભાગ લેતા હતાં. તેમનાં જન્મ પહેલાં તેમનું કુટુંબ પૂર્વ પંજાબથી ભારત આવેલું. કદાચ તેથી તેમના કોર્સના બે પાકિસ્તાની ભાઈઓ જેડે તેઓને સારું ફાવી ગયું હતું. (ભાષા ધર્મ કરતા વધારે જેડે છે એ વાત બાંગ્લાદેશ પહેલાં જ સાબિત કરી છે!). એ ત્રણ સાથે દેખાતાં. અને આમ એ બે પાકિસ્તાનીઓ જેડે પણ મારે વાત થતી. એ ભારત વિષે જાણવા ઉત્સુક રહેતા, પરંતુ તેઓની વર્તણૂક ખૂબ જ અદબભરી રહેતી.

આ મુલાકાતો પછી, ૭-૮ વર્ષે, આંતરરાષ્ટ્રીય આણુ ઊર્જા સંસ્થા (IAEA)ના એક રિસર્ચ પ્રોજેક્ટ માટે સીરિયા જવાનું થયું. પાટનગર દમાસ્કસના એરપોર્ટ પર લેવા આવેલ ભાઈએ પરિચય આપ્યો અસગર અલી ખાનનો. IAEAના એ ટેકનીકલ ઓફિસર હતા અને આંતરરાષ્ટ્રીય સહકારના આવા કાર્યક્રમ તેમના ચાર્જમાં આવતા. એ દૃષ્ટિએ દમાસ્કસ મિટિંગના નિમંત્રક હતા, તેથી અમે એકબીજાના નામથી પરિચિત હતા જ. મારાથી સીનિયર હતા છતાં વિમાનમાંથી ઊતરીને એક કલાક મારી રાહ જોઈને કાઢ્યો, જેથી લેવા આવનારે કારથી બીજા ફેરો ન કરવો પડે! એકવડા બાંધાના, લાંબા, ગોરા અસગર અલી ખાનને ત્યાર પછી મેં હમેશાં સુઘડ રીતે તૈયાર થયેલા અને મુદ્દાસર બોલતા જ ભાળ્યા.

IAEA (તેને આગળ ‘એજન્સી’ કહીશું) યુનોની એક સંસ્થા છે; તેમાં કામ કરનારે પક્ષપાત વિના વૈશ્વિક દૃષ્ટિબિદ્યથી નિર્ણય લેવાના હોય. એક ભારતીય વૈજ્ઞાનિક માટે એક પાકિસ્તાની ઓફિસર નિષ્પક્ષ કેમ રહી શકે છે, તેનાં ઘણાં ઉદાહરણ અસગર અલી ખાને પૂરાં પાડ્યાં.

એજન્સીના નિયમ મુજબ ત્યારે વિમાન ભાડું આપતી વેળા એમ માની લેવાનું કે તમે કન્સેશનના ભાવમાં યાત્રા કરશો. મૂળથી મારા સીનિયર એ મિટિંગમાં જવાના હતા અને તેમણે એજન્સીએ આપવા ધારેલ ભાડાની રકમ કબૂલ કરી હતી. તેમને બદલે મારે જવાની વાત આવી, ત્યાં લગીમાં મહિલનો નીકળી ગયો અને યાત્રાની તારીખ નજીક હોતાં વિમાન ભાડું વધી ગયું. કબૂલ કરેલ ભથ્થું હવે અપૂરતું હતું. મેં સંદેશો મોકલ્યો કે આ ભાડાથી તો મારાથી આવી ના શકાય. અસગર અલી ખાને એજન્સીમાં પોતાના ઉપરી પાસેથી મંજૂરી મેળવી ભાડાની રકમ એ સમયની ટિકિટના ભાવો સુધી લાવી દીધી અને પાકું કર્યું કે ભારત મિટિંગમાંથી બહાર ન રહે.

અગાઉ જેને મળેલો તેમાંથી ત્રણ પાકિસ્તાનીઓ એમની નીચે કામ કરતા હતા, આથી મેં પૂછ્યું કે અબ્દુલ્લીમ ખાન અને શરીફ વચ્ચે એટલો તફાવત કેમ હતો? શું શરીફ પંજાબી છે તેથી ‘સ્માર્ટ’ હતો? તો કહે કારણ બીજું હશે કેમ કે પંજાબી તો બંને છે. શરીફ કહેલ ‘બંદૂક કલ્ચર’ વિષે પૂછતાં કહે કે ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં તેના વિના છૂટકો નથી. મારા પોતાના મૂળ વતનના ઘરમાં બંદૂકો છે!

જે બસમાં અમે સ્થાનિક મુસાફરી કરતા તેમાં અરબી ભાષામાં ગીતો વાગતાં, પણ સગીતને ભાષા કેવી? બે ત્રણ ગીત એટલાં મધુર હતાં કે અજાણ્યા શબ્દો પણ મોઢે થઈ ગયા હતા. તે પરથી વાત નીકળતાં કહે કે ‘મુઝે લતાજી કે 1950s કે ગાનોકી CD ભેજ સકતે હૈં?’ વિચેનામાં પરિવારથી દૂર રહેતા હોવાથી ગીતો સાંભળવાં એ તેમનો ‘પાસટાઈમ’ હતો. મેં મુંબઈ આવી મહેનતથી પસંદગી કરી બે કે ત્રણ CD મોકલાવી. મારે ધાર્યે, જ્યારે પણ એક ભારતીય અને એક પાકિસ્તાની અંગત સ્તરે મળે તો આવા જ સંબંધ રહેતા હશે. પણ એક અનુભવે માંડું એમના પ્રત્યે માન વધારી દીધું.

સીરિયામાં લશ્કરી સરમુખત્યારનું રાજ છે. તેમના વિદેશી હુંડિયામણના નિયમો કાગળ ઉપર કડક અને વ્યવહારમાં કોઈ પણ ત્રીજા વિશ્વના દેશ જેવા પોલા છે. ડોલરમાંથી સીરિયન ચલણ લઈ લો પછી તે ખર્ચ જ કરવાનું રહે.

સીરિયન પાઉન્ડનું ડોલરમાં પરિવર્તન ન કરી શકાય. કમભાગ્યે આ વાત અમને કોઈએ કહી જ નહોતી. એજન્સીએ પણ નહિ. મેં વધારે પડતા ડોલરનું સ્થાનિક ચલણ લઈ લીધું હતું. જવાના આગલે દિવસે જ્યારે ખબર પડી કે સીરિયન પાઉન્ડમાંથી ડોલર નહિ મળી શકે, ત્યારે ખર્ચ કરવા જેટલો સમય જ નહોતો. આમે ય ખજૂર સિવાય એ દેશમાંથી શું ખરીદી લાવવાના? આમ તો બેન્કને નામે એક ટેબલ હોટલમાં હતી જે પર બેસી એક છોકરો કોલેજનું વાંચતો અને ઝોકા ખાતો. એણે પોતે જ ચલણ મને વેચેલું તે પાછું લેવા એ તૈયાર હતો. પણ ઓછા ભાવે. (સરમુખત્યારના રાજમાં કેવું લોલેલોલ ચાલે તેનો આ દાખલો.) પણ વળવાના દિવસે શુક્રવાર એટલે ત્યાં રજા. પેલો છોકરો દેખાયો નહિ.

દરમ્યાન અસગર અલી ખાને પોતાના રૂમમાં મને વિદાય રૂપે નાસ્તો કરવા બોલાવેલો. મેં તેમને હુંડિયામણની વાત કરી, કહ્યું કે એજન્સીને આ વાતની ખબર હોવી જોઈતી હતી. તેઓ કહે તમારા બચેલા સીરિયન પાઉન્ડ મને આપી દો. બદલામાં જે ભાવ હતો તે મુજબ ડોલર પોતાના ખિસ્સામાંથી કાઢી મને આપ્યા. કહે, વિચેનામાં હું ઘણા સીરિયનોને ઓળખું છું, એમને આ ચલણ આપી દઈશ. માત્ર ચાર દિવસની ઓળખાણમાં કદાચ એક ભારતીયે પણ બીજા ભારતીયને પણ આમ મદદની તૈયારી ન બતાવી હોત. સદ્નસીબે, છેલ્લી ઘડીએ, પેલી દીન-દવાનું બેંક ખૂલી અને ઝપાટાબંધ જઈને મેં અસગર અલી ખાનને સીરિયન પાઉન્ડથી મુક્ત કર્યા અને મારી જાતને એક મોટા અહેસાનથી.

તેમને હજુ એક વાર મળવાનું નસીબમાં હતું. દોઢ બે વર્ષ પછી, વિચેનામાં જ પ્રોજેક્ટની છેલ્લી મિટિંગ હતી અને એ યજમાન હતા. મારી જેમ એ પણ પ્રોજેક્ટમાં વચ્ચેથી દાખલ થયેલા, પરંતુ એને સફળતાથી પાર પાડવો એ તેમની જવાબદારી હતી. માત્ર ચાર દિવસમાં ૧૦-૧૧ દેશોનાં પરિણામોમાંથી તારતમ્ય કાઢી રિપોર્ટ બનાવવાનો હતો. બાકીના પેલા ૮-૧૦ પ્રતિનિધિઓ તો પાંચ વાગતાં પોતાનાં દફતર સમેટી ચાલી નીકળતા, કદાચ શહેર જિવા. અમે બંને સાત – સાડા સાત સુધી રીડિંગો સાથે માથું ફોડતા.

ઓક્ટોબર મહિનામાં યુરોપમાં છ વાગે તો અંધારું ઉતરી આવે. પછી ઉતારે જવા સિવાય શું કરવું? છવટે ચોથે દિવસે મેં તેમને કહ્યું કે હું પ્રથમ વાર આ સુંદર અને સાંસ્કૃતિક શહેરમાં આવ્યો છું અને એક દિવસ બાકી છે પણ મેં કશું જોયું નથી. તો કહે, આજ તમારી જોડે આવીને તમને હું શહેરની ‘ઝાંખી’ કરાવીશ. અંધારું ઉતરતાં પૂર્વે જ ઓફિસ છોડી, વિચેનાના મુખ્ય વિસ્તાર કાર્ટનર રિંગ લઈ ગયા. ટ્રામ અને ટૂરનમાં ચઢો, ઊતરો, ચઢો એમ કરી દોઢ કલાકમાં શહેરનાં મુખ્ય સ્થાનો ધૂંધળા પ્રકાશમાં દેખાડી, મને પાછા આવવાના મેટ્રો સ્ટેશન પાસે છોડી એ છૂટા પડ્યા. એમણે એ પહેલ ન કરી હોત તો યુરોપની એ પ્રથમ યાત્રામાં હું ‘હીરો ઘોઘે જઈ આવ્યા’ જેવો પાછો આવ્યો હોત.

ઘણા સમય બાદ તેમનો ઈ મેઈલ આવ્યો કે રિસર્ચ પ્રોજેક્ટનો રિપોર્ટ પુસ્તકરૂપે તૈયાર કરવાનો છે. તેમની પાસે સમય ન હતો, તો હું કરી આપી શકું? એજન્સી પાસેથી એ માટે ખાસ પરવાનગી લઈ રીતસરનો કોન્ટ્રેક્ટ બનાવીને મને મોકલ્યો. આ પ્રકારની ભલામણ એ કોઈ બીજા માટે પણ કરી શક્યા હોત; ચીન, ફ્રાંસ અને મલયેસિયાના વૈજ્ઞાનિકો પણ સમિતિમાં હતા જ. કદાચ તેઓના અંગ્રેજી ભાષા પર પ્રભુત્વ વિષે તેમને ઓછી શ્રદ્ધા હોય તેમ બને. પરંતુ પોતાની ફરજ પૂરી કરવા માટે એક ભારતીયને અગત્યનું કામ સોંપવામાં તેમને સંકોચ ન હતો કે નહિ કોઈ પૂર્વગ્રહ. એ પછી બે વાર વિચેના જવાનું થયું પણ તેઓ પોતાની ટર્મ પૂરી કરી પાકિસ્તાન ચાલ્યા ગયેલા. એ મુલાકાતો દરમ્યાન શહેરના કાઉન્સિલ હોલ કે દેશની પાર્લામેન્ટ પાસેથી પસાર થતાં એ જરૂર યાદ આવતું કે પહેલી વાર અસગર અલી ખાને આ સ્થાનો દેખાડ્યાં હતાં.

ત્યાં જઈ એ પાકિસ્તાન ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ટેકનોલોજી (PINSTECH)ના વડા બન્યા. અને તે છતાં ઈ-મેઈલથી ક્યારેક સંપર્ક કરો તો તેમના જુનિયરની જેમ જવાબ દેતા અચકાતા નહિ !!

માણસ પૂર્વગ્રહ વિના રહી શકે છે, મનની ગાંઠો ખોલવા તૈયાર થાય તો.

(સોજન્ય : <http://wallsofignorance.wordpress.com/2011/12/16/mara-pakistani-parichito/>)

e.mail : prvaidya@gmail.com

ઉર્વશ કોઠારી

રેખાંકન : હેમંત મોરપરિયા

બગીચો હોય ત્યાં સુગંધ હોય. ગામ હોય ત્યાં ઉકરડો હોય. સભા હોય ત્યાં સંચાલક હોય. સંચાલકને બેમાંથી કઈ ઉપમા લાગુ પડે છે તેનો કોઈ સર્વ સામાન્ય નિયમ નથી, પણ વર્તમાન પ્રવાહોને લક્ષમાં લઈએ તો મોટા ભાગની સંચાલકચુક્ત સભાઓ બગીચા

કરતાં ગામ જેવી વધારે હોય છે.

‘સંચાલક’ શબ્દ સાથે ભવ્યતાનો ભાવ જોડાયેલો છે. આ જગતનો કોઈ સંચાલક છે કે નહીં, એ વિશે આદિકાળથી ચર્ચાઓ ચાલે છે. ઘણા માને છે કે સંચાલક હોવો જ જોઈએ. એ સિવાય આટલો બધો ત્રાસ જગતમાં ફેલાય નહીં. બીજા કેટલાક માને છે કે જગતનો કોઈ સંચાલક નહીં હોય. એટલે જ, જગતની ત્રાસદાયક મુખ્ય વાસ્તવિકતાઓની વચ્ચે વચ્ચે સામાન્ય જનતાને બધું ત્રાસને બદલે રાહતની લહેરખી મળી શકે છે.

‘સભામાં સંચાલકનું સ્થાન શું હોવું જોઈએ?’ એવો ગંભીર સવાલ પૂછાય, તે પહેલાં જ કેટલાક ‘નાસ્તિકો’ કહે છે, ‘સભામાં સંચાલકનું સ્થાન શું કરવા હોવું જોઈએ? તેમની જરૂર જ શી છે? તેમની ભૂમિકા બહુ તો ફૂલહારમાં પરોવાયેલા દોરા જેવી હોઈ શકે, જે પોતાની હાજરી વરતાવા દીધા વિના, ફૂલોને સુગ્રાહિત કરી આપે - તેમની સહિયારી શોભા વધારી આપે.’ મોટા ભાગના સંચાલકો દોરાને બદલે ‘સવાયા ફૂલ’ (ગુજરાતી અને અંગ્રેજી ભાષામાં) થવા પ્રયત્નશીલ હોય, એ સ્થિતિમાં સંચાલકને અદૃશ્ય રાખવાનો વિચાર સુદ્ધાં ઘાતકી અને પાતકી છે. તેનાથી કોઈના પેટ પર ભલે લાત ન વાગે, પણ કોઈના પ્રસિદ્ધિ-પરપોટા કે છેલ્લછબીલી છબી પર આઘાત થાય એ ઓછું પાપ છે?

છેલ્લાં થોડાં વર્ષોથી મોટા ભાગની સભાઓમાં સંચાલકોનો દબાવો જોતાં એવું લાગે છે કે સાહિત્યમાં સૂક્ષ્મ ‘સંચાલન’ની સાથે સ્થૂળ ‘સંચાલન’નો પણ મહિમા કરવો પડશે અને તેને લોકકથાઓની હારોહાર, વિશિષ્ટ મૌખિક સાહિત્યપ્રકાર તરીકે સ્થાન આપવું પડશે. ફિલ્મ સહિત અનેક વિષયોના અભ્યાસી - લેખક સલીલ દલાલે વર્ષો પહેલાં ‘એક આલ્બમમાં જગજિતસિંઘે ગાયેલા માત્ર ને માત્ર આલાપો જ હોવા જોઈએ’ એવો વિચાર મૂક્યો હતો. એ તરાહ પર ઉત્સાહી સંચાલકો પોતાનાં સંચાલકીય ઉચ્ચારણોનાં સંપાદિત પુસ્તકો બહાર પાડવા લાગે તો નવાઈ નહીં. બહુમતી શ્રોતાઓ આવાં સંચાલનોને ખમી લેતા હોય ને ઉપરથી વખાણતા હોય, તો તેમનાં પુસ્તક પણ શા માટે બેસ્ટસેલર ન થઈ શકે? એમાં રૂપિયા (સંચાલકના) નામના હોય અને વાચનસામગ્રી પણ નામની (સમ ખાવા પૂરતી) જ હોય. હજુ સુધી

કોઈ સંચાલકને આ વિચાર આવ્યો નથી, એ બદલ વૃક્ષબચાવો સમિતિ કે જીવદયા સમિતિ જેવી સંસ્થાઓએ તેમનું યથાયોગ્ય બહુમાન કરવું ન જોઈએ?

સારા સંચાલક થવાની રેસિપી નથી, પણ એ કામગીરીમાં સફળતા મેળવવા માટે કેટલીક ચીજોનો પ્રયોગ અકસીર સાબિત થયો છે : થોડી ઉછીની કવિતાઓ (જેમાં વચ્ચે બેશરમીપૂર્વક શરમાઈને પોતાની થોડી કવિતા નાખી શકાય), શેરોશાયરી (જે કેટલાક સંચાલકોના કિસ્સામાં ‘શેરોશાયરી’ બની જાય છે), થોડાં અવતરણ, થોડાં ચબરાકિયાં-સુત્રાત્મક અને મોટે ભાગે અર્થહીન વાક્યો ... આ બધા ઉપરાંત ‘કાર્યક્રમમાં મુખ્ય મહેમાન સહિતના બીજા લોકો ઠીક છે, અસલી આકર્ષણ તો હું જ છું. લોકો મને સાંભળવા આવ્યા છે.’ એવો દૃઢ વિશ્વાસ.

સંચાલકોનું મહત્ત્વ વધી ગયું હોવા છતાં, તેમના વિશે શાસ્ત્રીય દબે અભ્યાસ થયાનું ધ્યાનમાં નથી. વિખ્યાત કાર્ટૂનિસ્ટ ડેવિડ લો વ્યંગચિત્ર માટે માણસના ચહેરાના (આકારના આધારે) ત્રણ પ્રકાર પાડતા હતા : ઘોડા જેવા (લાંબા), ભૂંડ જેવા (ગોળ) અને ફૂતરા જેવા (ઊંધા ત્રિકોણ). એ રીતે સંચાલકોને પણ તેમનાં કેટલાંક લક્ષણોના આધારે પ્રાણીપ્રકારમાં વહેંચી શકાય. કેટલાંકમાં એકથી વધુ પ્રાણીઓનાં લક્ષણોનો સમન્વય જ જોવા મળી શકે.

(નોંધ : આ સરખામણી ફક્ત કેટલાંક લક્ષણો પૂરતી મર્યાદિત છે. તેમાં સંચાલકોને સમગ્રપણે ચોક્કસ પ્રાણી સાથે સરખાવવાનો અને એમ કરીને સંચાલકોની - અને કદાચ પ્રાણીઓની પણ - લાગણી દુભાવવાનો ઈરાદો નથી.)

હાથી-પ્રકાર : ના, સંચાલકોની શારીરિક ભૂગોળની નહીં, તેમની યાદશક્તિની વાત છે. ઘણા સંચાલકોની યાદશક્તિ હાથીની તીવ્ર સ્મરણશક્તિની યાદ અપાવે એવી હોય છે. કાર્યક્રમના આરંભમાં, દીપપ્રાગટ્ય વખતે, વક્તાને મંચ પર બોલાવતી વખતે, તેમના પ્રવચનનો સાર કાઢતી વખતે, પુસ્તકના વિમોચન ટાણે, મુખ્ય મહેમાનનો પરિચય આપતી વખતે - એમ દરેક પ્રસંગે તેમને કંઈક ને કંઈક ‘યાદ આવે છે’. (જેમ કે, ‘અમુકભાઈએ જે વાત કરી તેની પરથી મને એક શેર યાદ આવે છે.’) આખા કાર્યક્રમ દરમિયાન શ્રોતાઓ સંચાલકની પ્રચંડ યાદશક્તિથી ભીંજાતા રહે છે. કેટલાક શ્રોતાઓને કાર્યક્રમ પછી શરદી પણ થઈ જાય છે.

બકરા-પ્રકાર : લોકપ્રિય માન્યતા પ્રમાણે બકરા-બકરી કોઈ પણ સંજોગોમાં - આંદતમાં કે આનંદમાં, જુસ્સામાં કે ઠરસામાં - ‘બેં બેં’ અથવા ‘મૈં મૈં’ કરે છે. એવી જ રીતે, કેટલાક સંચાલકો કાર્યક્રમનું સ્વરૂપ, (અમુક) વક્તાઓની મહત્તા, ઘણા કિસ્સામાં વક્તાઓની સરખામણીમાં પોતાની અલ્પતા, કાર્યક્રમમાં પોતાની મર્યાદિત ભૂમિકા - એ કશાનો

ખ્યાલ રાખ્યા વિના ‘મૈં, મૈં’ કર્યે રાખે છે. તેમની દરેક વાતમાં ‘હું, મેં, મને, મારે, આપણે, આપણને’ જેવા પ્રયોગો અચૂક આવે છે. આવા ‘હું’કારને તે ‘ગર્જના’ ગણતા હશે, પણ સમજુ શ્રોતાઓને તે ‘મૈં મૈં’ લાગે છે.

મોર-પ્રકાર : ‘મારાં પીંછાં પર ને મારી કળા પર, રૂપ ને રંગછટા પર દુનિયા ફીટા છે’, એવી દૃઢ પ્રતીતિ ધરાવતા સંચાલકો પોતાના વાક્યપ્રવાહના પ્રેમમાં બાકીના વક્તાઓને વિસરી જાય છે. તેમને લાગે છે કે ‘હું આટલું સરસ બોલતો હોઉં તો મારો લાભ લેવાનો શ્રોતાઓને અધિકાર છે અને તેમને આ લાભ આપવાની મારી ફરજ.’ આ ખ્યાલમાં મોરની જેમ કળા કરતાં કરતાં શ્રોતાઓ સમક્ષ એ ક્યારે અવળા ફરી જાય છે એનો તેમને ખ્યાલ રહેતો નથી. તેને કારણે સંચાલક બધું મળીને મુખ્ય મહેમાન કરતાં પણ વધારે સમય ખાઈ જાય એવી દુર્ઘટનાઓની સમારંભ જગતમાં નવાઈ નથી.

કાગ-પ્રકાર : આંગણે કાગડો બોલે ત્યારે કોઈ મહેમાન આવે, એવું મનાય છે. સંચાલકની આદર્શ કામગીરી વક્તાના આગમનની જાહેરાત કરીને ઉડી જવાની છે. પરંતુ જેની રાહ જોવાતી હોય તે મહેમાન દેખાય નહીં અને આખો વખત કાગડો જ ‘કા કા’ કરે તો કેવું લાગે? એવું અમુક સંચાલનોમાં થાય છે. આ પ્રકાર, પોતાના વક્તવ્ય પર ફિદા થવાના લક્ષણને બાદ કરતાં, લગભગ મોરપ્રકાર જેવો જ છે. પહેલાં તેના માટે ‘ના, હું તો ગાઈશ’ કહેનારા ગર્દભની સ્મૃતિમાં ‘ગર્દભ-પ્રકાર’ જેવું વિભાગીકરણ સૂચવાયું હતું, પણ વિવિધ વર્ગોની લાગણીને ધ્યાનમાં રાખીને તેને સ્થાને ‘કાગ-પ્રકાર’ રાખવાનું ઈર્ષ્ય.

પોપટ-પ્રકાર : પોપટ ખરેખર શું બોલે એ સૌ જાણે છે. એટલે તે ‘રામ રામ’ કે ‘ગુડ મોર્નિંગ’ બોલે ત્યારે સાંભળનારને બે ઘડી મનોરંજન મળે છે કે ‘વાહ, પોપટ છે તો પણ ગોખેવું કેવી સરસ રીતે બોલે છે, જાણે તેને ખરેખર અંદરથી આવડતું હોય.’ સામાન્ય વ્યવહારમાં ન વપરાતાં ભારેખમ સંબોધનો, વિશેષણો, શબ્દપ્રયોગો, આવકારવચનો અને પ્રશસ્તિઓ મંચ પરથી ગબડાવનારા સંચાલકો આ પ્રકારમાં આવે છે. તેમનું સંભાષણ નિર્દોષ લોકોને ‘મીઠું મીઠું’ લાગી શકે, પણ સ્વાભાવિકતાથી ટેવાયેલા લોકો તેમને સાંભળીને ચૂંથારો અનુભવે છે.

ગરુડ-પ્રકાર : સામાન્ય રીતે બધાથી અદૃશ્ય રહીને ઊંચે આકાશમાં ચકરાવા મારતા ગરુડની જેમ તે આખા કાર્યક્રમમાં મોટે ભાગે અદૃશ્ય રહે છે અને પોતાનો વારો આવે ત્યારે બાજ જેવી ઝડપથી માર્ક પર આવીને, એટલી જ ત્વરાથી પોતાનું કામ આટોપીને, ફરી અદૃશ્ય થઈ જાય છે. આ પ્રકાર લગભગ નામશેષ થવાના આરે છે.

07, ડિસેમ્બર 2011

(સદ્ભાગ્ય : <http://www.urvishkothari-gujarati.blogspot.com/>)

ગુજરાતી ભાષા બહુ નસીબદાર છે. એને શુદ્ધ રાખવા ઘણાં સ્વયંસેવકો સમય સમય પર મળી રહે છે. ગાંધીબાપુને આશ્રમની બકરીની ચિંતા ઓછી પડતી હોય, તેમ તેમણે ગુજરાતી ભાષાની ચિંતાનો ટોપલો પણ માથે ચઢાવી દીધો. અને જોડણી સુધારક પણ બની ગયા. તેમણે તો શબ્દકોશ બનાવીને લખી દીધું કે હવે પછી કોઈને પોતાની મરજી મુજબ જોડણી કરવાની છૂટ નથી. પરંતુ તેમાં એક વાત ઉમેરવાની રહી ગઈ. કે કોઈને છૂટ નથી સિવાય કે ચિમનલાલ શીરવી સાહેબના ચોથા ધોરણના છોકરાઓને. એક વખતે સાહેબને મેં પૂછ્યું સાહેબ, 'વિશેષણ' કેવી રીતે લખાય ? તો કહે 'તને આવડે તેવી રીતે લખ. મારે જ વાંચવાનું છે ને.' હવે આ સાહેબના હાથ નીચે ભણેલાઓ લેખક કેવી રીતે બને ? અને બને તો એમને શીરવીસાહેબ સિવાય કોણ વાંચે?

આપણે ત્યાં ગુજરાતી બચાવોની બુમરાણ કરવાની છોડી દઈને લોકો જોડણી પાછળ પડી ગયા. આપણે ત્યાં તો ગુજરાતી પણ ઈંગ્લિશમાં બોલાય છે. જોડણીની વાત કરીએ તો સાર્થ જોડણી તો હતી જ. તેમાં ઉંઝા જોડણી જોડાઈ. હજુ તેનો પરિચય લોકોને થાય, ત્યાં આ સમીકરણમાં કમ્પ્યુટરવાળા ઘૂસી આવ્યા. હવે મામલો બિચક્યો. આમાં મારા જેવા નિરક્ષરો, ડોબાઓ અને આળસુઓ અટવાણાં. આ કમ્પ્યુટરના ગુજરાતી ભાષા લખવા માટે ગુજરાતીના સો દોઢસો જેટલા ફોન્ટ (જુદા જુદા મરોળ, જુદી જુદી પદ્ધતિથી મૂળાક્ષરો લખવાની ઢબ) સ્વયંસેવકોએ તૈયાર કર્યાં. જેને જે આવડ્યા તે પ્રમાણે. પછી તેને નામ આપ્યાં પોતાને ફાવે તેમ. આમાં કોઈએ નામ આપ્યું ગુરુ - તો કોઈએ નામ આપ્યું - શિષ્ય. કોઈએ નામ આપ્યું -ગોપી. તો કોઈએ નામ આપ્યું - કૃષ્ણ. ગોપી કૃષ્ણનું કાંઈ જામે તે પહેલાં - રાધા આવી અને તેમાં - મીરાં અટવાઈ. આવા કેટલા ય ફોન્ટ કમ્પ્યુટરમાં ફરતા થઈ ગયા. અને જે કોઈ જે ફોન્ટ વાપરતા હોય તે ફોન્ટનાં વખાણ અને પ્રચારમાં તે લાગી ગયા. હવે ગમ્મત એ થઈ કે ગુરુ ફોન્ટવાળાથી કલાપીમાં લખેલું ન વંચાય અને કૃષ્ણ ફોન્ટવાળાને ગોપી, રાધા કે મીરાં ફોન્ટમાં લખેલું ન વંચાય.

આપણાં દેશની, આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિની કમ્બાખી એ છે કે આપણે વ્યક્તિગત રીતે સિધ્ધિઓ હાંસલ કરી શકીએ છીએ, પણ સમૂહમાં એક સરખી પ્રવૃત્તિ નથી કરી શકતા. આપણે સંગીતમાં પંડિત રવિશંકર કે પંડિત હરિપ્રસાદ ચૌરસિયા પેદા કરી શકીએ છીએ, પણ ચાલીસ પચાસ સંગીતકારોની એક ફિલ્દારમોનિક બનાવી શકતા નથી. કારણ કે હારમોનિ જેવો શબ્દ આપણે શીખ્યા જ નથી. આજે લંડન-વિયેના-ન્યુ યોર્ક ફિલ્દારમોનિકના સોએક જેટલા સંગીતવાદકો કંડકટરની એક નાની લાકડીને ધ્યાનમાં રાખીને એક સૂરનું - એક રાગનું સંગીત પેદા કરી શકે છે. આપણે ત્યાં સમૂહમાં સંગીત પેદા કરી શકાય ખરું? બધાં સંગીતકારોને એક સ્ટેજ મળે તો સંગીત પેદા ન થાય - રાડારાડી થાય. પંડિત અને ખાંસાહેબ એકબીજાની સાથે ન બેસે. તેમાં તબલચીને ઊંચી ગાદી જોઈએ. અને પિપૂડીવાળો ક્યારે રિસાય ને સ્ટેજ પરથી ઊતરી જાય તે કહેવાય નહીં.

આમાં ફાવી ગયા, ગુગલ મહારાજ કે તે યુનિકોડ લઈને આવ્યા. અને આ યુનિકોડના ફોન્ટમાં લખેલું. બધાંના કમ્પ્યુટરમાં વાંચી શકાય છે. એટલે મારા જેવા નિરક્ષરોને નિરાંત થઈ. હવે મુશ્કેલી આવી ગુજરાતી જોડણીની. એમાં જુદી જુદી પદ્ધતિથી બારાખડી ટાઈપ કરવાની. આમાં કમ્પ્યુટર બનાવનારાઓએ ટાઈપરાઈટર તો મૂળ ઈંગ્લિશ લિપિમાં રાખ્યું કારણ કે કોઈ ગુજરાતીએ કમ્પ્યુટરની શોધ નથી કરી. નહીં તો તેની ટાઈપ કરવાની 'કી' ગુજરાતીમાં હોત. હવે આ અંગ્રેજી કી બોર્ડમાં સાર્થ જોડણીવાળા - ઉંઝા

જોડણીવાળા - અમદાવાદ જોડણીવાળા બધાં સપડાયાં. વાત એમ છે કે તમને જોડણી તો આવડતી હોય, પરંતુ તે કમ્પ્યુટરમાં ટાઈપ કેવી રીતે કરવી, તે ન આવડતું હોય તો તમારી જોડણી રહી તમારી પાસે. હવે આમાં મારા જેવા નિરક્ષરોએ અને ડોબાઓએ હજુ સાચી જોડણી તો શીખી નથી. તેમાં ઉમેરાયું ગુજરાતી ટાઈપ કરવાનું. મારા જેવાને એક પાન ટાઈપ કરતાં દોઢ કલાક થાય છે. વચ્ચે વચ્ચે ફ્રેશ થવા ચા પીવી પડે તે જુદી. હવે ગુજરાતી ટાઈપ કરતાં લોઈએ અને પ્રાધ્યાપક - કુરુક્ષેત્ર - આવૃત્તિ જેવા જોડાક્ષરો ટાઈપ કરવાના આવે ત્યાં 'હનુમાન ચાળીસા' બોલતાં બોલતાં ગાઈડમાં શોધવું પડે કે 'વૃ' કેવી રીતે લખાય. બે મિત્રોને ફોન કરવા પડે. અને 'પ્રાધ્યાપક'નું 'પ્રાદ્યાપક' થઈ જાય તો પાછા મર્યા. મારા જેવા કેટલા ય કમ્પ્યુટર નિરક્ષરો 'જા'ની જગ્યાએ 'ગ'થી કામ

ચલાવે છે. આ પ્રમાણે અંગ્રેજીમાં ટાઈપિંગની સ્પીડ વધારવા કમ્પ્યુટરમાં નવી જોડણી ઘૂસી ગઈ. You ની જગ્યાએ U. અને I am ની જગ્યાએ Im. અને B4 એટલે Before અને Gr8 એટલે Great. ઘણાં લોકોની અંગ્રેજી ઈ. મેઈલમાં પણ આવી જ જોડણી જેવા મળે છે. ટેક્સ મેસેજિંગની ભાષાની તો જુદી જ રમત છે. એવી જ રીતે જો કોઈ ગુજરાતી લખાણમાં ખોટી જોડણી જેવામાં આવે તો તે મેંગઝીનના સંપાદકને - તે લેખકને - કે ટાઈપ સેટરને વિશાળ દિલ રાખીને માફ કરી દેવાનું. કારણ કે તે ભાષાનું અપમાન નથી પણ તે લોકોમાં કમ્પ્યુટર નિરક્ષકતા છે. તેનો વાંક છે. હું જો સંપાદક હોઉં તો ટકે શેર ભાજીવાળા રાજની જેમ પખાલીનો વાંક કાઢું અને કહું કે ભાઈ, પેલા છાપવાવાળાનો વાંક સાચી જોડણી એણે ખોટી છાપી. તમને ખબર છે ? આપણાં પ્રખર હાસ્ય લેખક બકુલ ત્રિપાઠીના અક્ષર તો ગાંધીજીના અક્ષરથી પણ ખરાબ હતા. બકુલભાઈને હું કહેતો કે 'તમારું પોષ્ટ કાર્ડ તો મ્યુઝિયમમાં મુકવા જેવું છે.' એમના લેખોનું ટાઈપ સેટીંગ કરનારા વીરલા ગણાય. તેમ છતાં એમણે અતિશય લખ્યું છે. અને બહાદુર ટાઈપ સેટરોએ સેટ કરી છાપ્યું છે.

મને પોતાને અંગ્રેજી જોડણી કે ગુજરાતી જોડણી - સાચી - નથી આવડી. અમેરિકામાં મને કાયમ સેક્રેટરીનું સુખ હતું. મારા હાથે લખેલા રિપોર્ટ હોય કે લેટર હોય તેને સેક્રેટરી ભૂલો સુધારી અને ટાઈપ કરી આપે. અને મારા ગુજરાતી લેખો મારા સંપાદકો સુધારી આપે છે. મને કાયમ 'ળ' અને 'ડ'ના લોચા થાય છે. સાડી - સાળી - લોડી - લોળી લખીને 'ગુજરાતીલિફ્ટિંગકોન' પર મારે ચેક કરવું પડે. ભલુ થજે રતિલાલ ચંદરયાનું કે જેમણે ઘરના લાખો રૂપિયા અને જીવનના વીસેક વરસ ખર્ચી ગુજરાતી સ્પેલચેકર અને કમ્પ્યુટરની આ ડિજીટલ ડિક્સનરી તૈયાર કરાવી. મારા જેવા નિરક્ષર ગુજરાતીઓ એમના ઋણી રહેશે.

છેલ્લા પાંચ વરસમાં કમ્પ્યુટરે દુનિયા બદલી નાખી છે. અને દિવસે દિવસે બદલી રહ્યું છે. છપાયેલાં પુસ્તકો અદ્રશ્ય થવાં માંડ્યાં છે. સાત ઈંચની એક પાટીમાં લાખો પુસ્તકો પ્રાપ્ય છે. વાંચ્યા જ કરો. એન્સાયકલોપિડીયાના થોથાં હવે મુઠ્ઠીમાં ! સોળમી સદીમાં રોમમાં જે પોપ હતા તે હાથે લખેલાં પુસ્તકોના આગ્રહી હતા. તેમને કોઈએ કહ્યું કે હવે પછી હાથે લખેલાં પુસ્તકો અદ્રશ્ય થઈ જશે અને છપાયેલાં પુસ્તકો આવશે. ત્યારે તેમણે હસી કાઢ્યું હતું. આજે તો કમ્પ્યુટરને કારણે દુનિયા એટલી ઝડપથી બદલાઈ રહી છે કે ગુજરાતી ભાષા ક્યાં જશે અને કઈ જોડણીમાં હશે તે ભગવાન નહીં - પણ કમ્પ્યુટર જાણે.

હરનિશ જાની

કહેવાય છે કે ‘જ્યાં જ્યાં વસે એક ગુજરાતી ત્યાં ત્યાં સદાકાળ ગુજરાત’. માણસ જ્યાં જાય છે ત્યાં પોતાનાં મૂળિયાં સાથે લઈને જાય છે. વર્તમાન પેઢી પોતાની માતૃભાષાથી આઘે ને આઘે ઢસડાઈ રહી છે તે જોઈ એ લોકો કેટલું બધું ગુમાવી રહ્યાં છે, એની વેદના થાય છે. ભાષા માત્ર વાણી નથી. ભાષા એક સંસ્કૃતિ છે, એક પરંપરા છે, એક વિકાસગાથા છે. એક એવું વહેતું ઝરાણું, જેના કાંઠે- કાંઠે અનેક તીર્થધામો રચાયાં છે. ભાષા એ મનુષ્યોની વિશિષ્ટ સંપદા છે. પ્રાણી જગત પાસે ધ્વનિ છે, શબ્દ છે, પણ ભાષા નથી. માણસને ધાવાણુ પૂરું પાડનારી જન્મદાતા મા છે, એ જ રીતે પરસ્પર-સંવાદનું માધ્યમ ભેટમાં આપનારી માતૃભાષા પણ છે. આ બંને માતા થકી માનવજીવનનો ઉઘાડ થાય છે.

માતૃભાષાથી જે લોકો વંચિત રહી જાય છે તેમની વાત છોડીએ, પણ જે લોકો માટે ગુજરાતી હજુ માતૃભાષા બનીને સંસ્કૃતિના ધાવાણુ પાઈ રહી છે તેમના માટે ગુજરાતી ભાષાની આસપાસ રહેવું અનિવાર્ય છે. વિજ્ઞાનને પરિણામે ધીરે ધીરે અનેક માધ્યમો કાળબાહ્ય સાબિત થઈ રહ્યાં છે. તે રીતે કદાચ ધીરે ધીરે મુદ્રણકળા પણ સંકેલાતી જશે, પરંતુ ત્યારે પણ કશુંક નવું સંપર્ક માધ્યમ તો આવશે જ અને આવી રહ્યું પણ છે. એ ઈલેક્ટ્રોનિક માધ્યમ આજે ‘પાંચમી જગીર’ રૂપે પ્રગટ થઈ રહ્યું છે.

થોડા સમય પહેલાં ... અમદાવાદથી પ્રગટ થયેલા ‘વિશ્વકોશ’ની માહિતી પીરસાયેલી. એના અનુસંધાને ઘણા વાચકોની પુચ્છા પણ થતી રહી. પરંતુ એ જ લેખે બીજી અનેક આનુષંગિક જાણકારી પણ મેળવી આપી. સુરતના ઉત્તમભાઈ ગજ્જરે તરત જ ગુજરાતી લેક્સિકોન ડોટકોમ અને લોકકોશની માહિતી મોકલી આપી, જેમાંથી સાર રૂપે થોડીક પ્રસાદી ગુર્જરી પ્રેમી માટે! દેશવિદેશમાં વસતા ગુજરાતી બાંધવો માટે ગુજરાતી ભાષાનું ઉત્તમોત્તમ સાહિત્ય હાથવગું રહે તે માટે વડોદરાના મુગેશ શાહની ‘રીડ ગુજરાતી’ વેબસાઈટની વાત તો અગાઉ લખાઈ જ ચૂકી છે.

આપણી ભાષા અને આપણું સાહિત્ય એ આપણો અણમોલ વારસો છે. ધનદોલતના ખજાના લૂંટાઈ જાય તો પાછા ભરી શકાય પરંતુ વાણીમાંનો એક શબ્દ ગુમનામ થઈ જાય તો એની સાથે ઘણુંબધું ગુમ થઈ જાય છે. મહારાષ્ટ્રના સંત તુકારામે ગાયું છે કે આમ્હા ઘરી શબ્દાંચે ચન આણિ શબ્દાંચે રતન ! શબ્દ એ શંકાનું રતન છે. યોગ્ય સમયે યોગ્ય રીતે વપરાયેલો શબ્દ માણસ માટે તારકસિદ્ધ થાય છે.

અગાઉ નર્મકોશ, સાર્થ ગુજરાતી જોડણી કોશ, બૃહદ્ ગુજરાતી કોશ, વિરુદ્ધાર્થ કોશ જેવા અનેકાનેક શબ્દકોશો પ્રગટ થઈ ચૂક્યા છે અને હવે આ એકવીસમી સદીના ઉઘડતા દાયકે ઈન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજીના સથવારે ‘ગુજરાતી ડિજિટલ ડિક્શનરી’ પણ લોકાર્પિત થઈ ચૂકી છે. માસ મીડિયાના આ નવાં ઈલેક્ટ્રોનિક માધ્યમથી નિર્માણ થયેલા આ અદ્ભુત પ્રકલ્પના વિશ્વકર્મા પુરુષ છે – રતિલાલ ચંદરયા.

આરંભના વર્ષો આફ્રિકામાં ગાળી 1965ના અરસામાં રતિભાઈએ યુરોપને પોતાનું ઉદ્યોગ ક્ષેત્ર જ ન બનાવ્યું, અઘતન ટેકનોલોજી દ્વારા ગુજરાતી કોશોનું કોમ્પ્યુટરીકરણ ઉપરાંત ‘ગુજરાતી સ્પેલચેકર’ પણ ઉપલબ્ધ કરાવી આપ્યું, બે દાયકાના અથાક પુરુષાર્થનું આ સુવાર્ણકૃણ છે. પોતાના વ્યવસાય અને ધંધા – ઉદ્યોગની પ્રવૃત્તિ સાથોસાથ તેઓ વિવિધ સામાજિક સેવા સંસ્થાઓ સાથે જોડાઈ આફ્રિકા, એશિયા, દૂર પૂર્વના દેશો, યુ.કે., કેનેડાની પણ અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ સાથે સંકળાયેલા છે. તેઓ વિશ્વપ્રવાસી છે, છતાં માતૃભૂમિ અને માતૃભાષાને ભૂલ્યા નથી. કવિ દલપતરામે પ્રત્યેક ગુજરાતીને ‘રૂડી ગુજરાતી

વાણી રાણીના વકીલ’ બનવા આલ્વાન કરેલું. એ આલ્વાન રતિભાઈએ યથાર્થ રીતે ઝીલી જાણ્યું છે.

રતિભાઈની ‘ગુજરાતી લેક્સિકોન’ની આ વેબસાઈટને સુસજ્જ અને ઉપયોગી બનાવવામાં ગુજરાતી ભાષાના અસંખ્ય ચાહકોના સાથ સહકાર સાંપડ્યા છે. જેવી રીતે ઓક્સફોર્ડના અંગ્રેજી શબ્દકોશમાં વચ્ચે-વચ્ચે વપરાશમાં આવતા નવા શબ્દોની ઉમેરણી નવી આવૃત્તિમાં સતત થતી રહે છે. જે કોઈ નવો શબ્દ અંગ્રેજીમાં પ્રગટ થતા લખાણમાં પાંચ વાર વપરાયો હોય તેને ઓક્સફોર્ડ ડિક્શનરીમાં ઉમેરવામાં આવે છે. આવું જ કાંઈ ગુજરાતી કોશમાં કરવા આ મંડળી ઉત્સુક છે. હવે તો રતિભાઈએ ભગવદ્ગોમંડળને પણ ડિજિટલાઈઝ કરવાનું બીડું ઝડપ્યું છે અને તેમાં ઝડપભેર આગળ વધી રહ્યા છે.

‘ગુજરાતી લેક્સિકોન સાઈટ’માં તો માન્ય શબ્દકોશના જ શબ્દોનો સમાવેશ થયો છે. પરંતુ લોકવાણીમાં તો અનેક શબ્દો એવા વપરાય છે જે આ બધા કોશોમાં જડતા નથી. આવા લોકવાણીના શબ્દો વાણીનાંધાયેલા ન રહી જાય

તે માટે આવા શબ્દોને ભિગા કરી, ચકાસણી કરી, નવો ‘લોકકોશ’ રચવાની યોજના પણ આવી રહી છે. આ કોશ લોકો દ્વારા, લોકો માટે લોકોનો નવનીતમ શબ્દભંડાર નીવડશે. તે માટે લોકો પાસેથી એમની બોલીમાં વપરાતા શબ્દોની માગણી પણ કરાઈ રહી છે. સમયાંતરે શબ્દ સૂચવવા માટેની સ્પર્ધા પણ યોજાતી રહે છે. ‘લોકકોશ’ની વેબસાઈટ સંપૂર્ણપણે યુનિકોડમાં જ રહેશે. આ કોશમાં વિવિધ ભાષાથી પ્રચલિત થયેલા શબ્દો પણ સમાવાશે. જેવા કે ‘ઓ.કે.’, ‘યા’, ‘પ્લીઝ’, ‘સૌરી’ વગેરે.

ભલે આપણે એક પ્રદેશમાં રહેતા હોઈએ, છતાં ય ક્યારેક અંદરના ગામડામાં જવાનું થાય ત્યારે કેટલા ય શબ્દો એવા સાંભળવા મળે છે જે આપણે બધાની જેમ સાંભળી લેવાના જ હોય ! જાણીતા સાહિત્યકાર ધીરુભલેન પટેલ લખે છે તેમ આપણે અજ્ઞાની અને ભોટ પણ સાબિત થઈએ. એમને લગ્નપ્રસંગે વતનમાં

એક ‘અવધૂત’ : રતિલાલ ચંદરયા

જવાનું થયું.

પૂરીઓ વાણી વખતે ફોઈએ ટકોર કરી – ‘જરા સદડી રાખ’. હવે ‘સદડી’ નો અર્થ તો ખબર નહીં પણ માની લીધું કે ઉતાવળ કરવાનું કહેતાં હશે. ઝડપ વધારી ત્યાં ફરી ટકોર થઈ – ઊઠ બેટા, તને પૂરી સદડી રાખતા નહીં ફાવે. અને હાથમાંથી વેલણ ખેંચાઈ ગયું ! આ તો ધોર અપમાન! કહેવાઈ ગયું- આટલું તો જલદી વાણું છું. પછી કેટલીક સદડી રાખું! – અને ફોઈ હસી પડ્યાં. કહે, ‘બેટા, સદડી એટલે જાડી. તને એટલું ય ગુજરાતી નથી આવડતું?’ લો, મોટા સાહિત્યકારને મળ્યો ફોઈબાનો એવોર્ડ !

એકવાર મારે પણ આવું થયેલું. ગામડામાં ઘણી વાર ફૂલે જ નહાવા જવાનું થાય. એકવાર કોઈથી ડોલ ફૂવામાં પડી ગઈ. તરત ભૂમ પડી - ‘લી, ઘેર જઈને મીંદડી લઈ આવ. એના વગર ડોલ બહાર નહીં નીકળે!’... અને મારા અંતરમાં ચીરાડો પડ્યો ... અરેરે! એક ડોલ માટે બિચારી બિલાડીને ફૂવામાં ઉતારશે! ... તે દિવસે મને નવું જ્ઞાન લાધ્યું કે ‘બિલાડી’ નામનું કોઈ સાધન પણ હોય છે જેનાથી ફૂવામાં પડેલી વસ્તુ બહાર કાઢી શકાય છે.

આવું તો ઘણું બધું! બાર ગાઉ બોલી બદલાય. પરણીને નવી નવી સાસરે ગઈ. બા કથરોટ મગાવે અને હું તબાકડું લઈને ઊભી રહું. બા ‘લાપસી’ રાંધવા કહે અને હું કરી મૂકું કંસાર! એકવાર તો નેશનલ બુક ટ્રસ્ટના એક હિન્દી પુસ્તકનો ગુજરાતી અનુવાદ કરવા માટે બે દિવસ ગામડામાં રહેવું પડેલું. ગામડાના ગમાણ અને ખેતરની દુનિયા જ સાવ જુદી! સાધનો પણ જુદાં, પ્રક્રિયાઓ પણ અજાણી! આપણા માટે તો સવારનો નાસ્તો અને બપોરનું ભોજન આ બે શબ્દોમાં પેટ ભરાઈ જાય, પણ સૌરાષ્ટ્રમાં રહીએ ત્યારે ખબર પડે

કે સવારે શીરામણ લોય, બપોરે 'બપોરા' લોય, અપરાહને "રોંઢો" લોય અને સાંજે 'વાળુ' લોય. અમારા જ્યેન્દ્ર ત્રિવેદીએ સૂત્ર આપેલું - 'સાંજનું વાળુ સાથે.' અંગ્રેજીમાં પણ બ્રેકફાસ્ટ, 'લંચ' 'ડિનર', 'સપર' જેવા ખાસ શબ્દો છે ને! આ બધી ભાષાસમૃદ્ધિ છે! શબ્દભંડાર જેટલો સમૃદ્ધ, એટલો સંવાદ વધુ સઘન અને સાર્થક. તેમાં ય સંસ્કૃત શબ્દો તો આપણી સાથે વાતો કરે! પૃથ્વી જે પૃથક થઈ છે તે. વસુંધરા વિવિધ વસુને ધારણ કરે છે તે! ધરા - ધરતી, ધીરજપૂર્વક જે ધારણ કરે છે તે! વ્યોમ - વ્યામ છે તે! ચરણ વિચરે છે તે, ફરે છે તે! સરિતા - જે સર સર સર સરે છે તે! પંકજ જન્મે છે તે કમળ. સરોદ - પાણીમાં ઉદ્ભવે છે તે! દીપક - દીપ્તિમાન છે તે. જે ખવાય છે તે. - વિગેરે વિગેરે શબ્દોનો વિશાળ સાગર ભરેલો છે, જેમાં શબ્દો પોતે જ બોલે છે.

ભાષાને કદી પૂર્ણવિરામ નથી હોતું. સાગરની જેમ એ અગાધ છે, અસીમ છે. એમાં નીતનવાં પાણી ઉમેરાતાં રહેવાનાં અને માણસ સમૃદ્ધ થતો જવાનો. કોમ્પ્યુટર જગતે આ વિરાટ સાગરને ખિસ્સામાં રાખી શકાય એવો કીમિયો શોધી આપ્યો છે. વિજ્ઞાનયુગમાં દુનિયાભરની ભાષાઓની લેવડદેવડ વધતી જવાની. માણસે હવે પોતાની જાતને વિશ્વસંસ્કૃતિ માટે તૈયારી કરવાની છે. રતિભાઈએ ગુજરાતી લેક્સિકોન સી.ડી. નિર્માણ કરીને આ દિશાના દરવાજા ખોલી આપ્યા છે. તેમને જેટલા અભિનંદન આપીએ તેટલા ઓછા છે. આ સોફ્ટવેર સી.ડી. રૂપે તૈયાર થયો છે. જેમાં યુનિકોડ પદ્ધતિ વાપરવામાં આવી છે. સાથે સ્પેલચેકર પણ છે, જેથી સાચી જોડણી જાળવી શકાય. ભાષા સાથે કામ કરનારા અસંખ્ય લોકો માટે આ સેવા આશીર્વાદરૂપ નીવડી રહી છે.

હવે 'લોકકોશ' આવી રહ્યો છે. આ યુગ જ લોકોનો 'લોકયુગ' છે. જેમાં સર્વોપરી શક્તિ લોકશક્તિ સિદ્ધ થવાની છે. 'લોકકોશ' દ્વારા સમાજ સમક્ષ એવા આધારખંડની દુનિયા પ્રગટ થવાની છે જે ઘણી બધી નવી ક્ષિતિજો ખોલી આપશે. આ લોકકોશના શબ્દોની પસંદગી માટે માપદંડ પણ નક્કી કરાયા છે. જેમ કે - સાર્થ, બૃહદ્, ભગવદ્ગોમંડળ. આ ત્રણેય કોશમાં ન હોય તેવા છતાં ગુજરાતી ભાષામાં લખાતા - બોલાતા હોય તેવા શબ્દો આવકાર્યા છે.

- શબ્દની સાથોસાથ અર્થ પણ જણાવવા જરૂરી છે અને શક્ય બને તો એ શબ્દો ક્યાં બોલાય-સંભળાય છે તે પણ જણાવવું.
- અન્ય ભાષાનો શબ્દ હોય તો જે-તે ભાષા પણ જણાવવી.
- અસંસ્કૃત, અપમાનજનક, જાહેરમાં ન બોલાય અને માત્ર ખાનગીમાં જ બોલાય તેવા ગંદા, શિષ્ટ ભાષામાં અમાન્ય શબ્દો ન હોવા જોઈએ.

લોકકોશમાં શબ્દ આ રીતે ઉમેરવાના રહેશે.

સાઈટની મુલકાત, - નોંધણી કરાવો - શબ્દોની નોંધ - નિષ્ણાતોની કમિટી દ્વારા શબ્દની ચકાસણી - શબ્દદાતાને ઈ-મેઈલ - સ્વીકારાયેલા શબ્દોનો લોકકોશ સાઈટ પર સમાવેશ.

e.mail_info@gujaratitexicon.com
www.gujaratitexicon.com
www.bhagwadgomandal.com

વધુ માહિતિ માટેનું સરનામું - અર્નિયોન ટેકનોલોજીસ પ્રાઈવેટ લિમિટેડ, 405 સોહન - 2, નવરંગ સ્કૂલ પાસે, છઠ્ઠો રસ્તો, નવરંગપુરા, અમદાવાદ - 380 009. ટેલિફોન: + 91 -79- 40049325

ગુજરાતી ભાષાની આ કોમ્પ્યુટર સેવાની પ્રસિદ્ધિ માટે બળવંતભાઈ પટેલ તથા ઉત્તમ ગજ્જર પ્રવૃત્ત છે. એમણે 'કોમ્પ્યુટર ક્લિક' પુસ્તિકા દ્વારા વિગતવાર માહિતી પીરસી છે.

ભાષાની શોધ અરસપરસનો સંવાદ સ્થાપવા રચાઈ છે. ભાષાની સેવા એ સંવાદને વધુ સંગીન કરવા માટેનું આયામ છે. આપણે સૌ પોતપોતાની રીતે આપણી માતૃભાષાનું ઝાણ અદા કરીએ.

[73, Rajstambh Society, Near Polo Ground, Rajmahel Road, VADODARA - 390 001, India]
(સૌજન્ય : "જન્મભૂમિ-પ્રવાસી", 5 ડિસેમ્બર 2011)
મુદ્રાંકન સદ્ભાવ : વલ્લભ નાંઠા

"ઓપિનિયન"/ Opinion

સોરઠે કૃત્ય સામૈયું

• દીપક મહેતા

'ગમે તે સમયે કે સ્થળમાં સાહિત્યકાર અને સાહિત્યરસિકનો એક જ ધર્મ: સરસતાનો સાક્ષાત્કાર. એ સાહિત્યસેવીઓનો એક જ બંધુગણ છે. એમની વચ્ચે ઊંચનીચ, દેશ કે ધર્મનો ભેદ નથી.' જૂનાગઢ ખાતે મળેલા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના અધિવેશનના પ્રમુખસ્થાનેથી આ શબ્દો બોલાયા હતા. ના, આ શબ્દો બોલનાર ભોળાભાઈ પટેલ નહોતા, પણ કનૈયાલાલ મુનશી હતા. ૧૯૪૮ના જન્યુઆરીની ૧૫મી તારીખે પરિષદના ૧૭મા અધિવેશનના પ્રમુખપદેથી આપેલા ભાષણમાં મુનશીએ આમ કહ્યું હતું. ત્યાર પછી દર વર્ષે જૂનાગઢમાં યોજાયેલા ૪૬મા અધિવેશન અંગે જે માત્ર બે જ શબ્દમાં વાત કરવાની હોય તો કહી શકાય - સરસતાનો સાક્ષાત્કાર. અધિવેશન અંગેની સ્થૂળ સગવડોથી માંડીને જુદા જુદા વક્તાઓનાં વક્તવ્યો, સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો, શ્રોતાઓનો સહકાર, આ બધામાં સરસતાનો સાક્ષાત્કાર થતો હતો. આયોજનમાં, સગવડોમાં વક્તવ્યોમાં, શ્રોતાઓના પ્રતિભાવમાં કશી ઊણપ કે મર્યાદા નહોતી એવું તો ન જ કહેવાય, પણ આવી ઊણપ કે ઓછપની ધારને શક્ય તેટલી બુઠ્ઠી બનાવવાનો સભાન પ્રયત્ન દેખાતો હતો.

પરિષદના અધિવેશનના ઉદ્ઘાટનની બેઠકો મોટે ભાગે બહુ ઔપચારિક, સુક્કી ભટ્ટ, ખૂબ લાંબી અને તેથી ત્રાસદાયક બનતી હોય છે, પણ આ વખતે એવું ન બન્યું. સાહજિક ઉત્સાહ-ઉમંગ પહેલેથી જ ઉમેરાયાં. બેઠકના આરંભે કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણીનું ગીત 'આવ્યું આવ્યું રે ગુજરાત' ગવાયું ત્યારે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના મહામાત્ર અને જાણીતા સાહિત્યકાર હર્ષદ ત્રિવેદીએ ગીતની સાથે ગરબે ધૂમવાની સહજતાથી પહેલ કરી અને પછી તો બીજાંઓ તેમાં જોડાતાં ગયાં - માધવ રામાનુજ, વર્ષા અડાલજી, રઘુવીર ચૌધરી, બીજાં ઘણાં લેખકો. છેવટે તેમની સાથે મોરારીબાપુ પણ જોડાયા અને હર્ષદભાઈ સાથે ફેરફારી પણ લીધી! આવો સરળ, સ્વાભાવિક ઉમળકો આપણા કોઈ પણ કાર્યક્રમમાં ભાગ્યે જ જોવા મળે છે. શ્રીધરાણીના શબ્દો, અમર ભટ્ટના સંગીત અને ગાર્ગી વોરાના કંઠે ગુજરાતી લેખકોને નચાવ્યાં. પરિષદ - પ્રમુખ ભોળાભાઈ પટેલ લગભગ ક્લાક સુધી બોલ્યા. બપોરે બારેક વાગે બોલવાનું શરૂ કર્યું પણ શ્રોતાઓએ એકકાન થઈ તેમને સાંભળ્યા. આનો જશ જેટલો ભોળાભાઈની રસિક વિદ્વત્તાથી રસાયેલા વ્યાખ્યાનને આપવો જોઈએ તેટલો જ શ્રોતાઓની સમજદારીભરી ધીરજને પણ આપવો જોઈએ. બેઠક લગભગ સવા-બે વાગે પૂરી થઈ. જે કે પરિષદના અને યજમાન સંસ્થાના આયોજકોની ટાઈમ મેનેજમેન્ટની જવાબદારી આવા અપવાદરૂપ દાખલાથી ઘટતી નથી, વધે છે.

લેખકની ફેક્ટિયલ અંગેની બેઠકમાં કિરીટ દૂધાત તેમની વાત અને તેની રજૂઆતના પ્રતાપે નોખા તરી આવ્યા. મોહન પરમાર અને કાનજી પટેલનાં વક્તવ્યોમાં ક્યાં ય આક્રોશ લાગે, પણ તેમાં કડવાશ નહોતી. સંગીત - આસ્વાદની બેઠકમાં ઘણી ગંભીર, વિચારવાલાયક વાતો અમર ભટ્ટ હસતાંગાતાં કહી ગયા. ગાર્ગી અને વિરાજ અપરના કંઠનો પણ તેમને સરસ સથવારો મળ્યો. વિવેચન - સંશોધનની બેઠકમાં જયેશ ભોગાયા અને કિશોર વ્યાસે સજ્જતાથી અને નિખાલસતાથી વાત કરી. ગેરહાજર રહેલા સ્વીન્ડર પારેખના વંચાયેલા વક્તવ્યમાં જેટલી પ્રહાર કરવાની તત્પરતા હતી તેટલી સજ્જતા નહોતી. ભાષાકીય કટોકટી અંગેના પરિસંવાદમાં હિંદીની છાંટવાળી ગુજરાતીમાં અવધેશુકમાર સિંહે થોડી મહત્વની વાતો કરી. રૂપલ મહેતાનું ટેકનોલોજી અને ભાષા અંગેનું વક્તવ્ય અને સ્વીન્ડર દેવેનું શિક્ષણ અને ભાષા અંગેનું વક્તવ્ય વ્યવસ્થિત અને અસરકારક હતાં. જે કે માધ્યમો અને ભાષા વિષે બોલતાં વિખણું પંડ્યા, ૧૯૭૫ની ઈમર્જન્સીની અને પોતાની જાતની વાત કરવાથી બહુ આગળ ન જઈ શક્યા.

અધિવેશનની પૂર્વસંધ્યાએ યોજાયેલા કાર્યક્રમમાં નીલાબહેન ગાંધીનાં સંસ્મરણોની વાત જરા વધુ લંબાઈ, પણ સાંભળવી ગમે તેવી હતી. ગાંધીજી વિષે નારાયણ દેસાઈને બોલવામાં તકલીફ નથી પડતી તેમ શ્રોતાઓને સાંભળવામાં તકલીફ નથી પડતી. દર વખતે વાત બહુ નવી ન હોય તો પણ.

હર્ષદ ત્રિવેદીએ અગાઉ યજ્ઞમાન સંસ્થા રૂપાયતન દ્વારા પ્રગટ થતા “પ્યારા બાપુ” નામના સામયિકનો સરસ રીતે પરિચય આપ્યો. એ પ્રવચનો પછી આશિત દેસાઈ, હેમા દેસાઈ, કલ્યાણી કોઠાળકર અને હસમુખ પાટડિયાએ ઘણા જાણીતા અને થોડા ઓછા જાણીતા એવા જૂનાગઢના કવિઓ અને સ્વરકારનાં ગીતો રજૂ કર્યાં. આ કાર્યક્રમના આરંભે શ્રોતાઓએ પ્રગટાવેલા હજાર દીવા અને શરીર પર હજાર દીવા ધારણ કરી લગભગ વીસેક મિનિટ નૃત્ય કરનાર કલાકારે જે અજવાળું પાથર્યું તે અધિવેશનના અંત સુધી પથરાતું રહ્યું. મુંબઈના મનોજ શાહ દ્વારા દિગ્દર્શિત, રાજુ દવે લિખિત નાટક અપૂર્વ અવસર તેના કલાકારો ધર્મેન્દ્ર ગોહિલ, પુલકિત સોલંકી અને પ્રતીક ગાંધીના અભિનયને પ્રતાપે અને સુરેશ જોશી - ઉદય મજુમદારના સંગીતને પ્રતાપે પ્રભાવક બન્યું. આ અધિવેશનને સફળ બનાવવા માટે હેમંત નાણાવટી અને તેમની ટીમે તથા પરિપદના રાજેન્દ્ર પટેલ, પ્રદુલ્લ રાવળ અને તેમની ટીમે સતત અને સખત મહેનત કરી, પણ પોતે લાઈમ લાઈટમાં આવવાનો ધખારો રાખ્યા વગર. ચાર દિવસ ચાલેલા આ કાર્યક્રમની એક પણ બેઠક પાંચ મિનિટ કરતાં મોડી શરૂ થઈ નહોતી તે આપણા આવા કાર્યક્રમોની ચાલચલગત જોતા તો અસાધારણ બાબત ગણાય. તો મોરારિબાપુનાં વક્તવ્યો પણ ટૂંકા, મુદ્દાસર અને અસરકારક બન્યાં. પોતાની હાજરીનો ભાર ઓછામાં ઓછો અનુભવાય તેવો તેમનો સભાન પ્રયત્ન હતો. સોરઠે કરેલું ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું આ સામૈયું ઝટ ભૂલી શકાય તેવું નહોતું.

(સૌજન્ય : ‘વર્ડનેટ’, “મુંબઈ સમાચાર” 29.12.2011

e.mail : deepakbmehta@hotmail.com

ચોસલાં પાડી શકાય તેવી ઘટનાઓ

• કિરીટ દૂધાત

દસેક વરસ પહેલાં આપણા મોટા ગજના કવિ લાભશંકર ઠાકરે મને પૂછ્યું હતું કે ‘તું સંસ્મરણાત્મક કેમ કશું લખતો નથી?’ ત્યારે મેં કહેલું કે, ‘જેને કથા કહેતાં આવડતી હોય એણે સંસ્મરણો કહેવામાં ન જવું જોઈએ.’ આમાં સંસ્મરણકારોને ઉતારી પાડવાનો મારો હેતુ નહોતો, પરંતુ હું માનું છું કે કથાકારે કે કવિએ પોતાના સર્જન પાછળ ખુદને એવી રીતે છુપાવી દેવો જોઈએ કે જેવી રીતે ઈશ્વર આ સૃષ્ટિમાં છુપાયો છે, એની હસ્તીના આપણને ઈશારા મળ્યા કરે, પરંતુ સૃષ્ટિમાં એ અલગ રીતે કદી પ્રગટ નથી થતો. સર્જનના આનંદને બ્રહ્માનંદ સહોદર કહ્યો છે તેને હું આ રીતે ઘટાવું છું. એટલે બહુ અંગત વર્તુળ ન હોય તો હું મારા સર્જન કે તેની પ્રક્રિયા વિષે વાત કરવાનું ટાળું છું, પરંતુ આજે પરિપદના અધિવેશનના ઓટલે થોડા આ તડાકા પણ મારીએ.

લખવાની શરૂઆત કરી ત્યારે સૌપ્રથમ શરૂઆત તો કવિતાથી જ થઈ હતી. એ દિવસોમાં હું નિયમિતપણે ‘બુધસભા’, હેવમોરમાં મળતી કવિમંડળીઓમાં જતો. આ વાત છે ઈ.સ. ૧૯૮૦ની આસપાસની. પરંતુ એકાદ પંક્તિને બાદ કરતાં ‘બુધસભા’માં ધીરુભાઈ, પિનુભાઈ કે બીજાં ચીનુ મોદી કદી રોલ્યા નહીં હોય. પછી એક દિવસ મેં એક વાર્તા લખી કે જેમાં એ સમયની મારી વચના, નિમ્ન મધ્યમવર્ગના તરુણની જાગૃત થતી અને તેને દબાવવાની જાતીય વૃત્તિને મેં ફેન્ટસીનું રૂપ આપેલું. અમદાવાદ કોલેજના એ સમયના મારા ગુજરાતીના અધ્યાપક અલીસાહેબ અને શેખસાહેબે એ વાતને ઘણી વખાણી. અત્યારે તો એ વાર્તા ખોવાઈ ગઈ છે. એનું નામ હતું, ‘લાંબા લાંબા નખ.’ એ સમય આધુનિક સાહિત્યનાં વળતાં પાણીનો હતો અને એ સમયે વાચકોની અપેક્ષા ઘટનાને રજૂ કરતી વાર્તાઓ માટેની હતી, એટલે જ ઘણા વાચકોને એ ગમી ગઈ હતી. એકવાર હું અને મારો મિત્ર ચેતન શુક્લ વાર્તાની ચર્ચા કરતા બેઠા હતા. એ સમયે ઘટનાનું તિરોધાન કરવું જોઈએ કે નહીં અને એવી બંધી ચર્ચાઓ કરવાનું અમને બહુ ગમતું. ઘટનાકથનનો છોછ થયેલો પણ એ સમયના નવા લેખકોમાંથી એ સાવ નાબૂદ થયો નહોતો. ચેતને મને પૂછ્યું: ‘તારી વાર્તાઓમાં ઘટનાનું મહત્ત્વ કેટલું હોવું જોઈએ એમ તું માને છે?’ મેં જવાબ આપ્યો: ‘યરસ, ઘટના તો - મારા હાથમાં છરી હોય અને એનાથી હું

ઠરવા આવેલા ગરમાગરમ મોહનથાળના ચોરલાં કરતો હોઉં એ રીતે અભિનય કરતાં કરતાં હું બોલ્યો - ‘ચોસલાં પડે એટલી ઘટ્ટ હોવી જોઈએ જેનાથી એક પછી એક ચોસલાં પાડ્યા જ કરીએ. અને આજે પણ માનું છું કે વાર્તામાં કમ સે કમ મારી વાર્તામાં - ઘટના ચોસલાં પાડી શકાય તેટલી ઘટ્ટ હોવી જોઈએ. કોઈ પણ સૂક્ષ્મ અનુભવ કે અમૂર્ત લાગણી સમજવા માટે મારે મન ઘટના મહત્ત્વની છે એટલે જેમાં માંડીને કથા ન કહેવાઈ હોય કે એક પણ ઘટના ન હોય તેવી વાર્તા લખવાનું હું વિચારી શકતો નથી. હા, આ ઘટના વાર્તા થઈને આવે ત્યારે એ ઘટનાના ગઠ્ઠને ઓગળી નાખવાનો મારો પ્રયત્ન હોય છે. ઘટનાને વાર્તામાં રજૂ કરીને આખરે તો વાર્તાકારે કોઈ લાગણી કે સૂક્ષ્મ અનુભવ જ લોકો સુધી પહોંચાડવાનાં હોય છે. એમાં જેવી જેની પહોંચ.

(સર્જન વિભાગ : સાહિત્ય સ્વરૂપ - ટૂંકી વાર્તાના વિભાગીય અધ્યક્ષ તરીકે આપેલા વક્તવ્યમાંથી સંકલિત કરેલા અંશો)

(સૌજન્ય : ‘વર્ડનેટ’, “મુંબઈ સમાચાર” 29.12.2011

કાકા, ફેસબુકમાં એકાઉન્ટ ખોલાવિયું કે નહિ?

• ‘શીગડું’કાર

રવિવારની સવારે સોફા ઉપર બેસીને છાપાંનાં પાનાં હું ઉથલાવતો હતો. આખું છાપું ફેફસી માર્યું, પણ સમ ખાવા પૂરતું, એક સમાચાર શોધી ના શક્યો. આજના

છાપાં, છાપાં કરતાં વધારે રામ-સે બ્રધરની હોરર ફિલ્મની સ્ક્રીન્ટ જેવાં વધુ લાગે છે. — માતેલા સાંઢની જેમ આવતો ખટારો છને ભરખી ગયો ... એક સાથે દસ -દસ અર્થાઓ ઊઠી ને ગામ આખું હીબકે ચડ્યું નરાધમોએ અબળાની લાજ લૂટી ... ફલાણો પંપે લટકી ગયો, ઢીંકણો પાટે સૂઈ ગયો ... આ બધા સમાચારોની વચ્ચે હું સમાચાર શોધતો રહ્યો. કંઈ મળ્યું નહિ, તો કંટાળીને મેં ટી.વી. ચાલુ કર્યું. તો બ્રેકીંગ ન્યુઝમાં પેટ્રોલ છાંટી ને કોઈ આત્મ-વિલોપન કરવા જઈ રહ્યો હતો! એ દીવાસળી ચાંપે, તે પહેલાં મેં મારા રિમોટની લાલ સ્વીચ ચાંપી દીધી. થોડા ઊંડા શ્વાસ લઈ ને મગજમાંથી આ બધો કચરો કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ત્યાં તો અમારા પાડોશીનો કોલેજમાં ભણતો સ્માર્ટી જમી આવી ગયો. સાચું નામ તો જીવણલાલ મિસ્ત્રી છે, પણ એ પોતાને, બધે, જમીથી ઓળખાવે છે.

કાકા, ફેસબુકમાં એકાઉન્ટ ખોલાવિયું કે નહિ? — કેમ ‘બેંક ઓફ ઈન્ડિયા’ કરતાં વધુ વ્યાજ આપે છે? મેં પૂછ્યું. અરે, કાકા, કંઈ દુનિયામાં વસો છો? હું બેંકના એકાઉન્ટની વાત નથી કરતો. ફેસબુક, કાકા, ફેસબુક. કમ્પ્યુટર ઈન્ટરનેટ ફેસબુક. — અલ્યા એ ય અલીગઢથી નથી આવ્યો; ઈન્ટરનેટ, કમ્પ્યુટર - આ બધું વર્ષોથી ખબર છે. પણ આ ફેસબુક વળી શું છે? — જુઓ કાકા, હું તમને બતાવું. એમ કહીને એણે કંઈક કાળી પાટી જેવું કાઢ્યું. — કેમ ભાઈ, તમે કોલેજમાં પાટી લઈ જાવ છો? મેં પૂછ્યું — અરે કાકા, આ ‘આઈ - પેડ’ છે. એમાં એપ્સ હોય. ઓહ, તો આ ઝાડમાં વાંદરા હોય. — હવે શું, કાકા, મેં એવું ક્યાં કીધું. — કેમ તે જ તો કીધું, આ પેડ છે. હિન્દીમાં ઝાડને પેડ કહેવાય અને એપ્સ એટલે અંગ્રેજીમાં વાંદરા. — શું મજાક કરો છો, કાકા. તમારે ફેસબુક જેવું છે કે નહિ? — હા ભાઈ, હા, જેવું છે, બતાવ તારું ફેસબુક.

કાળી પાટી પર કોઈ કંકુના ચાંદલા કરતું હોય, કે સાથિયા દોરતું હોય, તેમ એ આંગળી ફેરવવા લાગ્યો. થોડી વારમાં એક બ્લુ કલરના પટ્ટાવાળું સફેદ વેબ પેજ ખોલ્યું. અલ્યા, આ ફેસબુક છે? મેં પૂછ્યું. આ તો મને ખબર છે ...

આપણો બ્રહ્માણી હેર કટિંગ સલૂનવાળો લિમ્બાયિયો નહિ, જ્યારે પણ વાળ કાપવા માટે લાંબી લાઈન હોય, ત્યારે એ મને એનું લેપટોપ પકડાવી ને આવું જ કોઈ પેજ ખોલીને આપે છે. અને કહે છે કે તમે સારું લખો છો. તો અમારા ગ્રુપ વિષે કંઈ મારા વતી લખી દો શું નામ હતું એના ગ્રુપનું? લેટ મી થીંક

હવે તમે શું કાકા, વાળદ સમાજના પેજ પર જાવ છો. — કેમ વાળદ માણસ નથી? એને એનો સમાજ ના હોય? — હશે કાકા, પણ જુઓ હું તમને બતાવું કે આ ફેસબુક કેમ ઓપરેટ થાય. જે તમારે અહીં રજિસ્ટર કરવાનું, પછી તમારો ફોટો ચડાવીને બધાને ફ્રેન્ડની રિક્વેસ્ટ મોકલવાની. આને વોલ કહેવાય. — ભાઈ મારા, ફ્રેન્ડની રિક્વેસ્ટ મોકલવાથી થોડો કોઈ ફ્રેન્ડ થાય? ફ્રેન્ડ તો સ્કૂલના દિવસોમાં થાય, ગલીમાં ક્રિકેટ રમતા હોય ત્યારે થાય કે સ્કુટર પર રાતના બે વાગ્યા સુધી ત્રણ સવારીમાં ફરતા હોય કે ચાની કીટલી પર જેની સાથે ચા પીતા હોય ત્યાં થાય. ફેસબુક પર થોડા થાય?? — અરે કાકા, તમે કોન્સેપ્ટ સમજો. તમે એક આખું નેટવર્ક ઊભું કરી શકો. — ઓહ અરહા, લાવ તો તારા ફેસબુકની એકટીવિટી તો જોવા દે. જુઓ કાકા, પણ કઈ મચડતા નહિ. અરે રોન્ટ વરી, દોસ્ત, લાવ જોવા તો દે. એમ કહી ને મેં એની કાળી પાટી લાથમાં લીધી.

ઓ હો હો, આ શું ૧૦૦૭ તારા ફ્રેન્ડ છે! તો તું આ બધાને ઓળખે છે? — આઈ મીન કાકા, ખ્યાલ છે, જુઓ કાકા, આ પેલો મારો ફ્રેન્ડ વીકી નહિ — હા પણ, આ ક્યાં વીકીનો ફોટો છે. — ના કાકા, આ વીકી નથી, પૂરું સાંભળો તો ખરા, આ વીકીના પાડોશી ને ત્યાં જે એ.સીની સર્વિસ કરવા આવે છે, એનો સન છે. — હે! — ઈ તારો ફ્રેન્ડ છે?? ના કાકા, પણ ટચમાં રહેવાનું; ક્યારેક એસી બેસી બગડે તો કામમાં આવે આઈ નો કાકા, થોડા વધી ગયા છે, પણ ડિલીટ કરવાનો ટાઈમ નથી મળતો. — અરે એ તો ઈઝી છે, લખી નાખ કે મિત્રો, મારે દસ હજાર રૂપિયાની તાત્કાલિક જરૂર છે. જોઈ, બીજી દિવસે, ૧૦૦૭માંથી ખાલી સાત જ બાકી રહેશે. અરે ના કાકા એવું કંઈ નથી કરવું આપણે ... કાકા, તમે પણ આવું જોરદાર ફ્રેન્ડનું લીસ્ટ બનાવીને બધાના ટચમાં રહી શકો. અલિયા આટલા બધાના ટચમાં રહેવા જઈએ તો પછી આપણી વાઈફ સાથે આપણો ટચ છૂટી જાય. હશે, લાવ આગળ જોવા દે લે આ શું છે — ‘માય પ્રિન્સ બર્થ ડે પાર્ટી પિક્ચર’ — લાવો તો પ્રિન્સની બર્થ ડે પાર્ટીના પિક્ચર જોઈએ ઓ..હો..હો આનો બાપ તો બળદિયા જેવો ને મા હિડિંબા જેવી લાગે છે. અને આપણો આ પ્રિન્સ ક્યા એન્ગલથી પ્રિન્સ લાગે છે? ઘટોત્કચ જેવો તો પ્રિન્સ છે. લખી નાખું હેપી બર્થ ડે ટુ ઘટોત્કચ? — રહેવાદો કાકા, આગળ જુવો હમ ..મ .. આ જોવા દે ... આ ભાઈ કોણ છે આટલા બધા સુવિચાર લખવા બેસી ગયા છે અલ્યા, એક દીમાં આણે કેટલા સુવિચાર ફોકી દીધા છે આ જબાદિયો આખો દી ફેસબુક પર જ બેસી રહેતો લાગે છે ... ફિલોસોફી પર ફિલોસોફી ઝડે રાખી છે આમ ૨૪ કલાક ફેસબુક પર પડ્યો રહે છે, તો ખરેખર તો એણે જ આમાંનો કોઈ એક સુવિચાર જીવનમાં એખવાય કરવાની જરૂર લાગે છે. — મૂકો એને કાકા, આગળ વધો — લેટ મી ચેક આ કોક પરદેશ ફરવા ગયો લાગે છે ... ઓત્તારીના, આટલ બધા ફોટા? ફરવા ગયો તો કે ફોટા પાડવા? સમજ્યા વગર દીધે જ રાખ્યા છે ... અને પાછી સ્ટાઈલ તો જે પેલા રણબીર કપૂર જેવી મારે છે.... આ ઢગો ચાલીસનો તો દેખાય છે ... જે તો ખરો, હેવમોરના ચણાપૂરીની પૂરી જેવું તો મોઢું સુજી ગયું છે. ટીશર્ટમાંથી ફાન્ટ બહાર ડોકા કાઢે છે ... તો પણ ફેસબુક પર રહી ગયો હોય એમ અદારથી ફોટા ચડાવે છે. — કાકા, શોખની વાત છે તમે કાકીને ફરવા ના લઈ જાવ એવું બીજા તો ના કરે ને. — હે.....! હશે ... હશે ... ચાલ આગળ વધીએ લે, આ ભાઈએ તો યુટ્યુબની વીડિયો જ ચડાવે રાખી છે ... બીજું કંઈ કામ નથી લાગતું. પણ દોસ્ત, આ વીડિયો હું યુટ્યુબ પર જઈને ના જોઈ શકું? — એવું નથી કાકા, આ વીડિયો એની પસંદની છે. — તો એની પસંદની છે તો મારે કેટલા ટકા? અરે કાકા, તમને કંઈ સમજણ નથી પડતી એકલી વિડીયો નથી હોતી, ભગવાનના ફોટાના પોસ્ટ પણ હોય છે. ઘણા ગીતા વિષે પણ લખે છે. — અરે ગીતા વિષે

ક્યાં લખ્યું છે? ક્યાં છે? સાલી, ચાર દિવસથી ગેલેરીમાં નથી આવી. — અરે કાકા, રહેવા દો. આ રાઠોડ સાહેબની પત્ની ગીતાની વાત નથી ... અને જે રાઠોડ સાહેબને ખબર પડશે કે તમે દાઢી કરતા-કરતા પાણી લેવાના બહાને સવારે ચાર વાર રસોડાની ગેલેરીમાં આવો છો, તો જરા વિચારજો, તમારું શું થશે રાઠોડ સાહેબ પોલિસખાતામાં છે, સવારે સફારી પહેરીને બુલેટ પર સાઈડમાં પિસ્તોલ રાખીને નીકળે છે તમારી જેમ બદનિયું ને મેલો લેંધો પહેરીને, સ્કુટી પર થેલી લટકાવી, આદુ મરચાં લેવા નથી નીકળી પડતા. અને હા કાકા, ગેલેરીમાં આંટા મારવાનું ઓછું કરો, આ આઠ નંબરના પ્રોફેસર માંકડ નહિ? રોજ સવારે એકનો એક ટુવાલ ગેલેરીમાં છે વાર સરખો સૂકવવા નીકળતા હતા ... હમણાં એક દી રાઠોડની નજરે ચડી ગયા ... છેલ્લા એક અઠવાડિયાથી લંગડાઈને ચાલે છે ... પૂછો તો, પ્રોફેસર સાહેબ કહે છે કે કાંઈ નહિ, થોડી મચકોડ આવી ગઈ છે. ... પણ હકીકતમાં રાઠોડે એમના જ લેકચર લઈ લીધા છે. — લે ભાઈ, એમ વાત છે ... આજથી દાઢી કરવાનું જ બંધ. — મેં કહ્યું.

આપણે ભાઈ, આડી વાતે ચડી ગયા. પણ પાછું તારું ફેસબુક ચેક કરવા દે લે આ ચેક ઈન શું છે? — કાકા, તમારી પાસે કોઈ મોબાઈલ હોય અને તમે કોઈ હોટેલમાં ઉતર્યા હો, કે રેસ્ટોરન્ટમાં જમવા ગયા હો, તો તમે આ બટન દબાવી, તમારું લોકેસન લોકોને જણાવી શકો. સાથે કોઈ નોટ પણ મૂકી શકો. — હેં તો હું જાજરૂમાં ગયો હોઉં તો મારું લોકેસન લોકોને જણાવી શકું?? ને સાથે એવી નોટ મૂકી શકાય કે આજે ચોથો દિવસ છે, પણ દસ્ત સરખો ઉતરતો નથી, અત્યારે ચેક આઉટ કરું છું ને કાલે વળી પાછો ચેક ઈન કરીને ટ્રાય મારીશ. — શું કાકા, તમે પણ દોસ્ત, એ ખબર ના પડી કે આપણે ક્યાં છે ને શું કરીએ છીએ? એનું ભાગવત આખી દુનિયા આગળ કરવાની શું જરૂર? — એ મને ખબર નથી કાકા, બધા આ ફીચર યુસ કરે છે એટલે આપણે પણ કરવાનો. — દોસ્ત, બીજી તારા આ ફેસબુકમાં ખબર ના પડી કે બધા પિક્ચરો નીચે એક બે શબ્દ જ કેમ લખે છે . વેરી નાઈસ, ક્યુટ, સુપર્બ પણ આગળ કઈ કેમ લખતા નથી? આઈ મીન વિચારોની આપ લે — બ્રેન સ્ટોર્મીંગ એવું કંઈ તો દેખાતું નથી. — ઈ વળી શું હોય, કાકા? — અને કાકા, તમે સમજો, આપણે ગુજરાતી રહ્યા ઈંગ્લિશમાં એક વાક્ય લખવા કરતાં આપણા માટે એવરેસ્ટ ચડવો સહેલો છે. એટલે પછી, આપણે ટૂંકાણમાં ‘હા’ ને ‘બાય’થી જ પતાવી દઈએ.

તો કાકા, કેવું લાગ્યું તમને આ ફેસબુક? — સાચું કહું દોસ્ત, મને આ નવરા માણસનું કામ લાગ્યું. અરે કાકા, એમ કંઈ હોય તો તમે બ્લોગ લખો છો, એ શું છે? — અરે ના ના, એ તો હું મારા વિચારો પ્રદર્શિત કરું છું. ઓકે કાકા, એવું રાખો — લાવો મારું આઈ પેડ, મારે એક બે જગ્યાએ ટૂવીટ કરવાના છે. — ઓહ, તને પેટમાં વીટ આવે છે? ઊભો રહે, તને ઈનો પીવડાવું? કાકા, ટૂવીટ — ટૂવીટ ... ટૂવીટરની વાત કરું છું. — લે, એ વળી ક્યા જનાવરનું નામ છે? કાકા, પછી ક્યારેક કહીશ, અત્યારે મોડું થાય છે. એમ કહીને અમારો જમી એની કાળી પાટી લઈ ઘરની બહાર નીકળી ગયો.

વળી પાછો હું સોફા પર બેઠો બેઠો વિચારોના ચગડોળે ચડ્યો. સાચું આ ફેસબુક છે શું? નાના મોટા બધાને ઘેલું લગાડીને બેઠું છે. ટ્રેન - બસ સ્ટોપ, રેસ્ટોરન્ટ - જ્યાં કંઈ જોઈએ તો પેલું નાનું બાળક જેમ અરીસા સામે એકલું એકલું બબડ બબડ કરીને હસતું હોય તેમ લોકો એકલા એકલા ગાંડાની જેમ ફોન સામું જોઈને હસે રાખે છે. ફેસબુક પર ફ્રેન્ડના લીસ્ટ વધી રહ્યા છે, પણ માણસના અરસ-પરસના સવાઈઠ ઘટી રહ્યા છે. મા-બાપ છોકરાને વીડિયો ગેમ રમવાની ના પાડે છે પણ પોતે ફેસબુક પરથી ખસતા નથી. ક્યાંક એવું તો નથી કે અંદરથી એકલો પડી ગયેલો માણસ ફેસબુક પર સવાર સાંજ આટા મારીમારી ને પોતાની એકલતા છુપાવી રહ્યો છે? ખબર નહિ માણસને પોતાની આખી વાઈફનાં પાનાં દુનિયા સામે ખોલી નાખવામાં શું મજા આવે છે. માણસ ફેસબુક પર શું અને કોને શોધી રહ્યો છે, એ હું સમજી શકતો નથી હજી કંઈ આગળ વિચારું, ત્યાં મારી પત્નીએ અંદર થી બૂમ પાડી — ‘સાંભળો છો? આ કબાટના ઉપલા ખાનામાંથી આપણા લગ્નના જૂના ફોટા કાઢી દિયો ને. મારે સ્કેન કરી ને ફેસબુક પર મુકવા છે’

(સોજન્ય : “થીગડું” - <http://thigdu.wordpress.com/>)

મહારાજના મહેલ પરથી જૈસલમેરનું વિશાળ અને ભવ્ય દૃશ્ય

**ઘોડા કિજે કાઠ કા,
પિંડ કિજે પાપાણુ;
બખ્તર કિજે લોહ કા,
તબ દેખો જૈસાણુ !**

અપાર વિવિધતા ભર્યા આપણા ભારતમાં ભાતભાતનાં દેશ-પ્રદેશ પણ છે. ઠંડા હિમ શા હિમાલય અને દહાડતાં બળબળતાં રણ છે; કરોડથી વધારે વસ્તીથી ખદબદતાં શહેર છે તો થોડાંક હજાર લોકોની વસ્તીવાળા, પણ, પોતાની આગવી સંસ્કૃતિ સાચવી રાખનાર નાનાવિધ ગ્રામ - ગામો છે; અને ગામડાંઓ તો ગાણ્યાં ગણાય નહીં એટલાં બધાં ! વર્ષે વર્ષે નવા નવા પ્રદેશ ભમીએ તો પણ, આયખું ખૂટે; જોવા-ફરવાનું ન ખૂટે ! પૂર્વ-પશ્ચિમ-ઉત્તર-દક્ષિણ દરેકની અલગ અલગ સંસ્કૃતિ.

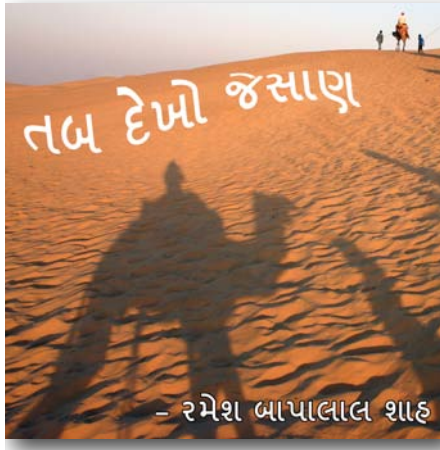
આવી આણમોલ માળાનું એક મૂલ્યવાન મોતી છે જૈસલમેર - માળાના મેર જેવું ! ત્યાંના લોકો એનું ગૌરવ સાચવી, સાથે લઈ લઈને ફરતાં હોય એવું લાગ્યા કરે ! અમારો ગાઈડ - અનુ - જાણે કે જૈસલમેરની લોક-સંસ્કૃતિનો પ્રતિનિધિ. બે દિવસ એ અમારી સાથે સવારથી રાત સુધી ફર્યો. થયું, એના વિના તો અમે શુષ્ક ઈતિહાસથી કાંઈ વિશેષ જોઈ શક્યા ન હોત ! એની રણકારભરી શબ્દાવલી, દમદાર ભાષા અને ચારણ કવિ જેવી ગળાની હલક ! 'ઘોડા કિજે કાઠ કા...' દોહરો તો એ વારંવાર લલકારતો. કિલ્લાનું ચઢાણ અમને થકવી દે ત્યારે; 'પિંડ કિજે પાપાણુ' એવી રીતે ગાતો કે અમારા પગ થાક ભૂલી પાછા નવું નવું જોવા જવા થનગની ઊઠતાં !

•••

આ શિયાળાની અમારી યાત્રા રાજસ્થાનની ગોઠવાઈ હતી. સૌ પ્રથમ અમે રાણકપુર વગેરે જૈન તીર્થોની યાત્રા કરી. છેલ્લે નાકોડાનું શ્રદ્ધાભર્યું અદ્ભુત વાતાવરણ કલાકો સુધી માણ્યું. ત્યાંથી અમારી બસે લાંબી સફર આદરી. રસ્તે ચો-તરફ રણ વિસ્તાર એટલે બારી બહાર કોઈ દૃશ્ય જોવા નજર ફરે નહીં. અમે અંદર જમાવી. પહેલાં અંતાક્ષરી; પછી ગમ્મત અને ઉખાણા. વાતો અને ટૂંકા. ઢળતી વયે ફક્ત વાતોના જ વડાં થાય એવી વેજ - નોન વેજ જોકસ ! વરચે વરચે ચા-નાસ્તાની મોજ પણ ખરી જ. છેવટે જીવનની ધ્રુવ કડી જેવો કંટાળો અમારી પર સવાર થયો તો ય રસ્તો

ન ખૂટ્યો ! પછી તો સહુને એવું થવા લાગ્યું કે બસની આ સફર અંતલીન છે ! ફેબ્રુઆરી મહિનો હતો. ગમતીલી ઠંડી હતી. બસમાં બધા ચૂપ અને શાંત હતા. બસ એક સરખા અવાજે આગળ આગળ ચાલ્યા કરતી હતી.

અચાનક પાછલી સીટ પરથી કોઈ બોલ્યું 'અરે ! જુઓ જુઓ બધા, આ રોશની, આ ફૂવારા, આ માણસોના ટોળાં !'

- રમેશ બાપાલાલ શાહ

જૈસલમેર

• ગુલામ મહોમ્મદ શેખ

મુરુથલે મોતીમદ્યું આ નગર,
એને ટોડલે મોર અને ભીતે ફરે હાથી,
ઝરૂખે ઝરૂખે પથ્થરનું હીરભરત.
બારીએ બારીએ ભુઠી તરવારોના તોરણ.
સાંજના અજવાળે ભીંતો નારંગી ચૂંદડીની જેમ ફરફરે,
બારણે લોઢાના કડે
આઠ પેઢીના હાથનો ઘસરકો.
ફળિયે ફરે બેચાર બકરાં શ્યામ
ડેલી બા'ર ડહેકાર દે કામઢું ઊંટ.
વચલી વંડીએ સુકાય રાતા ચીર
અંદરને ઓરડે કુગાઈ ગયેલા અંધારે
ફરફરે ઢીલી વાટ.
લાલચટાક ચૂલાની ઝાળ અને ચૂંદડીના અજવાળે
રોટલા ટીપતી સોનેરી કન્યા.
(સૌજન્ય : <http://layastaro.com/?p=2745>)

ક્ષણ વારમાં તો અમને બધાને, કોઈ અજાયબ દેશમાં આવી ચડ્યા હોઈએ એવું લાગ્યું. કોઈ ખર્ચાળ ફિલ્મના ભવ્ય સેટ ઊભા કરી દીધા હોય તેમ અમારી બસની ડાબે-જમણે કોઈ જાદુઈ નગરીના દર્શન થયા ! ચો-રાહા આવે ત્યારે ક્ષણે ક્ષણે રંગો બદલતી લાઈટોથી વિભૂષિત, એક એકથી ચડિયાતા મોટા મોટા ફૂવારાથી અમે અંજઈ ગયા. તો દૂર દૂર દેખાતો, સેંકડો ફૂલડ લાઈટોથી ઝળહળતો જૈસલમેરનો કિલ્લો તો પરીકથાના દૃશ્ય સમો ભાસતો હતો.

બસના સંચાલકને કહ્યું કે ભાઈ અમને તું કલાક સુધી અહીં ફરી ફરીને ફેરવતો રહે. રાતના સમયે એક ને એક રસ્તા પર બસ ફરતી હતી તો પણ અમને બધું નવું નવું લાગતું હતું!

બધા રસ્તાઓ માણસોથી ઉભરાતા હતા. રાજસ્થાનીઓ આજુબાજુના ગામોમાંથી અને વિદેશીઓ દુનિયા ભરના દેશોમાંથી અહીં, આવતી કાલ - ચૌદમી ફેબ્રુઆરીથી શરૂ થનાર આ ત્રિ-દિવસીય ઉત્સવ માણવા ઉમટ્યા હતા. અમે બરાબર આગલી રાતે અહીં આવી પહોંચ્યા હતા.

દિવાળી જેવો દેખાવ હતો. વર્ષો પહેલાં મુંબઈમાં છવીસમી જાન્યુઆરીએ આવાં દૃશ્યો જોયેલાં. અહીં જૈસલમેરમાં દર વર્ષે ફેબ્રુઆરી મહિનામાં અજવાળિયાંના ત્રણ દિવસ - તેરસ-ચૌદસ-પૂનમના દિવસોમાં આ અનન્ય 'મરુમહોત્સવ' ઉજવાતો હોય છે.

આ માહોલ અમારા પર એવો છવાઈ ગયો કે બધો થાક કંટાળો ક્યાં ય છૂ થઈ ગયો ! રાત્રે આરામ કર્યો અને વહેલી સવારે તરોતાજ થઈ ઉમંગનો અવસર લૂંટવા નીકળી પડ્યા.

કાલે રાત્રે જુદા જુદા અનેક ઍંગલથી દૂરથી જોયો હતો એ, જગવિખ્યાત જૈસલમેરનો કિલ્લો જોવા ઉપડ્યા.

પ્રવેશ કરતાં, સૌ પ્રથમ કઠપૂતલીના રાજસ્થાની નૃત્યો જોતાં અમે ધરાયા નહીં. 'શ્યામ રંગ ભમરો'ની તો બબ્બે વાર ફરમાઈશ થઈ ! માવડિયો વર બૈરીના ટપલાં ખાયા કરે એ નાચ જોઈ બધા હસી હસીને બેવડ થઈ ગયા !

રસ્તે ડાબે જમણે નાની નાની હાટડીઓ માંડી બેઠેલા દુકાનદારો અને ફેરિયાઓના લહેકા જ ત્યાં થંભી જવા મજબૂર કરતા હતા ! રાજસ્થાની પાઘડીઓની વિવિધ

જૈસલમેરના વિખ્યાત બડાબાગનું ભવ્ય દૃશ્ય

ભાત તો જોયા જ કરીએ ! પહેરાવીને દેખાડે ! લ્યો ન લ્યો, તમારી ખુશી. વાતો કરતો જાય અને આપણને ખુશ કરતો જાય ! એમણે પથારો કરી વેચવા મૂકેલી અઠળક ચીજો જોતાં મ્યુઝિયમમાં ફરતાં હોઈએ એવું લાગે !

કિલ્લામાં આવેલા જૈન મંદિરો બેનમૂન છે. આબુ-દેલવાડા અને રાણકપુરના દેરાસરોની બરાબરી કરે એવા આ દેરાસરો કલાકો સુધી જોયા કરીએ તો પણ ત્યાંથી ખસવાનું મન ન થાય ! વધુમાં, અમારા ગાઈડ અનુની વાકુછટા, એક એક મંદિર અને શિલ્પની ઝીણવટભરી નકશીને જીવંત કરતી હતી. એની વાતોમાં ઈતિહાસ હોય, દંતકથાઓ હોય; એ સાંભળતા અમે એ જમાનાના સમયમાં પહોંચી જતાં ! જૈન પરંપરાની વાતો કરતો હોય, સાથે મંત્રો બુલંદીથી શુદ્ધ સ્વરે લલકારતો હોય ત્યારે અમારી આસપાસ શ્રોતાઓનું મોટું ટોળું થઈ જતું ! પ્રાચીન જૈન સાહિત્યના જગવિખ્યાત ગ્રંથ ભંડારની ઝલક પણ અહીં જોવા મળી.

ત્યાંથી અમારે પટવાની હવેલી જોવા જવાનું હતું.

રસ્તે અમારી બસ એક બાજુએ થોભી. શાણગારેલા ઊંટ અને અશ્વો પર આરુઢ થયેલા હથિયારબંધ જુવાનોની લાંબી શોભાયાત્રા અનેરી હતી. અંત ન આવે એટલી લાંબી આ શોભાયાત્રા ફરી ફરી જોવા નહી મળે !

એવી જ રંગત પટવાની હવેલીઓ જોવામાં આવી. એ બધું જોઈએ એ પહેલાં તો અનુ ગાઈડ એક કાળા ડિબાંગ માણસને અમારી પાસે લઈ આવ્યો. અમે એનો રંગ જોતાં હતાં ત્યાં એણે એની મૂંઘનો ગુચ્છ ઉકેલ્યો ! અમારા સાથીદારોને એક એક બાજુએ ઊભા રાખી મૂંઘના બે બાજુના છેડા પકડાવી દીધા ! ... કેવડી લાંબી મૂંઘ !

પટવાની હવેલીઓના કોતરણી ભરેલા ઝરૂખા હવેલીઓનું મોટું આકર્ષણ છે. હવેલી આસપાસ ફરતાં હોઈએ ત્યારે એ જમાનાનો વૈભવ અનુભવી શકાય !

બપોરનો એક વાગે એ પહેલાં અમારે પૂનમસિહ સ્ટેડિયમમાં મરુમહોત્સવના ઉદ્ઘાટન

સવિમસિહની હવેલી

પટવા હવેલી

સમારોહમાં પહોંચવાનું હતું. ભીડ તો આવા ફેબ્રુઆરીમાં જેસલમેરના આ મરુમહોત્સવ મેળામાં પ્રસંગેએ હોય જ. અહીં એ ઉપરાંત લાલ, લીલા, પીળા, કેસરી, ફીરોજી, કાળા - રંગ રંગીન

પહેરવેશનો મેળો જામ્યો હતો એ જોઈ આંખોને મોટી મિજબાની મળતી હતી. કાર્યક્રમોની વિવિધતા પણ અપાર હતી. રાજસ્થાની સંગીતકારો શરણાઈ, ઢોલ, મશક, મંજીરા અને એવા લોકવાદ્યોથી સુરાવલીઓ રેલાવી રહ્યા હતા. ૧૦૦ કલાકાર બહેનોનું રાજસ્થાની ધુમ્મર નૃત્ય પણ અજબ હતું. સાફા-પાઘડી બાંધવાની હરીફાઈ થઈ. ઊંટદોડની હરીફાઈમાં વર્ષોથી અવ્વલ રહેતો ઊંટ 'પતંગ' પ્રથમ રહ્યો.

આવા અનેક કાર્યક્રમોથી સમારોહ ભરચકક રહ્યો; પણ આ બધામાં સૌથી મહત્ત્વ તો લોકોના અપાર આનંદ-ઉમંગ ઝળકતાં એનું હતું.

સાંજે સૂર્યાસ્તથી મોડી રાત, અમે જેસલમેરથી ૪૦ કિલોમિટર દૂર આવેલા રણમાં ગાળી. ઠંડી ખમવાની ત્રેવડ હોય તો, તાપણું કરી આખી રાત અહીં પડ્યા રહેવાનું ગમે ! ગાઈડ અનુએ કલાકારોની મંડળી બોલાવી હતી. દુહા, કથા અને નૃત્યોની રમઝટ કલાકો સુધી ચાલી. બે કિશોરી નૃત્યાંગના - 'મિના' અને 'કોયલ'ના લટકાં-ઝટકાં યાદ રહી જાય એવા હતાં. એમની પાસેથી પણ અમે 'શ્યામ રંગ ભમરો' માણ્યું. બંનેએ કંકપૂતલીની આબાદ નકલ કરી !

સાથે રાજસ્થાની-મારવાડી 'વાળુ' કરી ઉદર તૃપ્ત કરી, મોડી રાત્રે હોટલ પર જઈ નિદ્રા દેવીને શરણે થઈ, સપનામાં બધી મોજ ફરીથી માણી. આમે ય બે દિવસ જે બધું જોયું માણ્યું એ પણ સ્વપ્નવત્ જ હતું ને!

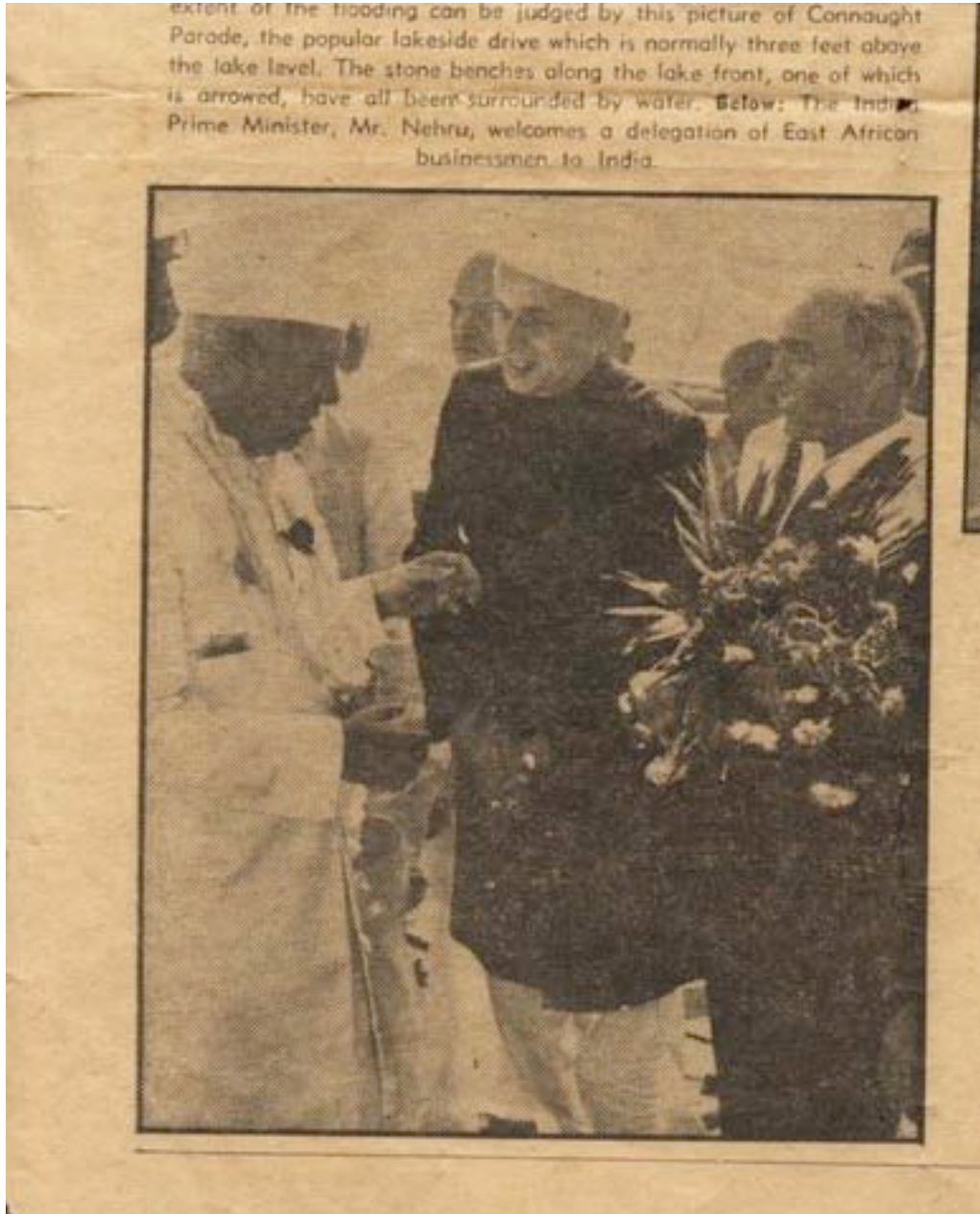
બીજા દિવસે અહીંથી અમને વિદાય આપવા અનુ ગાઈડ હાજર હતો. એણે એનું કાર્ડ આપ્યું ત્યારે જાણ્યું કે અનુનું પૂરું નામ અનવર છે ! જૈન સૂત્રો-મંત્રોના અતિ શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરનાર અનુ - 'અનવર' ! ધંધાદારી ગાઈડ ? પેટ વેઠ કરાવે એ કહેતી ને ભૂંસી પેટ કલાકાર જન્માવે એમ સમજવું વધુ યોગ્ય લાગ્યું. દુનિયા આવા કલાકારોથી જ સમૃદ્ધ બની છે !

કાંઈક અજબ ગજબનો આનંદ માણવો હોય, સ્વપ્ન નગરીમાં મહાલવું હોય તો ૨૦૧૨ના

ફેબ્રુઆરીમાં જેસલમેરના આ મરુમહોત્સવ મેળામાં સાફો બંધાવવાનું આજે જ નક્કી કરી રાખજો !

e.mail : shahrameshb@gmail.com

મળ્યાં વર્ષો તેમાં અમૃત લઈ આવ્યો અવનિનું ...

જોઈએ. કહે છે કે આ ઘટનાના એકાદ માસમાં જ, ઝાંઝીબારમાં ક્રાંતિ થઈ અને સરકારને ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં જ ભરખાસ્ત કરવામાં આવેલી.

અન્યત્ર બનતું રહેલું તેમ ઝાંઝીબારમાં પણ એશિયાઈઓ માંહે પણ વિચારસરણી ગંદાઈ નહોતી, અને હિત અનુસાર જે તે જૂથમાં તેઓ સામેલ થતા રહેલા. ૧૯૫૪ પછી, આરબ વર્ચસવાળી 'ઝાંઝીબાર નેશનાલિસ્ટ પાર્ટી'ની રચના કરવામાં આવી. અરબી આગેવાની હેઠળ તમામ મુસ્લિમોને એકરૂપ કરવાનો આશય હતો. તેની સામે મૂળ આફ્રિકીઓ તેમ જ વસાહતીઓએ 'આફ્રો-શિરાઝી પાર્ટી' ઊભી કરી. આ બંને પક્ષોમાં પાછળથી ભાંગતૂટ પણ થઈ. 'ઝાંઝીબાર એન્ડ પેમ્બા પિપલ્સ પાર્ટી' રચવામાં આવી. તેમાં વિવિધ વર્ણના લોકોને સામેલ કરવાનો આશય હતો. જ્યારે ડાબેરીઓએ 'ઊમ્મા' નામે જૂથ ઊભું કર્યું અને તેનો ઝોક ચીન તરફી જાહેર રહ્યો.

રોબર્ટ જી. ગ્રેગરી 'ક્વેસ્ટ ફોર ઇક્વાલિટી'માં લખે છે તેમ, એશિયાઈઓ સામે સીધી પસંદગીનો મુદ્દો હતો - કાં તે આરબ વર્ચસ જૂથમાં સામેલ થાય, કાં તે આફ્રિકી વર્ચસ પક્ષને પોતીકો કરે. હાજી લડાક સરીખા ઈસ્માઈલી યુવકો 'ઊમ્મા'માં સરિક થયા. જ્યારે અહમદ અબ્દુલરસૂલ મોહમ્મદ લાખા શા આદરમાન લોક, બધાથી પર રહી, જે કોઈ બોલાવે ચલાવે તેમની જોડે બેસતાઊઠતા રહ્યા. રુઢિચુસ્તો અને "સમાચાર"નો ટેકો આરબ વર્ચસને મળતો જણાયો. જ્યારે હિન્દુઓ તથા ઈસ્માઈલીઓ, "ઝાંઝીબાર વોઈસ"ના ટેકા સાથે, આફ્રિકી વર્ચસના જૂથને વળગતા હોય તેમ દેખાયું. આ જૂથમાં, રૂસ્તમ સિંધવા અને વાઘજીભાઈ શંકરભાઈ પટેલ સરીખા આગેવાનોનો ય સમાવેશ છે.

ક્રાંતિ થઈ તે વેળા, કહે છે કે ઝાંઝીબારમાં વીસેક લોકોને રહેંસી નંખાયા હતા. અને પરિણામે મોટા ભાગના લોકો પૂર્વ કાંઠાના તળપ્રદેશ તરફ નાઠા. ૧૯૮૯ બાદ, એશિયાઈઓની સંખ્યા નહીંવત બની ગયેલી. એક તબક્કે આવો આંકડો માંડ પંદર સુધી પહોંચતો હતો.

તન્કાલીન કોઈક અંગ્રેજી વર્તમાનપત્રનું આ કતરણ (કર્ટિંગ) છે. સમયગાળો આશરે ૧૯૫૦ના દાયકાના આરંભનો હોઈ શકે. ભારતના પાટનગર નવી દિલ્હીમાં ઘટ્યા પ્રસંગની આ છબિ છે.

બ્રિટિશ તાબાના પૂર્વ આફ્રિકી સંસ્થાનો માંહેના વેપારી મંડળનું એક પ્રતિનિધિમંડળ ભારતના આદિમ વડા પ્રધાન પંડિત જવાહરલાલ નેહરુને મળેલું, તેની યાદી ખાતી વિગતો આ કતરણમાં ભરી પડી છે. મલાનગર લંડનના પરિસરમાં, વરસોથી આવી વસેલાં જાણીતાં ગુજરાતી શહેરી ભદ્રાબહેન વડગામાનાં સૌજન્યે આ કતરણ મેળવી શકાયું છે.

ભદ્રાબહેન ઉપરાંત હાલ ટાનૂઝાનિયાના મુખ્ય શહેર દારેસલામ ખાતે વસવાટ કરતા એમના એક મોટા ભાઈ, મધુભાઈ કાપડિયાના જણાવવા મુજબ, એમના પિતા, વલ્લભદાસ હીરજી કાપડિયા (તે સમયે ઝાંઝીબારના એક આગેવાન વેપારી) આ પ્રતિનિધિમંડળમાં આગેવાન હતા. અને તે હેસિયતે, અહીં, જવાહરલાલ નેહરુ સાથે, કોઈક મિલન સમારંભ વેળા વાતચીતમાં વલ્લભદાસભાઈ કાપડિયા વ્યસ્ત હોય તેમ દર્શાય છે.

મધુભાઈ કાપડિયા જણાવતા હતા કે પૂર્વ આફ્રિકા તેમ જ ભારત વચ્ચે વેપારવાણજનું મહત્ત્વ વધારવા સારું પૂર્વ આફ્રિકા માંહેના એશિયાઈ વેપારીઓનું એક પ્રતિનિધિમંડળ ભારત ગયેલું, તેવું એમને આશું આશું સાંભરે છે. એ કહે, 'તે દિવસોમાં મારા પિતા (વલ્લભદાસ હીરજી કાપડિયા) ઝાંઝીબારના હિંદુ મંડળના પ્રમુખપદે ય સેવાઓ આપતા હતા. પરિણામે આ સૂચિત વેપારી પ્રતિનિધિમંડળે અમારા પિતાને આગેવાન તરીકે સર્વાનુમતે પસંદ કરેલા.'

ભારતના પ્રવાસ દરમિયાન, સૂતરાઉ કાપડની અનેક મિલોના માલિકોને ય આ જૂથ મળેલું.

વરસો પછી, ભારત સરકારના વ્યાપાર પ્રધાન ઝાંઝીબારના પ્રવાસે આવેલા ત્યારની એક રોચક વાત મધુભાઈએ કરી. ઝાંઝીબારને ય ડિસેમ્બર ૧૯૬૩ના અરસામાં, 'ઊલુડુ' મળ્યું. ઝાંઝીબારના પ્રધાન મહોદય તે પ્રવાસી પ્રધાનને કહેતા હતા, અમે તમને 'ક્લોવ્ઝ'ની (લવિંગની) નિકાસ કરીએ છીએ; તમારે અહીં 'ક્લોથ્સ'ની (કાપડની) આયાત થવા દેવી

•‘પુણ્યશ્લોક’—મારા પિતા•

મારા પિતાએ મને અમારી સાત પેઢીનાં પૂર્વજોનાં નામ ગોખાવેલાં. મારા નામથી શરૂ કરીને. ગોવિન્દલાલ, જ્ઞાલાલ, અમથારામ, ઉમેદરામ, અનોપરામ, પ્રેમજી, વાલજી. એ ઉપરાન્ત અમારા કુલ—ગોત્રની બધી વિગત પણ ગોખાવેલી. અમારી જ્ઞાતિ નાગર; નાગર વીસનગરા. અમે અમારી જાતને બ્રાહ્મણ ન કહીએ, ‘નાગર’ કહીએ. બ્રાહ્મણ કરતાં નાગર ઊંચા એવું અમારું મિથ્યાભિમાન. નાગર છ પ્રકારના : વડનગરા, વીસનગરા, કશ્વોરા, પ્રશ્વોરા, સાઠોદરા અને ઉપેરિયા. અમારો નંબર બીજો; પહેલો નહીં. ત્યારે તો એટલું પણ ઓછું આવતું. કારણ હાઈ સ્કૂલમાં અમારા આચાર્યનો દીકરો જે મારો સહાધ્યાયી, તે મને રૂઆબથી કહેતો, ‘અમે વડનગરા. અમારો નંબર પહેલો, તારો બીજો.’ ત્યારે મને રડવું આવી જતું અને આજે એવા મિથ્યાભિમાન માટે હસવું પણ આવે છે.

જ્ઞાતિ પછી ગોત્ર. ગોત્ર : પરાશર, શાખા : માધ્યાહ્નદિની, વેદ : યજુર્વેદ, કુલદેવ : હાટકેશ, કુળદેવી : અમ્બિકા, અટક : રાવલ. સભાનતાપૂર્વક ‘રાવલ’માં ‘લ’ લખીએ; ‘ળ’ નહીં; કારણ ‘રાવળ’ તો તપોધન બ્રાહ્મણ લખે. અમે નાગર, ‘રાવળ’ તો કેવી રીતે લખી શકીએ ? એક એક અક્ષર માટે આવી ચીકાકા, એ નાગરોની ખાસિયત. પાન, પાટિયું, હીંચકો, વરણાગી અને પારકી પંચાત એ નાગરોની લાક્ષણિકતા.

મારા પિતા મરજદી. એટલે બીજાના હાથનું — નાગરના હાથનું પણ — ન ખાય. નાનપણમાં મારી મા મરી ગયા પછી રસોઈમાં માત્ર મારી મદદ લેતા; પણ હું હરિજનવાસમાં જતો થયો તે પછી રસોડામાં મારો પ્રવેશ પણ બંધ થઈ ગયો.

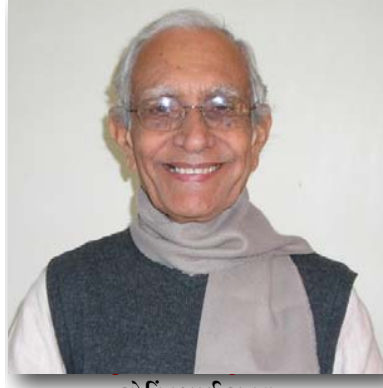
અમારા કુટુંબમાં ત્રણ પેઢીથી એક દીકરો અને એક દીકરી એમ ચાલતું. મારે પણ બીજો ભાઈ નહોતો. એક બહેન વિદ્યા; તે પણ છ વર્ષની થઈ, બાળપણમાં જ બળિયાના રોગમાં ચાલી ગયેલી. એટલે પિતૃપક્ષે મારા પરિવારમાં મારા કાકા, ભાઈ વગેરે કોઈ નહોતું. એવું જ માતૃપક્ષે એક માત્ર મામા હતા. તે પણ તેમના બાળપણમાં જ ગુજરી ગયેલા. પણ સુમી (સુમતિ) પરણીને આવતાં તેના પિતૃ-માતૃપક્ષના બહોળા પરિવારને લઈ, મને મારા કુટુંબજીવનમાં ક્યાંય પણ પરિવારજનોની ઉણપ સાલી નથી. કારણ કે તેમણે બધાએ મને પરિવારનો પ્રેમ કેવો હોય તેનો ભરપૂર અનુભવ આપ્યો છે.

•‘પુણ્યગંધા’ મારાં સાસુ અને ‘પુણ્યશ્લોક’ મારા સસરા•

અને તેથી જ સૌથી પહેલાં તો મારે મારાં સાસુની વાત કરવી છે. એ પુણ્યગંધા માનું રેખાચિત્ર મારા મનમાં કંડારાયું છે તે કંઈક આવું છે. તેમનું નામ તો જશકોર; પણ વહાલમાં સૌ ‘જશી’ કહી બોલાવે. જશી પણ ગંગાનો ખોળો. ગંગાનાં નીર તો વધે-ઘટે; પણ આ તો એક સરખો વહેતો પ્રેમપ્રવાહ. જે એના સંગમાં આવે એ સૌને લાગે કે જશી મારી છે. આવું વહાલ કેમ કરીને જન્મતું હશે એનું રહસ્ય હજી વિજ્ઞાને શોધવાનું બાકી છે.

ન ભારે, ન એકવડિયું; બેઠી દડીનું શરીર. દહાડામાં ચાર વાર પાનની કચર ચાવે. જમી ઊઠીએ કે તરત પૂછે : ‘પાન ખાશોને ?’ પૂછવાની લઠણ જ એવી માયાળુ કે ના પાડવાનું મન જ ન થાય. એના પાનની દોસ્તી અઢી વરસની આનલથી ઝંશી વરસના બુઢા સુધી વિસ્તરેલી.

જશીને ઘડીનો જપ નહીં. દહાડે કોઈ દી’ સૂવે નહીં. કશુંક ને કશુંક કામ એના હાથ કર્યા જ કરતા હોય. હવે અવસ્થા ઢળી. ઝંસી થયાં; તો ય દીકરીઓનાં ઘરે જાય ત્યારે પાપડ, સારેવડાં તો કરી આપે જ.

ગોવિંદભાઈ રાવલ

ભયુંભાદર્યું ઘર. દીકરીઓને ઘરે મોટરગાડીઓ. વહુઓ કશું કામ કરવા ન દે. તો અંબર ચરખો ચલાવે. જુવાનીમાં પણ પેટી-રેંટિયો કાંતતાં. રેંટિયો ખાટલા નીચે ખુદ્દો જ રાખે. હરતાં-ફરતાં, ઘરનું કામ કરતાં, વાતો કરતાં, વચ્ચે હાથ રેંટિયા ઉપર ચાલ્યો જ જાય. કાંતે પણ ઘણું ઝીણું. આંટીઓ બતાવે ત્યારે એમના મોં પર જે રાજીપો દેખાય; જાણે કચકડામાં મઢીએ. જમાડવું એ જશીનો શોખ. એના હાથે દાળ એવી થાય કે જાણે આંગળાં કરડી ખાઈએ. વેઢમી એવી બનાવે કે સવાલ થાય : કોણ મીઠું ? જશી કે એમની વેઢમી ?

કોઈ માંદું પરડું કે જશી જાણે અડધીઅડધી થઈ જાય. ગાભરી ભારે. ડોશીમાનાં બધાં જ ઓસડિયાં એ જાણે. હુકમ કરતાં ન આવડે. બધું જાતે કરે. દીકરીઓને એક વાત ગળથૂથીમાંથી ઘૂંટીને પાયેલી : ‘કામ કરે તે કામણ કરે.’

‘માણસ વહાલું નથી; માણસનું કામ વહાલું છે.’ ‘કામ કરવાથી કંઈ ઘસાઈ જતાં નથી.’ આવાં આવાં વેણ કામ કરતી જાય અને બોલતી જાય.

બાર વર્ષની બાળવયે જશી પરણીને સાસરે ગયેલી. પતિને પરમેશ્વર માનીને ચાલનારો એ જમાનો. જીવનની અનેક તડકીછાંયડી જોઈ છે. હૃદય તો રૂના ગાભા જેવું પોયું અને મુલાયમ. વાદળ ગાજે ને વીજળી ચમકે તો છળી ઊઠતી જશી, જિન્દગીની તડકીમાં જ્યાં પુરુષ પોયો પડતો લાગે ત્યાં માણેકથમ્ભ જેવી અડોળ બનીને ઊભી રહે. ‘એમ હિમ્મત શું હારી જાઓ છો; હું બેઠી છું ને !’ રૂના ગાભામાંથી આવો પોલાદી રણકો કેમ કરી ઊઠતો હશે વારુ !

પતિ રાષ્ટ્રીય ભાવનાના રંગે રંગાયેલા. અન્યાય સહન ન થાય, લીધો તન્ત મૂકે નહીં. જ્યારે જશી તો ક્ષમાની મૂર્તિ. ‘હશે, એમાં શું ? સૌના નસીબનું સૌ કોઈ લઈ જાય.’ આવી આવી એની ફિલસૂફી. એની ઉમ્મરનાં સૌ દેવદર્શન, તીર્થજત્રા કરવા દોડાદોડ કરતાં હોય ત્યારે કોઈ એને પૂછે કે તમે દેરે કેમ જતાં નથી તો કહે, “ ‘આમને’ મૂકીને મારાથી શી રીતે જવાય ? દેવ કાંઈ દેરામાં જ થોડો છે ? ભગવાન તો ભાવ જુએ છે.” જશી વૈષ્ણવ હવેલીના પૂજારીની જેમ મંગળાથી શયન સુધીની પતિની પ્રત્યેક ચર્યામાં પ્રતિપળ પરોવાયેલી રહે. પતિમાં જ પરમેશ્વર—બુદ્ધિ. જે કે જશીની આસ્થા તો ભારે. દેરાસરમાં જાય ત્યારે તીર્થકર ભગવાન આગળ ખોળો પાથરતાં ગદ્ગદ્ થઈ જાય. પણ એને દેરાસરમાં જવાનું વ્યસન નહીં.

ગોવિંદભાઈ રાવલે લખ્યું ઓછું, પણ લખ્યું તે સત્વશીલ. એમનાં સાસુ ‘જશી’નું ચરિત્ર ખરે જ સુંદર અને સચોટ છે. આપણા ભણતરમાં શું ખૂટે છે તે આવાં ચરિત્રો વાંચતાં અનુભવાય છે. ગોવિંદભાઈને અભિનંદન. સરસ પસંદગી બદલ તમને (“સમ્રો ઈ.મહેઠીલ” તથા સંપાદક ઉત્તમ ગજ્જરને) પણ.
- મનસુખ સહ્યા

પતિ પણ કહેતાં, ‘તારી કક્ષા મારા કરતાં ઊંચી. તું તો બધું સમભાવે ભાળે છે એટલે તારો તો મોક્ષ જ થવાનો. અમારે તો હજી કોને ખબર કેટલા જનમ લેવા પડશે !’ પતિ પાકું પાન હતા. યથાકાળે ગયા. પણ હજી આજીયે ‘તારા બાપુ’ કહીને દિવસમાં કેટલીયેવાર એમની વાત કાઢે. ભક્તને ભગવાનના સ્મરણમાં જેવી મધુરતાનો અનુભવ થતો હશે એવી મીઠાશ જશી પતિની વાત કરતાં અનુભવે. પતિ જતાં જશીનો પગ છૂટો થયો. સાસરિયાં, પિયરિયાં, બહેનો, દીકરીઓનો વડલા જેવો બહોળો વરતાર. સૌ જશીને તેડાવે. પણ એ જાય ત્યારે છોકરાં રીસાય. ‘જશી, તું કેમ જતી રહે છે ? અમને તારા વિના ગમતું નથી.’ ઘરનાં બધાં છોકરાંની એવી ફિરિયાદ.

જશી ઝાઝું ભાણી નહોતી; પણ વાંચવાનો શોખ ખરો. છાપું નિયમિત વાંચે. મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો ખાસ વાંચે. ગાંધીજી પર ઘણો ભાવ. બે દીકરીઓ ગાંધીનું કામ કરે. એમના આશ્રમમાં જાય. પ્રાર્થનામાં જવાનું બહુ ગમે. આસપાસના ગામમાં પણ જાય. ફૂલની જેમ સુવાસ મૂકી આવે. સૌ યાદ કરે.

સંકલ્પો કરીને સિદ્ધિ મેળવવાની વાત નવી નથી. ગયા વર્ષે સંકલ્પો કરવાનું જો ભૂલી ગયા હો, તો આ વર્ષે સંકલ્પો કરવાનું તમને યાદ દેવડાવી, તમારી સરળતા માટે, કેટલાક સંકલ્પો નીચે ટપકાવ્યા છે. આ સંકલ્પો કરતા પહેલાં પત્નીને (જો એ ફોન પર જામી ન ગયાં હોય તો !), સાસુને (જો એ મંદિરે ન ગયાં હોય તો !), ગામમાં રહેતા ભાઈ-બહેનોને (તમારી સાથે બોલવા-ચાલવાનાં સંબંધો રાખતાં હોય તો !) પૂછીને પછી જ સંકલ્પો કરજો. સંકલ્પો આખા વર્ષ માટે કરવા એવું નથી. ફાયદાઓ દેખાતા-મળતા બંધ થાય, ત્યારે સંકલ્પો પૂરા થયા માની, બંધ કરવામાં કોઈ નાનમ નથી !

(૧) સવારમાં ઊઠતાંની સાથે પ્રથમ પત્નીનું મોં જોવું

કારણ : ભગવાનનું મોં જોવાનું તો બધા જ કહેતા હોય છે. ભગવાન તો ભલો, ભોળો છે એટલે, એકાદ વર્ષ માટે એનો નંબર બીજો રાખવામાં વાંધો નથી. ભક્તિ અને ભોગથી ભગવાનને તો મનાવી લેવાશે. પત્નીને જો ખુશ રાખીશું તો આખું વર્ષ ધરમાં શાંતિનો અનુભવ થશે. ધરમાં શાંતિ હશે તો મનની શાંતિ પ્રાપ્ત થશે. મન શાંત હશે તો ભગવાનની ભક્તિ કરવામાં ચિત્તની એકાગ્રતા મેળવી, સાચી ભક્તિનો સ્વાદ મેળવી શકાશે.

(૨) પારકાની પંચાતમાં પહેલાં પડવું

કારણ : ધરની પંચાત કરવા જઈએ ત્યારે પત્ની ડોળા કાઢે. કોઈક વાર વેલાણ લઈને પણ દોડી આવે. ધરનાં છોકરાઓ પણ આજકાલ ક્યાં સાંભળે છે ? ઉપરાંત, ધરની પંચાત કરીને પોતાના પગ પર કુહાડો મારવો શોભાસ્પદ નથી. પારકાની પંચાતમાં નહિ નહાવા નહિ નીચોવવા જેવું છે. પારકાની પંચાત કરવામાં મિત્રો સાથે વખત પણ વીતી જાય છે. આમેય રાજકારણ અને ધર્મની બાબતમાં આપણી ચાંચ રૂબે નહિ એટલે, પારકાની પંચાતમાં બહુ જ્ઞાનની પણ જરૂર નહિ. પારકાની પંચાત કરવામાં પૈસા પણ આપવા પડતા નથી. ધરમાં ચૂપ રહીને સંઘરેલી શક્તિને ક્યાંક તો કાઢવી પડે ને !

(૩) સાસુની સોડમાં બેસવું અને માને મોં નહિ બતાવવું

કારણ : મા તો મા જ છે. એને મોં નહિ બતાવીએ તોયે એના પ્રેમમાં એટ નહિ આવે. સાસુ માટે એવું નથી. માનો પ્રેમ શબ્દો વાટે વહેતો નથી. સાસુ તો સારા સારા શબ્દો વાપરી ખુશ કરી નાખે છે. જેમ કે, પ્રાણલાલ, પીયૂષકુમાર વ.વ. કેટલા બધા વિશેષણો વાપરીને આપણને બોલાવે છે. મા એવું કરતી નથી. મા તો માગ્યા વગર પીરસે પણ નહિ. જ્યારે સાસુ તો આગ્રહ કરી કરીને જમાડે. માનો પ્રેમ આજીવન ઝરણાંની જેમ સતત વહેવાને કારણે કદરદાન રહ્યો નથી. સાસુનો પ્રેમ અલ્પજીવો છો ને હોય, પણ બે ઘડી માટે, એ પ્રેમ નવી ફેશન જેવો

જશીને સામયિક-પ્રતિક્રમણ કરતાં કે નવકારી ગણતાં કદી ભાળી નથી. પણ રાતે સૂતાં અને સવારે ઊઠતાં અંતરના ખરલમાં ઘૂંટીને જે સ્વરભાર સાથે 'અરિહલ્ત... અરિહલ્ત' બોલે એમાં કોટિ-કોટિ નામજપનું ફળ સમાઈ જાય.

સઘસ્નાતા, સદેહ ખાદીની સાડી પહેરેલી જશી, કશાયે પૂજાવા વિના માત્ર પોતાના બે હાથનો અર્ધય કરી ઊગતા સૂર્યનારાયણને વંદના કરે. એને ગાયત્રી મંત્ર તો ન આવડે અને છતાં એ મનમાં કંઈક ગણગણે ત્યારે એના ધરડા મોં પર જે દીપ્તિ દેખાય, તે અત્યંત રમણીય લાગે. એમાં ભાવોદ્વેગતા હોય. તેમાં જગત આખાના કલ્યાણની ભાવના હોય. આવી અનેક નામી-અનામી પુણ્યગંધા સ્ત્રીઓની જીવન અંજલીઓના અર્ધયથી જ તો આ ધરતી પણ પુણ્યગંધા બની છે ને !

(વિશ્વમંગલમ્, અનેરા - 383 001, ગુજરાત, ભારત)

છેક આત્મકથા નહીં; એવા - લેખકના જીવનનાં સંભારણાં સમા પુસ્તક 'મને સાંભરે રે...' (પ્રકાશક - રચના પ્રતિષ્ઠાન, વિશ્વમંગલમ્ - અનેરા - 3૮૩ ૦૦૧, તા. હિમ્મતનગર, જિલ્લો : સાબરકાંઠા. આવૃત્તિ પહેલી : ૨૦૦૪, પાન : ૧૪૬ કિમ્મત : રૂપિયા ૫૦)નાં પાન ૧૨૬થી ૧૩૦ ઉપરથી સહેજ ટૂંકાવીને સાભાર

... ઉત્તમ ગજ્જર

(સદ્ભાવ : "સન્ડે ઈ-મહેડીવ" -

વર્ષ : સાતમું - અંક : 233 - December 18, 2011)

"ઓપિનિયન"/ Opinion

છે. સાસુનાં સુવાક્યો કાનને સાંભળવા ગમે છે. માની શિખામણની વાતો સાંભળતાં કંટાળો આવે છે. સાસુની વાનગીઓમાં સ્વાદ છે. સ્વાદિષ્ટ રસોના આપણે શોખીન છીએ. માની રસોઈમાં મમતા છે, પણ એને માણવાની ધીરજ આપણામાં નથી. સાસુના પ્રેમને કારણે પત્ની સાથેના ઝગડા થવાના સંજોગો ઊભા જ થતા નથી. પેલી કહેવત બદલવાનો સમય પાકી ગયો છે કે, 'મા તો મા બીજાં બધાં વગડાના વા' ને બદલે 'સાસુ તો સાસુ, બીજાં બધાં સમાજનાં આંસુ !'

(૪) સાળાઓ સાથે આ વર્ષે સારા સારી રાખવી

કારણ : લોહીની સગાઈવાળા સ્વજનો જે સંબંધ રાખે છે એ તો લોકોને બતાવવા પૂરતો જ હોય છે. ખરા કામમાં એ આવતા નથી ! પરિવારમાં જો તમે મોટા હો તો ધરના બધા અનુજો તમારી પાસેથી બધા પ્રકારની આશા-અપેક્ષા રાખીને જીવે-ફરે. તમારે એ બધા માટે આજીવન ઘસાઈ મરવાનું ને બદલામાં જશને માથે જૂતાં મળે એ જુદું! સાળાઓ સાથે આ બધું થતું નથી. એમની સાથેના સંબંધમાં નકરા ફાયદા ને ફાયદા છે. એમના ઘેર જવાનું થાય, ત્યારે એ લોકો તમારી સેવા સંતોની જેવી કરે. પગ ઘોઈ પી જાય ! તમારો પડતો બોલ ઝીલી લે. તમને ભાવતું ભોજન ખવડાવે. તમારે એમની જરૂર હોય, ત્યારે દોડતા આવી જાય, ને ઊભા પગે તમારું કામ કરે, વગેરે વગેરે. સાળાવેલીઓની શુશ્રૂષાની વાતો તો અખૂટ છે.

(૫) સંતોની કથામાં જઈ, બાનુઓની કથા સાંભળવી

કારણ : સંતો એકની એક જ વાત કરતા હોય છે કે જેનાથી સૌ પરિચિત તો હોય છે. એમની વાતોમાંથી હાસ્યના ટુકડાઓ સિવાય કંઈ ગ્રહણ થતું નથી. બાનુઓની વાતોમાં વિવિધતા હોય છે. વાતોની ભૂમિકા, પાત્રો, વાતોના વળાંક, વગેરે વગેરે રસદાયક અને કર્ણપ્રિય બની જાય છે. દરેક વાતમાં કંઈને કંઈ નવીનતા નજરે પડે છે. આ જ કારણે કાનને કદી કંટાળો આવતો નથી. એ વાતોથી મગજને માર પડ્યાનું દુઃખ થયું નથી. આંખ પણ મારી મીંચાતી નથી. એમની વાતો યાદ પણ રહી જાય છે અને તક મળતાં આપણે ખુદ એ વાતોના કથાકાર બની જઈએ છીએ. સાધુ-સંતોની વાતો તો એમનાથી વિપ્લૂટા પડતાંની સાથે જ, 'પાર્કિંગ લોટ'માં જ, વિપ્લૂટી પડી જાય છે. બાનુઓની વાતોમાં વખત બગાડ્યા જેવું નથી લાગતું ! સાધુ-સંતોની વાતો તો ઘડી ઘડી આંખ બંધ કરી, સાંભળવા ખાતર જ સાંભળીએ છીએ.

(૬) રવિવારે રસોડું બંધ રાખવું

કારણ : આમેય ઘરવાળી કાયમ ભૂમો પાડે છે કે 'એ' ક્યારે ય ખાવા બહાર લઈ જતા નથી. ગામમાં મંદિરોની સંખ્યા દિન-પ્રતિદિન વધતી જાય છે. મંદિરમાં જવાથી બેવડો ફાયદો થાય છે. ભગવાનનાં દર્શનથી મનનું અને પ્રસાદથી તનનું કામ થાય છે. આમ, એક પંથ ઔર દો કાજ ! રસોડાની રજામાં ધર્મપત્નીના મુખ પરનો મલકાટ મુખવાસમાં મળે એ અલગ ! મંદિરની રસોઈમાં જે સ્વાદ માણવા મળે છે એ રેસ્ટોરન્ટમાં પૈસા ખર્ચીને પણ મળતો નથી. મંદિરમાં કેમ નથી આવતા, કહેનારા હરિભક્ત મિત્રોનું માન પણ સચવાય છે ! એટલે જ, આ સંકલ્પ કરવામાં કોઈને પૂછવાની પણ જરૂર નથી !!

(૭) પ્રમુખની પુરશી સિવાય ચૂંટણી લડવી નહિ

કારણ : પ્રમુખ બનીએ તો પત્નીને 'ફર્સ્ટ લેડી' બનવાનો લાભ પણ મળે ને ! આ પુરશીનો જેટલો વટ પડે છે એટલો બીજી પુરશીનો પડતો નથી. આ પુરશીવાળાને જેટલું માન મળે છે એટલું બીજી પુરશીઓ પર બેસનારને મળતું નથી. વટ પડે નહિ અને માન મળે નહિ, એ પુરશી માટે વખત અને નાણાં વેડફી નાખવાનો અર્થ ખરો ? પ્રમુખ બનવાથી નોકરીઓમાં, સગાં-સબંધીઓમાં, અમેરિકામાં કે ભારતમાં, સાઉદી કે લંડનમાં જાહેરાત તો કરાય. પ્રમુખ થવાથી કોઈનાં લગ્નમાં, નવી દુકાન કે નવા ધરના વાસ્તુમાં મુખ્ય મહેમાન બનવાની તક પણ મળે. નાના પ્રમુખમાંથી અનુભવ લઈ મોટા પ્રમુખ બનવાનું ભાથું ભરાય. પત્ની પણ ગર્વથી એના મહિલા મંડળમાં માનનો મોભો મેળવી શકે. 'મારો ઘણી તો પ્રમુખ છે !' વાત વાતમાં એમ કહેવાથી એમનું મન

કેટલું પ્રફુલ્લ બની જાય છે, એ તો પ્રમુખ બન્યા વગર નહિ સમજાય. પ્રમુખ બન્યા વગર નાણાંકીય અને રાજકીય બાબતોમાં નિપુણ પણ ન થવાય !!

(૮) એક માળના મકાનમાંથી બેમાળવાળામાં મૂવ થવું

કારણ : આજકાલ પેટ વધવા માંડ્યું છે. કસરત કરવાનો કંટાળો આવે છે. એ બાબતમાં નિયમિત બનાવું નથી. વ્યાયામના વર્ગોમાં પૈસા પડી જાય છે. મોટું પેટ જોઈ ઘરવાળી પણ બૂમો પાડે છે. એ પૂરતું પીવા કે ખાવા પણ દેતી નથી. બે માળનું મકાન હોય તો સીડી પર ચડ-ઊતર કરીને આપોઆપ કસરત તો કરી શકાય. શેરીઓમાં પાણી ભરાય ને નીચલા માળમાં પાણી ઘૂસી જાય તો ઉપલા માળનો આશ્રય તો મળે. બીજા માળની બારીમાંથી સૂર્યના અને સૂર્યકિરણોમાં નહાતી સૂર્યબાનુઓનાં દર્શન પણ થાય. આજકાલ બધા મિત્રો અને સગાંઓ બે માળના મકાનમાં 'મૂવ' થવા લાગ્યાં છે. અત્યારથી સંકલ્પ કરીએ તો એકલા પાછળ પડી ન જવાય ! સૌની સાથે સુખી કે દુ:ખી !!

(૯) કથામાં જવું પણ જમવા ટાણે

કારણ : આજકાલ થતી કથાઓ થોડી કંઈ વ્યથા કે વ્યાધિ દૂર કરવા માટે થાય છે. આ તો મિત્રોને એક સામટા જમવા બોલાવવાનો પ્લાન હોય છે. આમેય શ્લોકોમાં કોને સમજાણુ પડે છે. વહેલાં જઈ, ભૂમિ પર બેસીને પગની પીડામાં, મન કથાબીજમાં સ્થિર તો રહેતું નથી. કાન બંધ રાખી કથામાં સૂનમૂન બેસી ઝોકાં ખાવા કરતાં મોડા જવું વધારે લાભદાયી છે. જમણુ માટે બહુ રાહ પણ જોવી ન પડે !

(૧૦) પત્નીને 'એ'થી અને પારકીને 'હની'થી બોલાવવાં

કારણ : ઘરડાઓ કહી ગયા છે કે જેવો દેશ એવો વેશ રાખવો. દેશના વેશની સાથે સાથે એ દેશની વાણી પણ અપનાવવી જોઈએ. 'હની' કહેવાનો અહીંનો રિવાજ હજી આપણે અપનાવ્યો નથી. આપણા શાત્રોમાં કહ્યું છે કે, પત્નીને એનાં નામથી ન બોલાવાય, એનું પણ પાલન થશે. તદુપરાંત 'હની' શબ્દ સાંભળવા જેમને ઈચ્છા છે, તેમને સંતોષ પ્રાપ્ત થશે. વાણીદાન જેવું બીજું કોઈ દાન નથી. વગર મૂડીનો આ વેપાર છે. દાન કરવાથી પુણ્ય જ મળે, પાપ નહિ ! શરૂ શરૂમાં 'હની' શબ્દ 'ફની' જરૂર લાગશે, પણ પ્રેક્ટિસ થતાં એ 'યૂ નો..યૂ નો'ની જેમ આપોઆપ જ મોંએથી સરી પડશે, અને 'હની' પછી કોઈને 'ફની' પણ નહિ લાગે !

(૧૧) સત્યની સાથે ફિફ્ટી ફિફ્ટી જુદું પણ બોલવું

કારણ : સત્ય બોલનારનો આ જમાનો નથી. બોલે જુદું) એના બોર વેચાય છે. સાચાનું કોઈ સગું નથી. સાચું બોલનાર એકલવાયો અટવાય છે. સત્યનું ફળ મળે ત્યાં સુધીમાં ધીરજ ખૂટી જાય છે. આજકાલ આગળ આવનાર સાચ અને જૂઠું

મિશ્રણ કરીને આવ્યા છે. આમેય સો ટય સોનાથી જેમ વીંટી બનાવી શકાતી નથી, તેમ એકલા સત્યને વળગી રહેનારની ઈચ્છા ફળીભૂત થતી નથી. સાચું કહેનારા હોય તો સાચું સાંભળનારા પણ કેટલા ! સાચું કહીને કડવાશ મેળવ્યા કરતાં, મોઢાની મીઠાશ ફિફ્ટી ફિફ્ટી જૂદું બોલીને કેમ ન મેળવવી. સત્યનો સદા વિજય છે એ ખોટું છે. સત્યનો સદા પરાજય

સોજન્ય : "ઈન્ડિયન એક્સપ્રેસ", 6 જાન્યુઆરી 2012

છે એ કોર્ટોમાં આપણે ક્યાં નથી જોતા. ચલચિત્રોવાળા પણ અસત્ય નારાયણનાં ગીતો બનાવતાં થઈ ગયા છે. રાજકારણમાં તો અસત્યની બોલબાલા છે એ તો સૌ જાણે જ છે. સત્ય બોલીને બીકના માર્યા જીવવા કરતાં, ફિફ્ટી ફિફ્ટી અસત્યનો આશરો લેવો ખોટો નથી. સત્ય બોલીને સ્વર્ગમાં ખુરશી મળશે ત્યારે મળશે, પણ સત્ય - અસત્યના પ્રયોગો કરીને આજીવન અહીં જ સારા હોદ્દા પરની ખુરશી મેળવી શકાય છે. સો ટકા સત્ય બોલવું કઠિન છે. ફિફ્ટી ફિફ્ટીવાળું કઠિન નથી.

(૧૨) પગ દબાવવા તો પત્નીના

કારણ : સંતોના પગ દબાવવાની તક આદેશમાં જલદી મળતી નથી. સંતો ક્યારેક આવી ગયા હોય તો આપણા જેવા સામાન્ય માનવને એ તક મેળવવા નેવાના પાણી મોભારે ચડાવવા બરાબર બની જાય છે. સંતોના પગ પુરુષો દબાવે એ સમાજ અને સંતવર્ગને શોભારૂપદ પણ નથી. સંતોના પગ દબાવવા તરફ કોઈ પડકાર નથી. પત્નીના પગ દબાવવાની વાત એક પડકાર છે. સંતોના પગ દબાવીને થયેલા લાભોની વાત કોઈ કરતું નથી પણ, પત્નીના પગ દબાવવાથી થતા લાભોની વાત કોઈ કરે તો દુનિયા માનવા તૈયાર નથી. પત્નીના પગ દબાવવાથી, એની આખા જીવનની આપણને કરેલી સેવાનું વળતર મળી જાય છે. આ પ્રયોગ નવો છે એટલે એને અપનાવતાં વાર લાગશે. પત્નીના પગ દબાવવાથી એ પગની સુંદરતા, કોમળતા અને પગની લીધેલી કાળજીની ખબર પડે છે. પત્નીના પગ દબાવવાથી જે કૃપા આપણા ઉપર ઊતરી આવે એને જોઈ દેવો પણ ઈર્ષાના માર્યા બળી ઉઠશે. આવું કાર્ય કરનાર પતિને બીજા પતિગણુ પાગલ કે મગજનો અસ્થિર માની એની ઠેકડી ઉડાવશે. પત્નીના પગ દબાવનાર પતિ જેટલો પત્નીથી દબાયેલો નથી

તેટલો પગ નહિ દબાવનાર પતિ પત્નીથી દબાયેલો છે એ તો ઊંડા ઊતરીને તપાસીએ ત્યારે ખબર પડે. બહાર વાઘ થઈને એ ભલેને ફરતા હોય, પણ ઘરમાં પ્રવેશ કરતાંની સાથે જ એ ઉંદરડીનું સ્વરૂપ લઈ લે છે એનું શું ? રસોડામાં જઈ રસોઈ કરવી, વાસણો સાફ કરવાં, બાળકોને નવડાવવાં, ડાયપર બદલવાં વગેરે વગેરે કામો કરવામાં કાયરતા ન જાણાતી હોય, તો એકાદ વધારે (પગચંપીનું) કાર્ય કરવામાં મૂછ નીચી ક્યાં થવાની છે ? શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે જ્યાં જ્યાં નારીઓ પૂજાય છે ત્યાં ત્યાં દેવતાઓનો વાસ છે. પત્નીની પગચંપી એ એક પૂજા નથી ? પત્નીની પગચંપી કરવાથી ભગવાન ખુદ આપણા ઘરમાં આવી વસે એના જેવું બીજું સુખ કયું ?

આ ડઝન સંકલ્પોમાંથી આપને જે યોગ્ય લાગે તે સંકલ્પો કરવાનું તમારા ઉપર જ છોડું છું. (લેખકના પુસ્તક 'હળવે હેયે'માંથી સાભાર)

e.mail : chiman_patel@hotmail.com

કોફીનો કપ • દીપક બારડોલીકર

તપ તૂટી શકે છે,
છૂટી શકતો નથી -
કોફીનો કપ !

(૨)

કોફીનો કપ બોલે નહીં,
પણ વિચારોના આગળ
ખોલે જરૂર !

(૩)

કોફીને મોં નથી
પણ એને જોઈએ
અલ્પાહાર
ભજિયાં, સમોસાંનો સ્વાદ !

(૪)

મેં કોફી પીધી
અને કોફી પી ગઈ
મારી ઉદાસી !

(૫)

ટેબલ પર
કોફીના બે કપ હતા.
અને પછી
એક રસમય કવિતા બની ગઈ -
એ મહિલા સાથેની
મારી અંગત વાતો !

(૬)

શ્યામ રાત્રિના કરમાં
કોફીના ગરમ કપ મૂકો.
એ આળસ મરડશે
અને તમે જોશો
કે સામે ઊભી છે
'ફયજ' સાહેબની
સદાબહાર નઝમ :
'મુઝ સે
પહલો મુહબ્બત
મેરી મહબૂબ ન માંગ'

(૭)

સાંવરીને કહો,
મને કોફી ગમે છે -
કોફીનાં રંગસુગંધ ગમે છે !

"I believe that we permit things to be done in India, which we would not permit to be done in Europe" - William Henry Russell, Journalist and correspondence for The Times, 1857.

'Mutiny' or 'War of Independence?' - 'The Indian Mutiny' remains a commonly used term in Britain; but this description ignores the scale and wider significance of the uprising. 'The first war of Independence' is favoured by many in India. However, this term implies a unified and organised uprising, ignoring the local complexity of the events. Neither interpretation is adequate. How to describe the violence of 1857-58 is still contested today.

હમણાં જ એક મ્યુઝિયમમાં

ઉપર મુજબનું લખાણ વાંચ્યું, જે જોડે આખી તસવીર પર પણ દેખાઈ આવે છે. તે સાથે જ ઇતિહાસ અને તેના નિરૂપણ અંગે વિચારોના ચક્રોગે ચઢી જવાયું. ભારતમાં ૧૮૫૭ની ઘટનાઓને 'પ્રથમ સ્વતંત્રતા સંગ્રામ' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જ્યારે બ્રિટિશ ઇતિહાસકારો તેને લશ્કરમાં થયેલા બળવાની રીતે જુએ છે. ઉપર લખ્યા મુજબ, 'સિપાઈઓના બળવા' તરીકેનું અર્થઘટન બધી ઘટનાઓની વ્યાપકતા, તેમને સુગઠિત કરવાના પ્રયત્નો વગેરેને મહત્ત્વ આપતા નથી.

જ્યારે તેને 'પહેલા સ્વતંત્રતા સંગ્રામ'નું

અર્થઘટનનો મતલબ એ થાય કે આ બધી ઘટનાઓ કેન્દ્રીય નેતાગીરી દ્વારા દોરવાઈને એક જ રાષ્ટ્રની વિભાવના સાથે થયેલી અને તેમાં સ્થાનિક પ્રશ્નોની જટિલતા કે વિવિધતા ન હતી. તેમાં પણ કેતન મહેતાની ફિલ્મ 'મંગલ પાંડે' તો વળી આખી ઘટનામાં મંગલ પાંડેને કેન્દ્રમાં મૂકીને તેને આખા સંગ્રામના નેતા (તાત્યા ટોપેની જેમ) તરીકે દર્શાવે છે, જે ઐતિહાસિક ઘટનાઓથી ઘણું વેગળું છે. જે બે દેશોમાં ઇતિહાસની અમુક ઘટનાઓના બે અર્થઘટન થવાના હોય તો પછી ઇતિહાસને ભણવો કેવી રીતે? ક્યું અર્થઘટન વધારે સાચું?

અમેરિકી અને યુરોપીય સમાજે ગુલામી પ્રથાના ઇતિહાસને કેવી રીતે જોતા હશે કે જેમાં એક કરોડથી વધારે લોકોનું સ્થળાંતરણ (વાંચો, ખરીદ-વેચાણ!) થયું અને જેમાં લાખો લોકો મૃત્યુ પામ્યા. અને તે વિષે આફ્રિકાની સ્કુલોમાં ઇતિહાસના અભ્યાસક્રમમાં શું હશે? જર્મનીમાં બાળકો હિટલર વિષે કેવી રીતે ભણતા હશે? પાકિસ્તાનમાં બાળકો ગાંધીજી વિષે શું માનતા હશે, શું આપણે જે ઝીણા માટે માનીએ છીએ એવું જ કંઈક? જાપાનમાં પર્લ હાર્બર પરના હુમલા વિષે ઇતિહાસના પાઠ્યપુસ્તકોમાં શું લખાયું હશે? બાંગ્લાદેશના બાળકો ૧૯૪૭થી ૧૯૭૧ વચ્ચેના પૂર્વ પાકિસ્તાન તરીકેનાં વર્ષો વિષે શું ભણતા હશે? આપણે આપણા બાળકોને આઝાદ ભારતમાં ધર્મ, જાતિ વગેરેના નામે થયેલા હિંસાકાંડો વિષે શું શીખવીશું? આ બધા અઘરા સવાલો છે, એટલા માટે નહિ કે જવાબ શોધવા અઘરા છે, પણ એટલા માટે કે જવાબો ઘણા છે અને તેમાંના સાચા જવાબો મનગમતા જવાબો નથી હોતા. ઇતિહાસની વાત આવે ત્યારે મનગમતી વાત જ આવે તેવી સગવડ મળતી નથી.

ઇતિહાસમાં ન ગમાડવા જેવું ઘણું હોય છે અને ગર્વ લેવા જેવું પણ ઘણું હોય છે. મોટો પ્રશ્ન થઈને ઊભો રહે છે કે ઇતિહાસ એ સામાજિક વિજ્ઞાન છે કે પછી ધાર્મિક પુરાણ? મનગમતી વાર્તા છે કે પછી જેટલા પુરાવા મળે તેટલું જ અધૂરું સત્ય? ઇતિહાસ કોની માલિકીનો હોવો જોઈએ? સરકાર, જે તે વખતે સત્તાધારી રાજકીય પક્ષો, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ, શિક્ષણવિદો કે ઇતિહાસકારો,

બહુમતિ કે લઘુમતિ પ્રજા? શું દર સરકારે ઇતિહાસનાં પાઠ્ય-પુસ્તકો બદલાવાં જોઈએ?

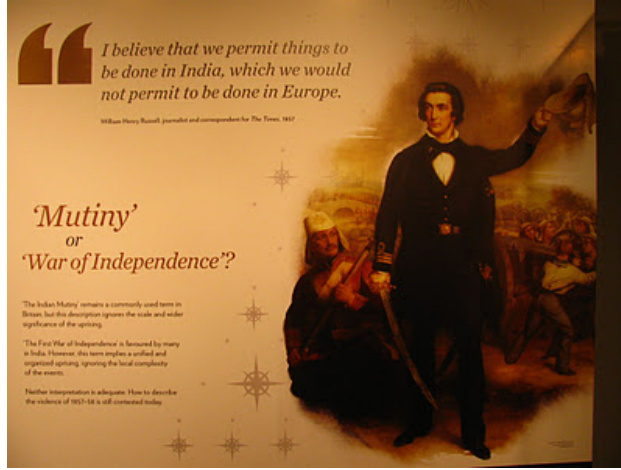
ઇતિહાસને બદલી શકાતો નથી, હા, ઇતિહાસને તોડવા-મરોડવાના પ્રયત્નો વારંવાર થાય છે. કારણ કે તેમાંથી રાજકીય ફાયદો લેવાનો હોય છે. હિટલરે જર્મન પ્રજાને વારંવાર સમજાવી દીધેલું કે તેઓ દુનિયાની સૌથી શ્રેષ્ઠ ક્રોમ છે. કમનસીબે વાત ત્યાં અટકતી નથી - જે તમે શ્રેષ્ઠ હો, તો બીજા જૈવિક રીતે નબળા છે, તેઓ તમારી ઈર્ષ્યા કરે છે, તેઓ તમારું શોષણ કરે છે, તમારી સહનશીલતાનો ખોટો ફાયદો ઉઠાવે છે, જા, જા હાં, એ લોકો ગમે ત્યારે કંઈક કરી બેસશે, એમને કહી દો કે તમારી સહિષ્ણુતાને તમારી નબળાઈ ન સમજો, આપણે તેમને પાઠ ભણાવીશું. આવી રીતે થાય યુદ્ધની શરૂઆત, જેનું પહેલું

પગથિયું હોય, ઇતિહાસનો તોડ-મરોડ, પછી ગર્વનું લાલચોળ લોહું આવે જેને અભિમાનના બીબામાં ઢાળવામાં આવે અને ધારી લીધેલી જૈવિક કે સાંસ્કૃતિક શ્રેષ્ઠતાના શસ્ત્રો સજાવીને યુદ્ધની રાહ જોવાની. જરાક ચિનગારી થાય કે પ્રજા ઉન્માદમાં 'યુદ્ધ', 'યુદ્ધ'ના પોકારો કરે અને પછી યુદ્ધ થાય. બધીયે આધુનિક લડાઈઓના મૂળમાં આવી જ પધ્ધતિ રહેલી છે. બંને તરફ આવી પધ્ધતિનો ઉપયોગ થાય તો યુદ્ધ લાંબુ ચાલે, બહુ જ હિંસક બને.

ઇતિહાસને તોડવા-મરોડવાનો ફાયદો એ છે કે તેવા જૂઠાણાની મદદથી 'આપણે અને તે લોકો' તેવા બે જૂથો ઊભા કરાય

છે. જે ઊભા થયેલા હોય તો આવા જૂથોને પોષવા માટે ઐતિહાસિક ઘટનાઓના અર્થઘટનો બદલાય છે. (ભારતીય) ઉપખંડ હોય કે આખી દુનિયા, આખો ઇતિહાસ 'આપણે અને તે લોકો'ની દ્રષ્ટિએ લખી જ શકાય. જેમાં 'આપણે' તો હંમેશાં શ્રેષ્ઠ જ હોઈએને અને બધો વાંક 'તે લોકો'નો જ હોય ને, તેવું બંને બાજુએ લાગી શકે. 'તે લોકો'ની બીક કે તેમના દ્વારા થતી હિંસાનો ભય બતાવીને, 'આપણા'માંનો કોઈ 'આપણા' સૌના ઉધ્ધારક બનવાના વચન સાથે રાજા કે નેતા બની બેસે. રાજા/નેતા બનવા માટેની મહત્ત્વની લાયકાત શું - ઇતિહાસ અને સાંપ્રત ઘટનાઓને તરત જ 'આપણા અને તે લોકો'ના સંઘર્ષ તરીકે ગળે ઉતરાવી શકે તે રાજા. સફળતાથી ક્યાંકથી 'તે લોકો' શોધી લઈ આવીને 'આપણને' મહાન અને 'તે લોકો'ને દુષ્ટ દર્શાવી શકે તે રાજા. ના, ના, બધા રાજાઓ નહીં, આ તો યુદ્ધખોર રાજાની વાત છે. યુદ્ધખોર રાજા કે નેતા બદલાય છે, તેમની નીતિઓ ઉર્ફ મોડસ ઓપરેન્ડી આ જ રહે છે.

આ તો થઈ ઇતિહાસને તોડવા-મરોડવાની વાત. તો પછી ઇતિહાસના અભ્યાસ અંગે એક પ્રજા તરીકે આપણો આગ્રહ શું હોવો જોઈએ? મને ૧૮૫૭ના વિષે પેલા મ્યુઝિયમમાં જે રીતે રજૂઆત થઈ તે ગમ્યું. તે ઐતિહાસિક ઘટનાને કોઈ અર્થઘટન તરીકે નહિ પણ એક વિવાદ કે બે અર્થઘટનો વચ્ચે થતા ટૂંક તરીકે રજૂ કરે છે. કોઈ પણ ઘટના એક તરફી નહિ પણ બહુ-તરફી હોય છે, બહુ આયામી હોય છે. ઇતિહાસના શિક્ષણની વાત આવે ત્યારે કોઈ પણ ઘટનાનાં વિવિધ અર્થઘટનો બાળકો સામે રજૂ થવા જોઈએ અને તેમને પોતાની સમજ પ્રમાણે, તેમાંના અર્થઘટનો માનવા કે નહિ, માનવાની પરંદગીનો અવકાશ હોવો જોઈએ. આ સાચાં શિક્ષણની દિશામાં સાચું કદમ હશે. આજે આપણો ઇતિહાસ ડાબેરી, જમણેરી કે કોંગ્રેસી વચ્ચે વહેંચાઈ ગયો છે, જે રાજ્યમાં જે પ્રકારની સરકાર તેમને મનગમતો ઇતિહાસ ભણાવાય છે. જે અત્યંત દુખદ છે. શું શિક્ષણના અભ્યાસક્રમોને રાજકારણથી દૂર ન રાખી શકાય?

બીજી વાત, ઉપરનું ચિત્ર એટલા માટે મહત્વનું છે કે તે દર્શાવતું મ્યુઝિયમ કોઈ તટસ્થ દેશ કે ભારતમાં નહિ પણ ગ્રીનીચ(લંડન)માં આવેલું નેશનલ મેરીટાઈમ મ્યુઝિયમ છે (http://www.nmm.ac.uk/). તેઓ કદાચ એવું માને છે કે બાળકોને ૧૮૫૭ જેવી ઘટનાની બંને બાજુ ખબર હોવી જોઈએ, તેમના પૂર્વજોનું અર્થઘટન શું હતું અને સામેની પ્રજાનું અર્થઘટન શું હતું, તેની વ્યાપક સમજ બુદ્ધિશાળી બાળકોને હોવી જોઈએ. આવીકાલે 'ગ્લોબલ સંસ્કૃતિ'નો ભાગ બનનાર અને વિવિધ સંસ્કૃતિના લોકો સાથે આંતર-રાષ્ટ્રીય સ્તર પર કામ કરનાર વ્યક્તિ તરીકે એ વિદ્યાર્થીઓને તૈયાર થવાના છે. વિચારોની મોકળાશ અને વિચારવાની સ્વંત્રતા આપી શકે તે શિક્ષણ. તેથી જ તો કોઈ એક ઘટનાના બે વિરોધાભાસી અર્થઘટનો હોઈ શકે તેનો સ્વીકાર તે ઇતિહાસની સાચી સમજની દિશામાં લીધેલું પહેલું પગલું છે. આવો એક પ્રયત્ન આ ગ્રીનીચના મ્યુઝિયમમાં જોવાનો આનંદ થયો.

તેનાથી એક ડગલું આગળ વધીને નીચેનું અવતરણ પણ ત્યાં જોવા મળ્યું. જે જવાહરલાલ નહેરુએ અંગ્રેજી અને અંગ્રેજીપણા પર કરેલો કટાક્ષ છે કે "મહત્વની વાત છે કે આજે એક હિન્દુસ્તાની શબ્દ અંગ્રેજી ભાષાનો ભાગ બની ગયો છે અને તે શબ્દ છે લૂંટ". કટાક્ષને હસી કાઢવો એક વાત છે અને તેને પોતાના 'રાષ્ટ્રીય સંગ્રહાલય'માં સ્થાન આપવા માટે 'છપ્પનની છાતી' જોઈએ. આ એક સ્વસ્થ, સમજદાર સમાજનું લક્ષણ છે. એક સ્પષ્ટતા - અહીં મૂળ મુદ્દો 'બ્રિટિશ સમાજ કેટલો સ્વસ્થ/શાલીન/મહાન છે' તે નથી. આવા છૂટાછવાયા ઉદાહરણોથી હું તે અંગેની કોઈ માન્યતા બાંધતો નથી, તેથી તમારે પણ ન બાંધવી. પણ આવા ઉદાહરણો, ભારત જેવા 'વિવિધતામાં એકતા' જેવા દેશમાં ઇતિહાસનું શિક્ષણ અને સંગ્રહાલયોમાં માહિતીની રજૂઆત અંગે નવા વિચારો જરૂર આપી જાય છે. આપણા ભારતના સંગ્રહાલયો અને કળાકેન્દ્રો એવા કેવી રીતે બનાવી શકાય કે એક, જે લોકભોગ્ય હોય, ઇન્ટરએક્ટીવ હોય, લોકપ્રિય બનાવવાની શક્યતા ધરાવતા હોય અને બીજું કે, લોકોને તે વિચારશીલ બનાવવામાં, નવી રીતે વિચારવામાં મદદ કરે?

આખરે, "સા વિધ્યા યા વિમુક્તયે" (Education is that which liberates)નું સૂત્ર ત્યારે જ સાર્થક થાય કે જ્યારે નાત-જાતના અને રાજકીય વાડા ભૂલી જઈને અભ્યાસક્રમોમાં વિચારોની મોકળાશ અને વિચારશીલતાને ઉત્તેજન મળે. શિક્ષણમાં વિમુક્ત કરવાની શક્તિ હોવાની વાત બહુ જાણીતી છે. પ્રખ્યાત રોકબેન્ડ પિંક ફ્લોઇડનું અતિ-જાણીતું ગીત, તેમના 'વોલ' નામના આલ્બમમાં છે :

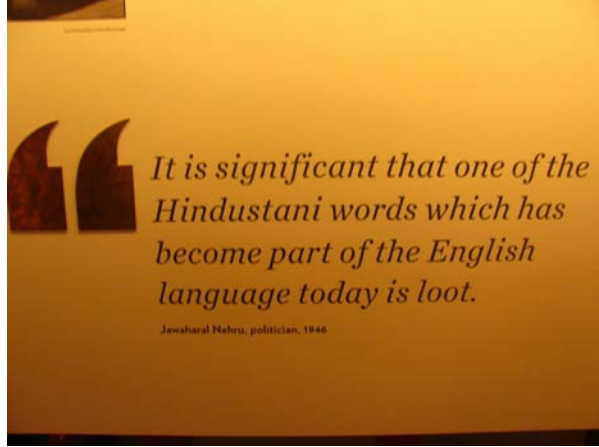
We don't need no education,
We don't need no thought control.
Hey teachers, leave the kids alone.
All in all its just another brick in the wall.

કોપી-પેસ્ટ, ગોખાણપટ્ટી, ટ્યુશન-સંસ્કૃતિ જેટલા જ ખતરનાક હોય છે એક-તરફી, સાંકડા-સંકુચિત વિચારો - so no thought control. ઇતિહાસનું શિક્ષણ ભવિષ્યની તૈયારી છે અને સંગ્રહાલયો કે કળાકેન્દ્રો તે ઇતિહાસ વગેરેની રસપ્રદ ઉડાનો હોય છે. આ બે ક્ષેત્રે ઘણા બદલાવો જરૂરી છે. નહિ તો પછી એક સરખી, એક જેવી દેખાતી ઈંટોનો ઢગલો મળશે (All in all its just another brick in the wall), રંગબેરંગી લોકસમુદાય નહિ. અહીં જો કે મને ક્ષુલ્લક આશાવાદમાં રાચવાનું એટલા માટે મન થાય છે કારણ કે નવી પેઢીને

જૂની પેઢી હંમેશા સંકુચિત જ લાગી છે. તેથી જે નવી ઇન્ટરનેટી પેઢી આવશે તે વિચારોની ક્ષિતિજો વિસ્તારશે, જે આપણે સાનમાં સમજીશું તો એવું માનશે કે 'આપણા પૂર્વજો કેવા સમયથી આગળ હતા', નહિ તો પછી આપણને હસી કાઢશે.

December 01, 2011
(સદ્ભાવ : http://charkho.blogspot.com/)

e.mail : joshirutul@gmail.com

"It is significant that one of the Hindustani words which has become part of the English language today is loot." - Jawaharlal Nehru, Politician, 1946. (National Maritime Museum, Greenwich)

ત્રણ ઘટનાને થશે સવાસો વર્ષ

• દીપક મહેતા

૧૮૮૭થી ૨૦૧૨. એક સો પચીસ વર્ષ. ૨૦૧૨ના વર્ષનું ગુજરાતી સાહિત્ય માટે આગવું મહત્વ છે, કારણ ત્રણ અસાધારણ ઘટના સાથે ૧૮૮૭નું વર્ષ સંકળાયેલું છે અને એટલે ૨૦૧૨ના વર્ષમાં એ ત્રણ ઘટનાને સવા સો વર્ષ પૂરાં થાય છે. પહેલી ઘટના તે ૧૮૮૭ના એપ્રિલમાં થયેલું ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીની નવલકથા 'સરસ્વતીચન્દ્ર'ના પહેલા ભાગનું પ્રકાશન. બીજી ઘટના તે નરસિંહરાવ દિવેટિયાના પહેલા

કાવ્યસંગ્રહ 'કુસુમમાળા'નું પ્રકાશન અને ત્રીજી ઘટના તે ૧૮૮૭ના ડિસેમ્બરની ૩૦મી તારીખે કનૈયાલાલ મુનશીનો જન્મ. આપણે ત્યાં લેખકોની જન્મ શતાબ્દી કે સવા શતાબ્દી ઉજવવાનો ચાલ છે, પણ કોઈ પુસ્તકના પ્રકાશન અંગે એવી ઉજવણી કરવાનો ચાલ નથી. પણ આ ચાલ શરૂ કરવા જેવો છે.

“સરસ્વતીચન્દ્ર”ના ચાર ભાગ પ્રગટ થયા ત્યારથી આપણી ભાષાનો એ એક

શકવતી ગ્રંથ મનાતો આવ્યો છે. મનસુખલાલ ઝવેરીએ કહ્યું હતું કે બીજી નવલકથાઓ સર્વાંગસુંદર કીડાશૈલો હશે. સરસ્વતીચન્દ્ર તો દેવતાત્મા નગાધિરાજ છે. આપણે ત્યાં સરસ્વતીચન્દ્ર વિષે જે કાંઈ લખાયાં છે તેનાં કુલ પાનાંની સંખ્યા એ નવલકથાના ચાર ભાગનાં કુલ પાનાંની સંખ્યા કરતાં ઘણી વધી જાય તેમ છે. પણ સરસ્વતીચન્દ્ર વિષેનાં બધાં વિવેચનોનો સાર ગાંધીજીના ચાર-પાંચ વાક્યોમાં સમાઈ જાય છે. પહેલા ભાગમાં એમણે (ગોવર્ધનરામે) પોતાની શક્તિ ઠાલવી. નવલકથાનો રસ પહેલામાં ભરેલો છે. ચરિત્ર ચિત્રણ એના જેવું ક્યાં ય નથી. બીજામાં હિંદુ સંસાર સરસ ચીતરાયો છે. ત્રીજામાં એમની કળા ઊડી ગઈ અને ચોથામાં એમને થયું કે હવે મારે જગતને જેટલું આપવું છે તે આ પુસ્તક દ્વારા જ આપી દઉં તો કેવું સારું.

સાહિત્ય વિવેચનની ફેશન બદલાતી રહે છે એટલું જ નહીં. સાહિત્ય વિવેચનનું પોતાનું એક રાજકારણ હોય છે. તેને કારણે કેટલાક લેખકોને સતત લાઈમ લાઈટમાં રહેતા હોય છે, તો કેટલાકને પડદા પાછળ હડસેલી દેવાતા હોય છે. લેખકનાં કુટુંબીજનો/વંશવારસોની ઉદાસીનતા કે તત્પરતા, લેખકનું વતન, તેની ન્યાતજાત, તેના અનુયાયીઓ, પ્રશંસકોની સંખ્યા અને સાહિત્યમાંની તેમની વગ, વગેરે ઘણી બાબતો આમાં ભાગ ભજવે છે. સભાન કે અભાન રીતે, પણ આજે જો કોઈ એક અત્યંત મહત્વના લેખકને પડદા પાછળ ધકેલી દેવાયા

યજ્ઞમાન દેશ તરફ વફાની ભાવના અને એકાત્મા

• “ઓપિનિયન”ના ૨૧મા ઈ.મેલિયા અંકને વાંચવાની ખૂબ મજા પડી.

‘ગુફ્તગૂ’માં રવિ પટેલનો લેખ ‘આરક્ષણ’ ગમ્યો. આ બાબતે ઘણી વાર મિત્રો સાથે ચર્ચા થાય છે. આપણા જેવા સફળનો ઈચ્છે છે કે ગીતા નામની નિમ્નવર્ણીય ઝાડુવાળીને પૂઠાંની નહીં પણ સ્ટીલની થાળીમાં જમાડીએ. પણ શું આ ભાવના આપણી વિચારશુદ્ધતાની સીમા પાર છે ? શું આપણી બહેન કે દીકરીનાં લગ્ન આપણે આ ગીતાના ભાઈ, કે જે તબીબ કે પ્રાધ્યાપક હોય, તો તેની સાથે કરાવી શકશું ?

રાસબિહારી દેસાઈનો ‘વૈષ્ણવજન’ વિષે પત્ર વાંચ્યો. મારી જેવા ઘણાને જાણ નહીં હોય કે ભારતમાં ‘રાષ્ટ્રીય ભજન’ જેવી કોઈ વસ્તુ છે - કે નથી ? પ્રત્યેક કાન્તિ એક નવું રાષ્ટ્રગીત પણ લઈ આવે છે. તો ભૂપેન્દ્રા જેવા કલાકાર વૈષ્ણવજનને નવા રાગમાં ગાય તો શું વાંધો હોઈ શકે ?

હરનિશ જાનીની ‘દ્યૈર્ઘ્ય ઓવ જુલાઈ’ ખૂબ ગમી. ખાસ તો ગુજરાતીમાં અમેરિકન (કે બ્રિટિશ કે ઓસ્ટ્રેલિયન) બનવાની સલાહ આપતા કવિએ સાબિત કરી આપ્યું છે કે અમેરિકન બનવું એ ગુજરાતીપણું કે ભારતીયપણું છોડવાનું નામ નથી, પણ આપણા યજ્ઞમાન દેશ તરફ વફાની ભાવના અને એકાત્મા તે છે.

- ચેતન શાહ

e.mail : chetan.gshah@gmail.com

માનવતા મહેકી ઊઠી

• ‘ભારતથી લેન્કાસ્ટર યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરવા આવેલ ૨૩ વર્ષના યુવાનની ‘બોક્સિંગ ડે’ને દિવસે સોલફ્ડર્મમાં થયેલ કરપીણ હત્યા’ - એ સમાચાર સહુએ ટેલિવિઝન તથા છાપાંઓ દ્વારા જાણ્યા હશે.

પૂનાના રહીશ અનુજ બિદવે લેન્કાસ્ટર યુનિવર્સિટીમાં માઈક્રો-ઈલેક્ટ્રોનિક્સનો અભ્યાસ કરવા હજુ આ વર્ષે જ સપ્ટેમ્બર દરમિયાન ભારતથી આવ્યા. અભ્યાસ પૂરો થયે વતન પાછા જવની નેમ સાથે અનુજ અભ્યાસમાં ડૂબી ગયેલો. નાતાલની રજાઓ માણવા થોડા મિત્રો સાથે માંચેસ્ટર આવ્યા. સોલફ્ડર્મની એક હોટેલમાં રાતવાસો કરવાનું ઠરાવીને ૨૫મી ડિસેમ્બરની રાતે સરખે સખા નવલોહિયા યુવાનો શહેર ભાણી નીકળી પડ્યા. તેવામાં બે-એક યુવાનો તેમની નજીક આવ્યા અને પૂછ્યું, ‘કેટલા વાગ્યા?’ અનુજે તેનો જવાબ ન વાળ્યો. તેવામાં તો એક યુવાને તેના કપાળ પર ગોળીઓ ધરબી દીધી. અનુજનું પ્રાણ પંખેરું તાબડતોબ હોશિપટાલે ખસેડાતાં રસ્તામાં જ ઉડી ગયું. પોલિસે ‘અનુજના માતા-પિતાને તેના ખૂનીને કોર્ટમાં હાજર કરીને સજા થાય તેવી ઈચ્છા હોય અને એ તેમનો અધિકાર છે. ધારો કે એ તમારો ભાઈ, પુત્ર, પતિ કે મિત્ર હોય અને માત્ર બહાર ફરવા ગયો હોય અને તેની હત્યા થાય તો તમને શી લાગણી થાય, એ વિચારીને આ બનાવના હત્યારા વિષે કે તે ગન વિષે માહિતી આપનારને £૫૦,૦૦૦નું ઈનામ જાહેર કર્યું છે.’ એવી જાહેરાત તુર્ત કરી.

એ વિસ્તારના રહીશો અને સમાચાર જાણનાર સહુના દિલ કંપી ગયાં. તારીખ ૨ જાન્યુઆરીની સાંજે અનુજની સ્મૃતિમાં એ ઘટના સ્થળે શ્રધાંજલી આપવાનું સ્થાનિક લોકોએ આયોજન કર્યું. હિંદુ, મુસ્લિમ, શીખ, ઈસાઈ, યહૂદી એ બધા ધર્મોને અનુસરનારાઓ, દરેક વર્ણના લોકો, યુવાનો, વૃદ્ધો અને નાના બાળકો મળીને લગભગ ૮૦૦થી ૧,૦૦૦ની માનવ મેદનીથી એ શેરી ભરાઈ ગઈ. કેટલાક લોકો ‘અમારે ન જોઈએ જાતિવાદ, ફાસીઝમ કે ઈસ્લામ વિરોધી પ્રચાર’ એવાં બેનર લઈને આ દુષ્કૃત્ય કરનારને પોતાનાં વર્તુળમાંથી બાકાત કર્યાંનું સૂચન કરતા હતા. ગીતા મંદિરના શાસ્ત્રીજીએ ગીતાજીના પંદરમાં અધ્યાયનું ઉચ્ચારણ સ્પષ્ટ સંસ્કૃતમાં કર્યું, તે પછી હાજર રહેલા સહુએ શાંતિ માટે પ્રાર્થના કરી અને હિન્દીમાં ગત આત્માની શાંતિ માટે અને તેના પરિવારને દિલસોજી

હોય તો તે નરસિંહરાવ દિવેટિયાને. આજે આપણને ‘કુસુમમાળા’નાં કાવ્યો બહુ પ્રભાવક ન લાગે. પણ એ સંગ્રહ ૧૮૮૭માં પ્રગટ થયો ત્યારે અર્વાચીન ગુજરાતી કવિતા બે-પાંચ ડગલાં આગળ વધી હતી. એક વિવેચકે કહ્યું છે તેમ અર્વાચીન ગુજરાતી કાવ્યશકુંતલાનો વિશ્વામિત્ર જે નર્મદ હતો તો કાણવ બન્યા નરસિંહરાવ. એમના જ આશ્રમમાં એ ફૂલી ને ફાલી. કવિતા ઉપરાંત સાહિત્ય વિવેચન અને ભાષાશાસ્ત્ર જેવાં ક્ષેત્રોમાં પણ તેમનું પ્રદાન અસાધારણ છે. સુધારક યુગના અને પંડિત યુગના કેટલાક લેખકોનું સમગ્ર સાહિત્ય આપણી કેટલીક સંસ્થા, પરિષદ, અકાદમીએ પ્રગટ કર્યું છે. પણ તેમાંથી કોઈને નરસિંહરાવનું સમગ્ર સાહિત્ય પ્રગટ કરવાનું સૂઝ્યું નથી. ૨૦૧૨ના વર્ષમાં આ કરવા જેવું કામ કોઈ કરે તો સારું.

વિવેચનના રાજકારણને પ્રતાપે વયમાં થોડાં વર્ષ મુનશીના નામ અને કામને પણ ગ્રહણ લાગ્યું હોય, એવું વાતાવરણ ઊભું થયેલું. વળી મુનશી તો દાયકાઓ સુધી સક્રિય રાજકારણમાં પણ રહેલા અને કેન્દ્ર સરકારના પ્રધાન અને ગવર્નરના પદે પણ પહોંચેલા. પણ પછીથી સત્તાધારી પક્ષ છોડીને વિરોધ પક્ષના અગ્રણી નેતા બન્યા. પણ પરિણામે સરકારી કે અન્ય માનઅકરામો એમનાથી દૂર રહ્યાં. દેશની જુદી જુદી ભાષાનાં પુસ્તકોને દર વર્ષે પુરસ્કાર આપવાનું દિલ્હીની સાહિત્ય અકાદમીએ ૧૯૫૫થી શરૂ કર્યું. ભારતીય સાહિત્યનો સર્વોચ્ચ પુરસ્કાર ગણાતો જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કાર આપવાનું ૧૯૬૫માં શરૂ થયું. મુનશીનું અવસાન તે પછી ૧૯૭૧માં થયું. છતાં એ બંને પુરસ્કાર મુનશીથી દૂર રહ્યા એ કેવળ અકસ્માત ન હોય. અરે, દિલ્હીના આ પુરસ્કારોની વાત તો દૂર રહી, આપણો સીધોસાદો રણજિતરામ ચન્દ્રક પણ મુનશીથી દૂર રહ્યો છે. આ બધા પાછળ ખુદ ગુજરાતના જ અને ખાસ કરીને અમદાવાદના કેટલાક ગઈકાલના અને આજના સુધ્ધાં, લેખકોનો મુનશી માટેનો તેજેદ્રેષ અને આણગમો કામ કરતો હોય એ નકારી શકાય નહીં. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સત્તાંતરના પ્રકરણમાં પણ મુનશીને જ ખલનાયક તરીકે ચીતરવાનો સભાન પ્રયત્ન આજ સુધી થતો આવ્યો છે.

ગુજરાતી સાહિત્યના ક્ષેત્રમાંનું મુનશીનું પ્રદાન તો અસાધારણ છે જ. પણ એ ઉપરાંત કાયદો અને ન્યાય, શિક્ષણ, આઝાદી માટેની લડત, રાજ્ય અને કેન્દ્રની સરકારો, બંધારણના ઘડતર માટેની સમિતિ, હૈદરાબાદનો મુક્તિસંગ્રામ, અનેક સંસ્થાઓના સ્થાપક કે સંચાલક, દેશ-વિદેશમાં અનેક સ્થળે પથરાયેલી ભારતીય વિદ્યાભવન જેવી સંસ્થાના સ્થાપક જેવાં અનેક જુદાં જુદાં ક્ષેત્રો સાથે મુનશીનું નામ સંકળાયેલું છે. આટલાં બધાં ક્ષેત્રોમાં, આટલાં લાંબા સમય સુધી, આટલી મહત્વની કામગીરી, આટલી સફળતાથી બજાવી હોય એવો બીજો કોઈ ગુજરાતી લેખક નથી. મુનશીએ ૫૬ ગુજરાતી પુસ્તકો ઉપરાંત ૩૬ પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં પણ લખ્યાં છે. આટલી મોટી સંખ્યામાં અંગ્રેજી પુસ્તકો બીજા કોઈ ગુજરાતી લેખકે લખ્યાં નથી. પણ તેમાંનાં ઘણાંખરાં આજે આઉટ ઓફ પ્રિન્ટ છે. ૨૦૧૨ના વર્ષમાં કંઈ નહીં તો તેમાંનાં દસ-બાર મહત્વનાં પુસ્તકો પણ ફરી છપાય એ જરૂરી છે.

(સદ્ભાવ : ‘વર્ડનેટ’, “મુંબઈ સમાચાર”, ૬.1.2012)

e.mail : deepakbmehta@gmail.com

e.mail : mahendraaruna1@gmail.com

પાઠવવા માટે બે શબ્દો કહેવાયા. જ્યાં ભાંગફોડ, મારામારી, બેકારી, ગુનાખોરી, દારૂની લતમાં અને નશીલાં ડરગસની ચુંગાલમાં ફસાયેલા લોકોની સંખ્યા ઘણી છે, તેવા વિસ્તારમાં આ દ્રશ્ય એક અનોખું વાતાવરણ ખડું કરી ગઈ. ચપટીક ભારતીય લોકો સિવાય કોઈ એ ભાષા કે રસમ સમજતું ન હોવા છતાં ય પૂરી અદબ સાથે ગતાત્માને અશ્રુભરી અંજલી આપી. જ્યારે બધા મીણબત્તી અને ફૂલો મુકવા આગળ આવ્યા ત્યારે મેયર, ધારાસભ્યો અને બિશપ જ નહિ, પરંતુ સ્થાનિક લોકો અમારા જેવાની પીઠે લળવેથી લાય મૂકીને મૌન આશ્વાસન આપતા હતા. જાણે એમ કહેતા હતા કે માત્ર અનુજના પરિવારને જ નહીં તમને પણ દર્દ થયું છે, પણ અમે પણ તેમાં શામિલ છીએ.

આ દુર્ઘટનાથી ભારતને એક માર્શકો-ઇલેક્ટ્રોનિક્સની નિપુણ વ્યક્તિની ખોટ પડશે, તેના માતા-પિતાનો આધાર ઝુંટવાઈ ગયો, એક જીવન નાહકનું વિના કારણ બરબાદ થઈ ગયું, જેની ખોટ કદિ નહીં પુરાય. આમ છતાં જીવનની એકે એક પળ અસહ્ય વેદનાથી ચુભતી હશે ત્યારે અનુજના પરિવારજનોને માનવતાનો આવો હુંકાળો સ્પર્શ આ દુઃખ સહન કરવાનું બળ આપશે. આ શોકસભામાં હાજર રહી ત્યારે થયું કે માનવતા હજી જીવે છે.

૩ જાન્યુઆરી ૨૦૧૨

- આશા બુચ

e.mail : ten_men@hotmail.com

... રામ જાણે !

• ઘણા વખતે “ઓપિનિયન” લાય લાગ્યું, કારણ કદાચ એક જ, જે ઈ.મેઈલ પર તમે મોકલો છો, એ હું હવે ભાગ્યે જ અડું છું, બને તો આ ઈ-એડ્રેસ, જે હું રોજ ખોલું છું, એના પર મોકલી શકાય તો

વસુધાબહેનનું કાવ્ય વાંચ્યું. ઘણા વખતે એમનો સંપર્ક થઈ શકશે ... “ઓપિનિયન”નો આભાર.

હરનિશભાઈની ગઝલ એમના અંદાજમાં ... મજા પડી; અને બીજું ઘણુંયે લગભગ નજર તળેથી પસાર થઈ ગયું. મારી યુ.કે.ની બધી ટ્રીપ યાદ આવી ગઈ. કદાચ બે-ત્રણ મહિનામાં ફરી આવવાનું થાય .. લંડન અવાશે કે નહીં, રામ જાણે ...

- લતા હિરાણી

e.mail : lata.hirani55@gmail.com

ભારત પ્રવાસે મારા વિવિધ કાર્યક્રમો

• મારા આગામી ભારત પ્રવાસ વેળાના સૂચિત કાર્યક્રમોનું લિસ્ટ મોકલું છું. ડાયરપોરી ગુજરાતી લેખકને આવું સન્માન મળે એ કદાચ પહેલો પ્રસંગ હોય. કવિઓ ગઝલકારોના મુશાયરા સાંભળ્યા છે, પરંતુ લેખક માટે, મારા જેવા હાસ્યલેખક માટે આમ પહેલીવાર બનતુ હશે. “ઓપિનિયન”ના વાયકોને વિનંતી, અનુકૂળતા અનુસાર મિત્રગણને જાણાવશો. તમે જે તે સમયે, ત્યાં હો તો તમને, તમારાં વર્તુળને આમંત્રણ પાઠવું છું.

મુંબઈ : શનિવાર, ૦૪.૦૨.૨૦૧૨ : સમય સાંજના ૦૭.૪૫ કલાકે. સંસ્થા : ઝરુખો. વ્યવસ્થાપક : સાઈલીલા વેલ્કર ટ્રસ્ટ, સંચાલન : સંજય પંડ્યા. સ્થળ : બીજે માળે, સાઈબાબા મંદિર, સાઈબાબા નગર, બોરીવલી વેસ્ટ, મુંબઈ

રવિવાર, ૦૫.૦૨.૨૦૧૨ : સમય સાંજના : ૦૬.૦૦ કલાકે. સંસ્થા : ક્લાગુર્જરી (સ્થાપક સંસ્થા) પ્રમુખ : અક્ષય મહેતા સ્થળ : ક્લાગુર્જરી સંસ્થા કાર્યાલય, દશરથલાલ જ્ઞેશી લાયબ્રેરી સભાગૃહ, દશરથલાલ માર્ગ, વિલેપાર્લે (પશ્ચિમ) મુંબઈ

ગુરુવાર, ૦૮.૦૨.૨૦૧૨ : સમય : સાંજના ૦૭.૦૦ કલાકે. સંસ્થા : સાહિત્ય સંસદ, સાન્તાક્રુઝ. પ્રમુખ : કનુભાઈ સૂચક સ્થળ : કોમ્યુનિટી લાયબ્રેરી, ૧લે માળે, બેસન્ટ રોડ, સાન્તાક્રુઝ (પશ્ચિમ) મુંબઈ

સુરત : રવિવાર, તા.૧૨.૦૨.૨૦૧૨ સમય : સવારે ૧૦.૦૦ કલાકે સંસ્થા : સિનિયર સિટીઝન એસેમ્બલી, પ્રમુખ અરવિંદ વકીલ : સ્થળ: દિલીપ.પરેશ રોટરી હોલ, નાનપુરા સાર્વજનિક સ્કૂલની બાજુમાં, નાનપુરા, સુરત

“ઓપિનિયન”/ Opinion

તે જ દિવસે સાંજે પાંચ વાગે ‘સાહિત્ય સંગમ’ તરફથી જનક નાયક આયોજિત સાહિત્ય સર્જકો સાથે સ્નેહ મિલન અને હાસ્યનો કાર્યક્રમ.

અમદાવાદ : ૨૮ જાન્યુઆરી ૨૦૧૨ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી રમેશ તપાના સંચાલનમાં હાસ્યનો કાર્યક્રમ

ગાંધીનગર : રવિવાર, ૧૨મી માર્ચ ૨૦૧૨ : સાંજે ૬ વાગે – ગુજરાતી સાહિત્ય સભા, ગાંધીનગર તરફથી કાર્યક્રમ અને વાર્તા વાચન.

- હરનિશ જાની

e.mail : harnish5@yahoo.com

સહિષ્ણુતા અને એકતાનો બોધ આપનાર ધર્મ

જે ધર્મે સહિષ્ણુતા અને અખિલ વિશ્વની એકતાનો બોધ દુનિયાને આપ્યો છે તે ધર્મનો અનુયાયી હોવામાં હું ગૌરવ લઉં છું. અમે કેવળ સમગ્ર વિશ્વ પ્રત્યેની સહિષ્ણુતામાં માનીએ છીએ, એટલું જ નહીં, પણ સર્વ ધર્મને સાચા તરીકે સ્વીકારીએ છીએ. અમે પૃથ્વી પરની સર્વે પ્રજાઓ અને ધર્મોના ત્રાસિતો અને નિર્વાસિતોને આશ્રય આપ્યો છે અને તે વાતનું મને અભિમાન છે. રોમન જુલમગારોએ યહૂદી ધર્મના પવિત્ર દેવળને જ્વારે તોડી પાડ્યું ત્યારે તે જ સાલમાં દક્ષિણ ભારતમાં દોડી આવનાર એમના પવિત્ર અવશેષોને અમે અમારી ગોદમાં સમાવ્યા હતા, એ વાતની આપને યાદ આપતાં હું ગૌરવ અનુભવું છું. મહાન જરથોસ્તી પ્રજાના અવશેષોને આશ્રય આપનાર અને આજ દિવસ સુધી પાળનાર ધર્મના એક અનુયાયી હોવાનું મને અભિમાન છે. ભાઈઓ! મારા બાળપણથી જ જે સ્તોત્રનો વારંવાર પાઠ કર્યાનું મને સ્મરણ છે અને જેનો આજે પણ સંકડો માણસો નિત્ય પાઠ કરે છે, તે સ્તોત્રમાંનાં થોડાં ચરણો હું આપની પાસે ઉચ્ચારીશ. એમાં કહ્યું છે: જેમ જુદે જુદે સ્થળેથી નીકળતાં અનેક નદીઓનાં વહેણ અંતે મહાસાગરમાં જઈને સમાય છે તેમ ઓ પ્રભુ! જુદાં જુદાં માનસિક વલણથી સ્વીકારાયેલા ધર્મમાર્ગો ગમે તેવા ભિન્ન હોય, સરલ યા અટપટા હોય, તો પણ અંતે તો એ બધા તારા પ્રત્યે જ લઈ જાય છે. પંથવાદ, ધર્મોધતા અને તેમાંથી પેદા થતાં ભયંકર ધર્મઝનૂન, આ સુંદર જગતને વરસો સુધી આવરી રહેલાં છે. દુનિયાને એ ઝનૂને હિંસાથી ભરી દીધી છે અને માનવલોહીથી વારંવાર રંગી નાખી છે, સંસ્કૃતઓનો નાશ કર્યો છે અને સમગ્ર પ્રજાઓને નિરાશામય બનાવી છે. આ ત્રાસદાયી રાક્ષસોનું અસ્તિત્વ ન હોત તો આજના કરતાં માનવસમાજે વધારે પ્રગતિ સાધી હોત. પણ હવે એનો સમય ભરાઈ ગયો છે, અને આજે સવારે આ સભાના સ્વાગતમાં જે ઘંટારવ થયો હતો તે એક જ લક્ષ્ય તરફ જતાં જુદા જુદા માનવીઓ વચ્ચે રહેલી સંકુચિત ગુત્તિઓનો સર્વ ઝનૂનવાદોનો અને તલવાર કે કલમથી થતા સર્વ ત્રાસનો મૃત્યુઘંટ હતો, એવી આગ્રહપૂર્વક હું આશા રાખું છું.

- સ્વામી વિવેકાનંદ

(જન્મ: જૂન ૧૨, ૧૮૬૩, દોઢસોમી જન્મજયંતીના વપારંભે ‘વડનેટ’ની આદરંજલિ સાથે. સપ્ટેમ્બર ૧૧, ૧૮૮૩ના દિવસે શિકાગોમાં વિશ્વધર્મ પરિષદ સમક્ષ આપેલા વક્તવ્યના સંકલિત કરેલા અંશો. અણુસ્વીકાર: વિશ્વનાં યાદગાર પ્રવચનો. સં. સુરેશ દલાલ, મહેશ દવે)

નાહી ધોયેલો રામલો તે દી ઓટલે બેઠો ન્યાં આવીને અમથી ઓલા પવને થોડી જૂડતી કરી ધૂડ વાયરા જરાક વહી ચાલ્યા ત્યાં એવડો યડ્યો કોધ ને થયો સાવ સાચોસાચ રામલો રોબિન હૂડ હેય પછી તો તલવારુંના કટયકા માથે ધૂમ દેકારા પડકારામાં રામલાને કાંઈ સૂઝનું નથી રામલો પૂછે જેમ શિવાજી ગઢ માથેથી કરતા’તા એમ દેકડો મારી કેમ હવે કોઈ ફૂટનું નથી દુનિયાને શું થયું છ કે આ તો કોઈ નંઈ કાંય પૂછે નંઈ આંખ મીંચીને ઝૂંધતા રહે ધૂડ વાયરા જરાક વહી ચાલ્યા ત્યાં એવડો યડ્યો કોધ ને થયો સાવ સાચોસાચ રામલો રોબિન હૂડ પેલવેલું તો રામલો બેઠો એમ વિચારે એમ તો પાછો સમજે કે આ દુનિયાને શું અમથી દેવી ગાળ દેશમાં ઘેરે ઘેર જે મરદ પાકતા રેતા હોત ને તો આ પ્રથમી માથે રામલાની તો કોઈ નો કરત ભાળ લઈ લે તો આ જાતને એવા વેશમાં ને આવેશમાં જેવો માળવા માથે યડતો આવે રાજવી ચંદરચૂડ વાયરા જરાક વહી ચાલ્યા ત્યાં એવડો યડ્યો કોધ ને થયો સાવ સાચોસાચ રામલો રોબિન હૂડ રામલો એની જાતને ફૂડક એમ ઘોડાભિર ડમરી માથે મુકતો પહોંચે દીહી મુકી પડતું ને ઠેઠ ગ્રીસ એક-બે માથાં તોડતા, બાઈયું તારતા પાછો રામલો છેવટ દઈ દે એલેકઝાંડરા માથે ભીંસ એય ને મૂછે વળ એવામાં ઘરમાંથી જે બૂમ પડે કે નાહીને પાછા ન્યાં શું બેઠા છ લાવવાના છે દૂધ નાહી ધોયેલો રામલો તે દી ઓટલે બેઠો ન્યાં આવીને અમથી ઓલા પવને થોડી જૂડતી કરી ધૂડ

- ધ્રુવ ભટ્ટ

(૧, ગોપાલ નગર, સ્ટેશન રોડ, કરમસદ - ૩૪૪ ૩૨૬, ભારત)

“ઓપિનિયન”ના 26 ડિસેમ્બર 2011ના અંક જોડાજોડ, મોકલેલા પ્રાર્થનાવિક પત્રમાં, ‘What a Wonderful World’ કવિતા ટાંકી હતી. અમેરિકાસ્થિત પ્રવીણ સી. પટેલ ‘શશી’એ તેમ જ વિવાહતના રહેવાસી પંચમ શુક્લએ આ કવિતાને ગુજરાતીમાં કંડારી છે. બોમ થીલે તથા જ્યોર્જ ડેવિડ વૈસની આ મૂળ કૃતિ તથા તેના બંને રૂપાંતરો અહીં નીચે આપીએ છીએ : તંત્રી

I see trees of green, red roses too
I see them bloom for me and you
And I think to myself what a wonderful world.

I see skies of blue and clouds of white
The bright blessed day, the dark sacred night
And I think to myself what a wonderful world.

The colors of the rainbow so pretty in the sky
Are also on the faces of people going by
I see friends shaking hands saying how do you do
They're really saying I love you.

I hear babies crying, I watch them grow
They'll learn much more than I'll never know
And I think to myself what a wonderful world
Yes I think to myself what a wonderful world.

સુંદર અદ્ભુત વિશ્વ આ

(રચયતા : બોમ થીલે)

ગુજરાતી ભાવાનુવાદ : પ્રવીણ પટેલ ‘શશી’

જેઉં છું હું વૃક્ષો લીલોતરાં, ને ગુલાબ પુષ્પ રાતાં,
જેઉં છું હું ખીલતાં એમને, કાજી મારે ને તમારે;
અને, થઈ જાઉં છું, વિચારોમાં ગરકાવ હું,
કેવું સુંદર, ને અદ્ભુત છે, વિશ્વ આ ?

જેઉં છું હું આકાશો આસમાની, ને વાદળો ધવલી,
ઉજ્વળ દી સુખમયી, ને રાતલડી પરમપાવની;
અને, થઈ જાઉં છું, વિચારોમાં ગરકાવ હું,
કેવું સુંદર, ને અદ્ભુત છે, વિશ્વ આ ?

રંગ રોચક, મેઘધનુષી ગગને,
અને રંગ એવા, ગુજરાત જનોના ચહેરે;
જેઉં છું હું મિત્રો, મિલાવતા હસ્તને,
ને પૂછતા ખબરઅંતર, મઝામાં ને ?
કહેતાં, એ, ચાહીએ છીએ અમે બધાં તમને.

સાંભળું ભૂલકાં રડતાં, ને જેઉં છું હું, ઉછરતાં એમને,
શીખશે સવિશેષ, મારી જાણ કરતાં અધિક એ;
અને, થઈ જાઉં છું વિચારોમાં ગરકાવ હું,
કેવું સુંદર ને અદ્ભુત છે વિશ્વ આ ?
હા, વિચારોમાં ગરકાવ થઈ જાઉં છું હું,
કેવું અદ્ભુત ને સુંદર છે વિશ્વ આ ?

(ડિસેમ્બર ૨૦, ૨૦૧૧)

[80 Corona Court, Old Bridge,
NJ 08857-2854, U.S.A.]

e.mail : pcpatelxshashi@aol.com

“ઓપિનિયન”/ Opinion

કેવું અનુપમ મળ્યું વિશ્વ અમને!

• પંચમ શુક્લ

(શિખરિણી)

નિહાળીને વૃક્ષો હરિતવરણાં, લાલ કુસુમો;
તમારે, મારે ને સહુ જન વિશે એ ઊઘડતાં,
વિચારું હું: ‘કેવું અનુપમ મળ્યું વિશ્વ અમને!’

ભૂરાં આકાશોમાં અતિ ધવલ કંઈ વાદલ દલો
નિહાળી કોડીલા દિવસ ઘન રાત્રિ પુનિત ને
વિચારું હું: ‘કેવું અનુપમ મળ્યું વિશ્વ અમને!’

અહો! રૂડા રંગો સકલ નભમાં ઈન્દ્રધનુના;
વળી પાછા ભાળું મુખ ઉપર જે માનવ મળે,
અને થાનું: ‘કેવું અનુપમ મળ્યું વિશ્વ અમને!’

મળે મિત્રો સ્નેહે કર-ધૂનનથી હાલ પૂછતા;
કિવાં બાહુપાશે જકડી લઈને પ્રેમ વલતા,
શિશુઓને જેઉં રુદન કરતાં ને વિકસતાં;
શીખી લેતાં તૂટે નવતર ઘણું - દુર્લભ મને,
અને થાનું: ‘કેવું અનુપમ મળ્યું વિશ્વ અમને!’

(૨૧-૧૨-૨૦૧૧)

જાણસ્વીકાર : What a Wonderful World
[written by Bob Thiele (as George
Douglas) and George David Weiss and
sung by Louis Armstrong]નો ભાવાનુવાદ.
e.mail : spancham@yahoo.com

કારણો વગર !

કરે છે વાતો કથામાં લોકો કારણો વગર!
વેડકે સમય પોતાનો ખોટો કારણો વગર!

ખુદના રૂપનો વિચાર કર્યો નથી કદી જાણે,
ફરે લઈને ઐશ્વર્યનો ફોટો કારણો વગર!

સુર અને તાલનું ભાન નથી જરીકે જેને,
તક ઝડપીને હોય એ ગાતો કારણો વગર!

કર્યું છે ધન ભેગું મોટલો વેચીને ઘણું બધું,
વાત વાતમાં હોય એ રડતો કારણો વગર!

દેખાતા નથી મન મોટા દેશીઓના જુઓ,
મળે સામે ને જુએ એ આડો કારણો વગર!

મામા શકુનિને ખોળવા જવા પડતા નથી,
ઘર બીજાઓના એ તોડતો કારણો વગર!

ઈર્ષા ને અદોખાઈ વધી ગઈ છે ચારે કોર,
પીઠ પાછળ રહી જે બોલતો કારણો વગર!

હવા ‘ચમન’ બદલાઈ રહી જુઓ ચારે કોર,
પગ એક બીજાના જે ખેંચતો કારણો વગર!

— ચીમન પટેલ ‘ચમન’

e.mail : chiman_patel@hotmail.com

એક ઘેટું
એકવું બેટું
વાડ કેડી
ખેતર પેટું
નથી જોતું
ઘાસ એટું
ભાંડુથી એ
કેટલું છેટું
બાબુલ તું
લાવ હેટું

— ‘બાબુલ’

(એડિનબરો ૧૪/૬/૧૦)

e.mail : drvision@gmail.com

અફસાના-એ-થેક્સગિવિંગ

— વિરાડ કાપડિયા

અહો, થેક્સગિવિંગનો દિન,
મેં ખ્વાબમાં દીઠો સીન:
સોસ, સ્ટર્કિંગ, ને ડિસ્ક,
રઘો ઉદર-ગલ્વર ગરકી

ટુકડો ટર્કી !

પત્ની પિયેર ઘેર અલોપ;
લઈ મેં આશા ઉરમાં ગોપ
સાધ્યો મિત્ર કૂક અશોક,
સાધ્યા ભલમનુષ મેલોફૂસ્કી —
ન ટુકડો ટર્કી !

મારી પાકકલા તો જાેક,
ટર્કી બની લક્કડ નોક,
ઊડી વરાળ થોકેથોક;
નરમ નસીબની ચબરખી —
‘ન ટુકડો ટર્કી.’

હવે વીથી જ નિશિદિન,
ગલીગૂંચીઓ ગમગીન,
મેં ખ્વાબમાં દીઠો સીન:
રહું ઉદર-ગલ્વર ગરકી
નાચૂર નરકી !

પ્રથમ અંગ્રેજીમાં લખેલા કાવ્યને અહીં ગુજરાતી સ્વરૂપ આપ્યું છે.
e.mail : vkapmail@yahoo.com

શાંતિની શરત

• દીપક બારડોલીકર

અમે
શાંતિના
સમર્થક છીએ.

શાંતિ ખાતર
શહીદ થયા છે
અમારા સેંકડો જવાનો.

અને
આ વિશાળ - વિશાળ કબ્રસ્તાન
આતંકવાદીઓનું છે !

ગમે એમ
પણ અમોને ગરજ છે
અને શાંતિની એ શરત છે !
(૨)
અદાલતોમાં
પેન્ડિંગ પડ્યા છે
બેશુમાર કેસો
અને ચિકાર છે જેલો !
આ છે
આપણો સમાજ !
(૩)
સુખની લહેર પણ છે.
સંઘર્ષ આપણો ને
માલિકની મહેર પણ છે !
(૪)
તિરસ્કારની
તાતી તલવાર સામે
ધૈર્યની
ધિંગી ઢાલ હતી.

આખરે
તલવાર તૂટી ગઈ !
(૫)
એબટાબાદ :
પહોંચી ગૈ અંજમે
મિથ્યા જેહાદ !
(૬)
શરતો
ફેંકનાર શત્રુને
અપમાનિત કરતો નથી.
હું
બહાદુર બાપનો બેટો છું !
(૭)
હું એક ઈન્સાન છું અદના,
ફરજ મારી બજાવું છું
કોઈ વેરે સતત કાંટા
એ કાંટા હું ઉપાડું છું.

[136 Stamford Street, Old Trafford,
MANCHESTER M16 9LR, U.K.]

સ્ત્રી

• વસુધા ઈનામદાર

સ્ત્રી એક ઘટના છે ?
ના, તે એક હકીકત છે.
સ્ત્રી એક રહસ્ય છે ?
ના, તે એક સમજણ છે.
સ્ત્રી શું આગ છે ?
ના, તે વર્ષા છે.
એ નદીની જેમ
દરિયામાં ઠલવાય છે.
પછી તો, એનું નામ,
ઠામ, ને સરનામું જ નહીં
એનું સમગ્ર અસ્તિત્વ
બદલાતું રહે છે.
તો ય તે વહેતી રહે છે

તેમાં કેટલું તરતું - ડૂબતું રહે,
ઝરમર, ઝરમર ગાતી રહે
ભીંજવેલી મમતામાં તે
વલોવાતી રહે
ઝેરના કટોરા, પીતી રહે
અમૃતની આશાએ ... !

હાઈકુ

• વસુધા ઈનામદાર

(૧)
માતાની કૂખ
ઊજાળી દીકરીએ
ને ગર્ભપાત !
(૨)
વિશ્વમાં શાંતિ
ઈચ્છે છે સહુ કોઈ
કરીને યુદ્ધ !
(૩)
ના, પીવા પાણી
મોબાઈલથી કહો
સરકારને !!

e.mail : mdinamdard@hotmail.com

ડાબલા હટાવી

• પંચમ શુક્લ

રીત કે રસમ ન ટકે ખાલી રોકટોકથી,
ને રિવાજ પણ ન તૂટે માત્ર તોડફોડથી.
થાય છે બધા જ વ્યથિત ક્ષુદ્ર રોગદોગથી,
મુક્ત પણ થઈ ન શકે વ્યર્થ રોણજોણથી.
સંત્રી, મંત્રી, સાધુ, ફકીર સૌ તુલા ઉપર ચડે,
પર સદાવ્રતોય નથી સ્થૂળ મોલતોલથી.
સામ, દામ, દંડ કશું કારગર ન નીવડે,
કામ-કાજ કાઢી જ સૌ લે છે ઓટકોટથી.
સેળભેળ કેવી રગેરગમાં ઓગળી ગઈ,
દી'એ દાળભાતથી ને રાતે હોચપોચથી.
ડાબલા હટાવી કદી આજુબાજુ પણ જુઓ,
થઈ ન જાવ ગાડરિયાં જોજો! ઓતપ્રોતથી!

(૨૫-૧૨-૨૦૧૧)

છંદોલય: ગાલગાલ ગાલગાલ ગાલગાલ ગાલગાલ

e.mail : spancham@yahoo.com

પેચ પતંગના

અવકાશે
ઊડી રહ્યા રંગીન પતંગો
ગેલ કરતા
નમી પડતા
ઉડાડનારનું મન હરતા
ઘાબેથી કોઈ ઢળી પડતા
પતંગ કપાતાં
થઈ જતી દોડાદોડી.

પતંગ મારો
નીકળ્યો સારો
જેનારની આંખમાં ખૂંચે
ઊડી રહ્યો એટલો ઊંચે.
એકાએક;
ગુમાન મારું

આવું શું આડુ
મંડયો લોટવા એ
ના'વ્યો કાબૂમાં જે
પડ્યો જઈ પડોશીની પતંગ પર!

ગૂલાંટ મારી
પેચ લગાવી
ઊડી રહ્યો ગર્વથી જ્યારે
મર્મ એનો સમજાયો ત્યારે!

ઢીલ મૂકતાં દોરીની
કપાઈ પતંગ ગોરીની!
ત્યારથી;
લડાઈ ગયા છે પેચ દિલના!!

○ ચીમન પટેલ 'ચમન'

(૧/૧૪/૧૩)

e.mail : chiman_patel@hotmail.com

એક ડાયરપોરા કવિતા

• ભરત ત્રિવેદી

વાસણ થઈ ગયાની
વહીસલ વાગે
ને તરત ગરમા ગરમ વાસણ
હાથ ફમાલ વડે લુછતા જતાં
કિચન કેબીનેટમાં
ગોઠવી દીધા પછી થતી
મોકળાશ
શબ્દોમાં વ્યક્ત કરવી અઘરી હોય છે
ક્યારેક
તે વાત મારા જેવા બેવતનીઓ
સારી રીતે સમજતા હોય છે, પણ
કહે કોને ને કેવી રીતે?
બધા થોડા જ કવિ હોય છે ?
કવિ હોય તો પણ
આવી ન જેવી વાતની કવિતા તે ક્રાય ?
કવિતા તો ક્રાય
માના ચહેરા પર જામી ગયેલી
કચલીઓ વિષે, કે
ખેતર ખેડતા બાપ વિષે
જે સવાર પડતાં બળદ બની જઈને
ખેતરમાં હળ ખેંચે છે, ને
સાંજ પડે ગળે ઘૂઘરા બધિલા બળદ જેવો
રોક હલાવતો ઘેર આવી પહોંચી
'અરે સોભળો છો કે ' કહેતો
આંગણામાં ખાટલે બેસી
હુકાની વાટ જોતા
માય ઓલડમેન વિષેની કવિતા કરાય.
આંબે આવે કેરી
કે આંગણામાં આવે મોર
ને ચરીને આવે ઢોર, કે
બજાતાં ઢોલ મચાવે શોરની
કવિતા કરી હોય તો
તે ઘેર ઘેર પહોંચી જાય, પણ
વાસણ ગયાં છે મંજઈ ગયાં, કે
લોન્ડ્રી બાસ્કેટમાંથી
એક પછી એક એમ ફોલડ કરાતાં જતાં કપડાંની
કવિતા કરાય ખરી?

(સદ્ભાવ : કવિના FaceBook માંથી,
૦૭.૦૧.૨૦૧૨)

એક છોકરી ને રાતા જાંબલી રંગનું ફૂલ

• પાર્થ નારાયણવટી

નાતાલ નજીકમાં હતી, છોકરી શહેરના વિવિધ મોલ્સમાં એની ચમક દમક જોઈ શકતી હતી. ચહેરા પર ખુશીવાળા પરિવારો એમનાં નાનકડાં બાળકોને લઈને મોલ્સના ઉત્સાહ માલોલમાં ઉત્સાહથી ફરતા હતા. છોકરી ન ખુશ હતી, ન દુઃખી; એક અજીબ આશ્ચર્યથી એ આ લોકોને જોયા કરતી. તેને તો પરિવારના નામે એક મા હતી, જે નશામાં ન હોય ત્યારે ગુસ્સામાં રહેતી. પણ છોકરી બહુ જલદીથી જિંદગીના નિયમો શીખી ચૂકી હતી. પંદર વર્ષની ઉંમરે તેનામાં બે ટાઈમનું ખાવાનું શોધવાનું હુમ્મર આવડી ગયું હતું. તે ઘેર અઠવાડિયે એકવાર જતી, રવિવારની સવારે ... પાછલા દરવાજાથી હાઉસિંગ કમિશનના સંકુલમાં આવેલા નાનકડા ફ્લેટમાં ચૂપચાપ અંદર સરી જવાનું. અને ફટાફટ નાહીધોઈ, નવાં કપડાં પહેરીને માની પર્સમાંથી જે કંઈ મળે એ ઉસેડી ને રવાના .. મા શનિવારની રાતે મળેલા, એના જેવા જ 'લુસર' પુરુષ સાથે હોવાના કારણે પકડાવાની શક્યતાઓ બહુ રહેતી નહીં ... બસ ને અઠવાડિયું શોપિંગ મોલ્સ, એના જેવા સંજોગો ધરાવતી બેચાર બહેનપણીઓ ને એમના ભાઈબંધો, પુલની પાછળ આવેલા બગીચામાં રાત, ચર્ચનું ખાવાનું ને જીવન, નહીં તો દિવસો તો વીતી જતાં. એને ડાન્સનો બહુ શોખ એટલે દીવાના શો રૂમની બહાર દરરોજ સાંજે ડાન્સિંગ વિથ સ્ટારનો પ્રોગ્રામ જોતી. .. ને એ જ દુકાનોની હારમાં, છેડે આવેલી એક ઘરડાની કપડાંની દુકાન હતી. તેની પછવાડે એક નાનકડી ઓફિસ હતી. જેમાં એક ગાદવું હતું, રાતના આઠ પછી, જ્યારે પૈસાની જરૂર હોય તે પહોંચી જતી. અડધો કલાક મોઢાની બદબૂ ને પરસેવો સહન કરીને થોડા પૈસા મળી જતા. સ્કૂલમાં કહેતાં એવી 'વિન વિન સિસ્ટ્રયુશન' હતી ..

પાર્થ નારાયણવટી

પણ આવડી મોટી દીવાલ ઓળંગીને એક ફૂલ લેવા જવું તો શક્ય ન હતું. છોકરી સૂનમૂન થઈ ને આગળ ચાલવા માંડી. એને સમાધાનો કરતા પણ આવડી ગયું તું ... કારણ કે બીજા પર્યાયો એની પાસે હતા નહીં. એ નાનકડી ખુશીઓમાં ખુશ રહેતી ને જિંદગીને, ડે બાય ડે, પસાર કરતી. એણે પાછા ફરવાનું નક્કી કર્યું. ઠંડી વધી ગઈ હતી. કદાચ બરફ પણ પડે. પુલ પરથી પસાર થતી હતી, ત્યારે પુલની પાળી પર એક છોકરો બેઠો હતો. જીન્સ ને જેકેટ, માથે ટોપી પહેરી હતી એના પગ પુલની બહારની તરફ હતા ને એ નદીની રોશનીમાં ચમકતાં પાણીને તાકી રહ્યો હતો. છોકરી એની પાસેથી પસાર થઈ, ત્યારે એ એકદમ પાણી તરફ ધસ્યો, જાણે પાણીમાં કૂદતો ન હોય. છોકરી હતપ્રભ બનીને ગભરાઈ ગઈ, પણ છોકરો નાટક કરતો હતો. તે પાછો કૂદીને ફૂટપાથ પર પડ્યો ને ખડખડાટ હસવા લાગ્યો. છોકરી ગુસ્સે થઈ ગઈ, એને ગાળો ભાંડીને ચાલવા માંડ્યું. છોકરો એની પાછળ ચાલ્યો. છોકરી ઊભી રહી, એને ધમકાવવા માટે. છોકરાએ એની પાસે જઈને ખૂબ પ્રમાણિકતાથી સોરી કહ્યું, ને માફી માગી. બન્ને સાથે ચાલ્યાં, બગીચા સુધી. પછી છોકરાએ છોકરીને કહ્યું કે કાલે નાતાલ છે, ને એનું આ શહેરમાં કોઈ પણ નથી. એ અંદર પર માછલીને ટીનમાં પેક કરવાની એક ફેક્ટરીમાં કામ કરે છે. અને ત્યાંની જ એક વસાહતમાં, બીજા મજદૂરો સાથે રહે છે. એનું ગામ પહાડોમાં છે, બહુ દૂર. વળી, એની માને એ આ નાતાલ પર મળવા જઈ શક્યો નથી ... અને શું એ આજની રાત તેની સાથે વિતાવી શકે કે? છોકરી ફરી ગુસ્સે થઈ ગઈ. એને પેલો પરસેવો, નાનકડી ઓફિસની ગૂંગામાણ યાદ આવી ગઈ. છોકરો, એ ઊંધું સમજી હોવાનું પામીને, ચોખવટ કરવા લાગ્યો કે ના એનો કોઈ જ બદઈરાદો નથી. એને તો ફક્ત એકલતા દૂર કરવા વાતો જ કરવી છે. છોકરીને એની આંખોમાં સરચાઈ લાગી. ને બન્ને

બગીચાની એક બેંચ પર બેઠાં, અને વાતો થતી ગઈ. બરફ શરૂ થઈ ગયો. છોકરો લાકડા ભેગા કરી આવ્યો. ને બન્નેએ તાપણાં પાસે બેઠાં બેઠાં, સાચી ખોટી, નાની મોટી, વાતો કરે રાખી. ... છોકરીને છોકરો ગમવા લાગ્યો. પહાડોના લોકોની નિર્દોષતા, ને ઝિંદગિલી એનામાં હતી. છોકરાને પૈસા ભેગા કરીને પાછા પહાડોમાં જવું હતું. નાનકડી જમીન ને થોડાં ઘેટાં લઈને એક નવી શરૂઆત કરવી હતી. મરેલી માછલીઓની બદબૂ એ આખી જિંદગી જીરવી શકે તેમ ન હતો. એણે છોકરીને કહ્યું કે તું પણ મારી સાથે ચાલ. મારી માને મદદ થશે. મને તારા ભૂતકાળ કરતાં ભવિષ્યમાં વધારે રસ છે. ...

છોકરીએ દુનિયા બહુ જોઈ હતી. ને આવી લાગણીશીલ ભૂલો પણ બહુ કરી હતી. પણ કોણ જાણે એને છોકરાની વાતોમાં વિશ્વાસ પડ્યો, પણ એનું મગજ એને રોકી રહ્યું હતું. અંતે, એણે છોકરાને કહ્યું કે જો એ સાચો હોય તો નદીની પાર જઈને પેલા ક્રિસ્મસ ટ્રીમાંથી, એના માટે રાતા જાંબલી રંગનું ફૂલ લઈ આવે .. છોકરો પળનો પણ વિલંબ કર્યા વિના ઉપડ્યો. ને જતા જતા કહેતો ગયો કે તે અહીં જ રાહ જુએ તેની. આ તાપણું બુઝાય એ પહેલાં એ પાછો આવી જશે. તેણે વિશ્વાસભર્યા કદમો માંડીને જતો જોઈને છોકરીને થોડી આશ બંધાઈ. જિંદગી વિશે તે કારણ વગર ખુશ થઈ ગઈ. પહાડોનાં ધુમ્મસ ને નાનકડા રસ્તાઓ, નાનકડાં ઘરો, હુંફાળા માણસો ... ને ખબર પડે એ પહેલાં જ એ એકે ચડી ગઈ ...

આંખ ઊઘડી, ત્યારે પુલ પર શોર બકોર હતો. એ પુલ તરફ દોડી ... ફાયર બ્રિગેડના માણસો ને નાતાલની સવારે જમા થયેલી ભીડ ... એમ્બ્યુલન્સ પણ હતી ... એનું દૃઢ્ય ધબકારા ચૂકી ગયું. જિંદગી ફરી એક વાર એને હાથ તાળી આપી ગઈ હતી. છોકરાની ઠંડા પાણીમાં થીજેલી લાશ એ જોઈ શકે તેમ નહોતી ... એના કદમો રોકાઈ ગયા, ... એ પાછી વળી, ને દોડવા માંડી ... મુઠ્ઠીઓ વાળીને ...

બગીચાની બેંચ નીચે મૂકેલી પોતાની પર્સ લેવા એ પહોંચી, ત્યારે છોકરો ત્યાં બેઠો હતો, એની રાહ જોતો. ઠંડીથી થરથર કાંપતો ... ને એના હાથમાં રાતા જાંબલી રંગનું ફૂલ હતું ... નદીમાં ડૂબી ગયો તે રઈસ માણસનો કૂતરો હતો ઠંડી ને અંધારામાં સારું તરનારો કૂતરો પણ ગોટે ચડી ગયો ને એક માણસની મોહબત પાર ઉતરી ગઈ ...

નાતાલની રજા પછી છોકરીને કોઈએ જોઈ નથી શહેરના મોલ્સમાં ... પહાડો તરફ જતી ગાડીના ધુમાડાઓમાં એના રાતા જાંબલી રંગનાં સપનાંઓ ફગાઈ રહ્યાં હતાં ...

૨૪.૧૨.૨૦૧૧

સિડની શહેર

(સૌજન્ય : <http://parthenium.org/about/>)

e.mail : parthbn@gmail.com